

**Dr SCHLAUCH LŐRINCZ BIBORNOK-  
PÜSPÖK BESZÉDEI ÉS DOLGOZATAI.**

Dr SCHLAUCH LŐRINCZ  
BIBORNOK-PÜSPÖK  
BESZÉDEI ÉS DOLGOZATAI.

NEGYEDIK KÖTET  
EGYHÁZ-POLITIKAI BESZÉDEK  
ÉS DOLGOZATOK.

\* \* \*

BUDAPEST.  
MDCCCXCVIII.

Dr SCHLAUCH LŐRINCZ

BIBORNOK-PÜSPÖK

EGYHÁZ - POLITIKAI  
BESZÉDEI  
ÉS DOLGOZATAI.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST  
FRANKLIN - TÁRSULAT  
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1898.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

## TARTALOM.

### (IV. KÖTET.)

Emlékbeszéd gróf Andrássy Gyula felett <i>A főrendiháznak 1890 márczius 11-iki ülésén.....</i>	1
A vegyes házasságból született gyermekek vallásáról. <i>A főrendiháznak 1892 július 4-iki ülésén.....</i>	9
Az egyházpolitikai kérdésekről. <i>A főrendiháznak</i> <i>1893 május 9-iki ülésén.....</i>	37
A polgári házasságról. <i>A főrendiháznak 1894 május</i> <i>9-iki ülésén .....</i>	77
A vallás szabad gyakorlatáról. <i>A főrendiháznak</i> <i>1894 október 3-iki ülésén.....</i>	105
A felekezetenküliségről. <i>A főrendiháznak</i> <i>1895 márczius 22-iki ülésén .....</i>	121
A képviselőválasztási bíráskodásról. <i>A főrendiháznak</i> <i>1896 szeptember 30-iki ülésén .....</i>	133
Istenért a szenvedőknek. <i>Megnyitó beszéd a budapesti</i> <i>Poliklinikai egyesület közgyűlésén. 1888 .....</i>	149
Az élet ellentéteinek kiegyenlítése a szeretet által. <i>Megnyitó beszéd a budapesti Poli-</i> <i>linikai egyesület közgyűlésén. 1891.....</i>	159
Keresztény Charitas. <i>Megnyitó beszéd a budapesti</i> <i>Poliklinikai egyesület közgyűlésén. 1894.....</i>	173
Evolutio és a létért való küzdelem. <i>Elnöki</i> <i>megnyitó beszéd a magyar orvosok és</i> <i>természettudósok 1890 augusztus 16-iki</i> <i>nagygyűlésén.....</i>	183
A magyar királyi főkegyuri jog. <i>Elnöki megnyitó beszéd</i> <i>a Szent-László-Társulatnak 1892 június 27-iki</i> <i>közgyűlésén.....</i>	255

## VIII

A magyar állam ezer éves fennállásának emléke. <i>Beszéd Bihar vármegye 1896 május 12-iki közgyűlésén</i> .....	301
A magyar főiskolai ifjúsághoz. <i>Megnyitó beszéd a Magyar Diák-Szövetségnek 1897 április 22-iki gyűlésén</i> .....	325
Divina vis movens a szociális kérdésben. <i>Elnöki megnyitó beszéd a Szent-István-Társulatnak 1898 márczius 31-iki közgyűlésén</i> .....	341
Fölterjesztés az « <i>Egységes polgári házasságjogról</i> szóló törvényjavaslatra és indokolására 1893 szeptember hóban.....	363
A Biblia és a Tudomány. <i>Előszó «A Biblia és a Tudomány» című műhöz 1896</i> .....	467
Fő pásztori szózat <i>a magyar honfoglalás ezredik évfordulója alkalmával 1896.....</i>	487

EMLÉKBESZÉD  
GRÓF ANDRÁSSY GYULA  
FELETT.

A FŐRENDIHÁZNAK 1890 MÁRCZ. 11-ÉN TARTOTT  
ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

Kevéssel ezelőtt a miénk — ma már a történelemé! Megszűnt a közvetlenség és munkáját kezdi az idő, mely feltartóztathatatlan röptében észrevétlenül, de biztosan előkészíti azt, a mi emberi csalódások közt tán a legkeserűbb — a feledést.

Szomorú, de való! Nincs semmi, a mi e törvénynek hatalma alól magát kivonhatná s az élet bölcsesége int, hogy a halandó ennek jó vagy rossz oldalait ne tegye vita tárgyává. És mégis egész valónk fellázad azon gondolatra, hogy a lélek, mely gondolt, a szív, mely érzett, az akarat, mely teremtett, végkép elenyészszék; fellázad azon feltevés ellen, mintha egy egész nemzet az enyészetnek engedhetné át még emlékét is azon férfiaiának, kiknek gondolataiban, érzel-

[4]

meiben, műveiben mintegy viszfényét látta saját nemzeti jellemének és ősi hagyományainak.

Gróf Andrassy Gyula meghalt, de emlékének nem szabad meghalnia. Míg élt, a nemzet geniusának inspiratiója alatt állott, tetteiben ez vezette; most, hogy az élők soraiból távozott, a nemzet hálájának kell az ő emléke felett őrködnie. Művei, alkotásai fölött egykor a történelem fog ítéletet mondani; tetteit s azok rugóit, indokait, be nem várva a történelem ítéletét, a nemzet van hivatva méltányolni. Ezzel a nemzet önmagának tartozik.

A történelem is fel fogja jegyezni lapjain az ő nevét; tán szigorú bírása is leend egykor; de a szigorban lesz-e mindig igazság? A majdan messze láttávlatban álló, a pezsgő életből kiragadott tények, a személyiségtől elválasztott események meg fogják-e mindig adni a kulcsot nemes jellemének méltánylására? Erre feleljenek azok, kik a történet bölcsészetében sokszor rejlő kalandosságot ismerik, kik tudják, hogy a történetírásban mennyi része van a tárgyilagosságnak és mennyi a kor és egyéni felfogás tévedéseinek. Az események csoport-

[5]

tosítása nem biztosíthatja mindig az ítélet részrehajlatlanságát; mert a történelmi abstractiók mindig az egyéni látkör kereteiben mozognak.

Mi, kik Andrásy Gyula grófot ismertük, láttuk, kik vele éreztünk, midőn a romokból mint phönix kikelt nemzet passiv ellentállásából a positiv alkotások terére lépett és ő lett a nemzet első munkása; kik benne csudáltuk nem a rendszerek keretében mozgó diplomatái, hanem a nemzeti aspiratiók bűvkörében nagyra nevelt államférfiut, ki nem a logikai következtetések fonalán, hanem lángeszének egy-egy fellobbanásánál megvilágítva látta maga előtt az utat, melyen haladnia kell, hogy a kettős monarchiát hatalmassá tegye, a nemzetet pedig ősi politikai ösvényére visszaterelje: hátvédet keresvén a hatalmas nyugoton, hogy erejét kifejthesse a keleten; mi, kik őt szerettük, mert magyar volt, királya iránt hű, nemzete iránt odaadó és mint olyan tiszteltté tudta tenni a nemzetet Európa előtt; mi, kik mindezt láttuk, tapasztaltuk, mi kevésbbé lehetnénk-e igazságosak, mert közelről néztük, mint a történelem, mely őt a távolból fogja megítélni?

[6]

Hol voltunk húsz év előtt, és hol vagyunk ma?

A tények, melyek emelkedésünket jelezték, tények maradnak ötven év múlva is és a történetírás, mely analytikus bonczkással szétagolni fogja az eseményeket, nem lesz pártatlanabb, mint mi, kik az ő tevékenységét egész összességében felkaroltuk; a részletekben nem lesz több igazság, mint az egészben, melyet szemünk előtt láttunk.

A kormány tehát a nemzet érzelmével találkozik, midőn már most a gróf Andrássy Gyulának felállítandó szobor iránt törvényjavaslatot nyújt be. Mert az igazság nem fog szenvedni az által, ha a szeretet csatlakozik hozzá. Az önzetlenség, a hazafiság, az erény is ugyanaz marad évtizedek múlva is. A történelem hideg fog lenni ítéletében, ez lehet előny; de nem fogja birni a szeretet melegét és ez a mi megnyugvásunk, igazolásunk.

A nemzet nem várta be a történelem felmentő, vagy sujtó ítéletét a nagy Széchenyinél, nem várta be a bölcs Deáknál; nem szükséges, hogy ezt bevárja a lángeszű Andrássynál; a nemzet a tények közvetetten benyomása alatt emelt szobrot ama nagy

[7]

férfiainak; a tények varázshatása alatt kíván gróf  
Andrássy Gyulának szobrot állítani.

A nemzet lelkiismerete ítelt; nincs mit félnie a  
történelem ítéletétől. Elfogadom a törvényjavaslatot.

A  
VEGYES HÁZASSÁGBÓL  
SZÜLETETT GYERMEKEK  
VALLÁSÁRÓL.

A FŐRENDIHÁZNAK 1892 JULIUS 4-ÉN TARTOTT  
ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

A vallások, illetőleg a vallásfelekezetek és a magyar állam közti viszony törvényes szabályozása ma nincsen napirenden; de a kérdés, mely két év óta hullámvázban tartja a kedélyeket, azt érinti és azért, de más tekintetben is kényes természeténél fogva nagy óvatosságot igényel, nehogy a pillanat hatása alatt, vagy az államhatalom tekintélyének előtérbe állítása által, vagy partialis érdekek részrehajló megítélése, vagy éppen a megtorlás czímén az oly térre sodortassék, a melyen a gordiusi csomót tán ketté lehet vágni, de a metszés hosszú időkre tátongó sebhelyet képezhetne a magyar állam testén !

A mai beteges vergődés csak symptoma; a betegség gyökerei mélyebben fekszenek. Logikai hatása az egy elvnek, mely mivel

[12]

természetellenes, végfejlődésében csak convulsiókat okozhatott.

Az elv, mely a mai kényelmetlen állapotokat felidézte, a bajnak gyökerei az 1868-iki LIII. törvénycikkben vannak.

A mondott törvény ugyanis ideiglenesen szabályozza a keresztény vallásfelekezetek közti viszonyt és a 12. § szerint a vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiuk atyjuknak és a leányok anyjuknak vallását követik.

Ugyanezen szakasz második bekezdése kizárja a szülőknek szabad egyezkedési jogát, tehát az államhatalom nevében megköti azoknak szabad akaratát, szabályozza a családi gyermeknevelést, mely pedig a szülőknek Istentől adott joga; a gyermekekre reáparancsolja a vallást és így belenyul nemcsak a család, hanem a lelkiismeret szentélyébe, a mi pedig a törvényhozás jogkörén kívül áll és a mit az állami rendelkezésjogkörén kívül állónak tekintettek Európának művelt nemzetei, mert egyiknek törvénykönyvében sincsen hasonló rendelkezés.

A szomszéd Ausztriában például ugyancsak az 1868-iki május 25-én hozott törvény

[13]

a szülőknek szabad elhatározási jogát biztosítja; nálunk a fél évvel későbbben hozott törvény őket e jogoktól megfosztja. Ott a jog szabadságában fejlődés, nálunk ugyane téren az 1790—91-iki törvény ellenében visszaesés.

Poroszországban a neveléshez tartozik egyszersmind a vallásoktatás. E fölött elvileg az határoz, a ki a gyermeknevelést jogosítva van intézni. Vegyes házasságokban közjogilag az az elv fogadtatott el hogy mindkét nembeli gyermek, míg az «annus discretionisto» (14 év) be nem tölti, az atyának vallásában neveltessek. Azonban ez csak azon esetben áll, ha az atya ellenkező szándékát nem nyilvánította oly cselekedetek által, melyek arra vonatkoznak. Ide tartozik például: ha gyermekeit legalább egy évig más vallásban nevelte, vagy keresztség által más vallásnak át nem adta.

Itt tehát, mint általában a német birodalomban, elvül el van fogadva, hogy vagy az atyának, mint családfőnek joga érvényesüljön, vagy pedig a szülők szabad elhatározási joga meg legyen óva. A nem szerinti különválasztás vallási tekintetben csak mint subsidiarius rendszabály alkalmaztatik, tehát

[14]

első sorban állanak a szülők és csak másodsorban az állam.

Igy jelesen: az atyának szabad elhatározása szerint neveltetnek a gyermekek: Poroszországban, Hannoverban, Kurhessenben, Badenben, Braunschweigban és Svájcban.

Szabad szerződési jog (tehát reversalis) és esetleg az atyának akarata határoz: Hessenben, Lippe-Detmoldban, Szászországban, Waldeckben és Württembergben.

Szabad elhatározás, esetleg nem szerinti elkülönítés létezik: Bajorországban, Meklenburgban, Nassauban, Schleswigben és Svécziában.

Eltekintvén az eltérésektől, melyek egyes részleteket illetőleg egy, vagy más országban előfordulnak, általában a vallási nevelésnek súlypontja — hogy ne mondjam kizárólagossága — Németországban a családban van. És daczára annak, hogy a polgári házasság lett behozva, daczára annak, hogy az anyakönyvek államosítottak, daczára az új német jogiskola azon elvének, hogy «der Staat ist die einzige Quelle des Rechts»: az az állam a vallást illetőleg nem intézkedett parancsolólag a családok irányában, úgy,

[15]

hogy állíthatni, miszerint ide számítva Európának összes művelt nemzeteit, sehol az állam kényszerítő hatalmat e tekintetben nem gyakorol, csakis Magyarországon, a hol pedig a szabadelvűség dicsőítése ma hangosabban nyilvánul, mint bármikor.

Zavarba jön a komoly gondolkodó, ha hallja, hogy az 1868-iki törvény védelmére, a szabadelvűségre történik hivatkozás.

A szabadelvűség, nézetem szerint, nem cél, hanem eszköz, melylyel az emberiség a művelődésnek azon magaslatára törekszik, a hol az ember erkölcsi személyisége tiszteletben tartatik, a hol természeti és Istentől adott jogait érvényesítheti, a hol a *sum cuique* elve uralkodik, a hol mindenki jogokat gyakorolhat a nélkül, hogy másokat jogaiban megsértsen, a hol tehát a jogkölcönösség tiszteletben tartásával a jogbiztosság mindenki számára megőrizve legyen.

A szabadelvűség tehát attribútuma az emberiség ideális törekvéseinek.

Hogy mily ideális törekvés nyilvánul abban, hogy az állam, mint kényúr, két vallást parancsol a családra; ketté szakítja azt, a minek a természet rendje szerint egynek

kell lennie; hogy érdes kézzel harmoniát akar alkotni ott, a hol csak az atya és anya bensősége bírja azt teremteni, megőrizni és fentartani; hogy rendőri kémkedéssel a rideg jog üszkét a családba dobja, hogy ott soha se honosuljon meg az oda-adó bizalom, hogy ott a béke soha se legyen biztosítva az illetéktelen külbeavatkozás ellen, hogy mindezekben miben nyilvánul a szabadelvűség, erre még feleletet nem hallottam.

A szabadelvűség legyen erény, de ne legyen erőszak; erőszak pedig az, ha a modern állam a szabadelvűség nevében beavatkozik az emberi létnek legszentebb sphaerájába, a családba és hatalommal rendelkezik ott, a hol a magasztos érzelmek csiráit csak a gyöngéd kéz őrizheti meg.

Nem szabadelvű az, a ki másnak szabadságától fél, vagy a ki a szabadságot sérti ott, a hol annak még a legviharosabb időkben is egyedüli menhelye van — a családban.

Mintha még most is felhangzani hallanám Dantonnak a francia conventben mondott szavait: «Ideje, — így kiáltott fel, — hogy visszaállítassék azon nagy elv, melyet, úgy látszik, félremagyaráznak, hogy tudniillik a

[17]

gyermek a köztársaságé, minekelőtte a szülőké volnának.»

Ez nem a szabadelvűség szózata, ez az állammindenhatóság kikiáltása.

A szülőknél joguk van gyermekeik erkölcsi nevelésében mindazon eszközöket felhasználni, melyeket nekik a társadalom nyújt és senkinek sincsen joga őket ebben megakadályozni és ha ez mégis megtörténik: akkor ez sérelem az atyára, sérelem a gyermekre, sérelem a családra nézve; szabadon marad a test, de le lesz igazva a lélek. Az állam önkényileg a szülő helyét foglalja el, a gyermeknek oly vallást ad, a melyet ő akar, oly morált ad, a melyet ő akar, és mivel a lélek forumában a kényszer sikert nem arathat: előáll az a veszedelem, hogy a gyermek mindkettő iránt megzavarodik, vagy éppen elveszti mindkettőt. A mint ezt a tapasztalás is bizonyítja az által, hogy a vegyes házasságok legnagyobb részben előmozdítják a vallási közönyösséget.

Ha azon elv állítatik fel, hogy az államnak joga van a családokban a vallást megállapítani: akkor legyen az illetőknek bátorságuk levonni a logikai következtetést, legyen bátorságuk e gondolatot végig gon-

[18]

dolni. Ha az állam a család irányában enynyi hatalommal rendelkezik, akkor ezen elvben rejlik az is: hogy vallás, morál, tán maga az Istenben való hit is az állam akarata alatt áll. A mit tán a legszabadelvűbb lelkiismeret sem lesz hajlandó elfogadni.

De visszatérek az 1868-iki törvényre. Ezen törvénynek kihirdetése után — katolikus elvek szerint — minden vegyes házasság megáldását katolikus részről be kellett volna tiltani, mivel a mindkét nembeli gyermeknek a katolikus vallásban való neveltetése kellőleg biztosítva nem lehetett.

Azonban miután ugyanazon törvénynek 14. szakasza a gyermek vallásának végleges meghatározását a 7. évig függőben tartja, a mennyiben a nem katolikus szülőt feljogosítja áttérés esetében a hét éven alóli gyermeket magával átvinni; miután továbbá az 1868-ban a népiskolai közoktatás tárgyában hozott törvénynek 6-ik szakasza szerint a szülőknek szabadságukban áll gyermekeiket «bármily vallású magán- és nyilvános intézetekben neveltetni,» — neveltetni — ismétlem a törvény szavait, a mihez keresztény felfogás és általában egész Európában divó meggyőződés és törvények által bizto-

[19]

sított gyakorlat szerint a vallás is tartozik: ennek következtében az egyház addig követett gyakorlatán nem változtatott, hanem a hol a szülők közös elhatározással mindkét nembeli gyermekeik katolikus neveltetését megígérték, nem vonta meg tőlük az egyház áldását.

Protestáns polgártársaink ebben sérelmet láttak; pedig eltekintvén attól, hogy ugyanazon eljárási mód, ugyanazon szabadság nekik is biztosítva lehetett; eltekintvén, mondom, ettől, a katolikus egyház nem tett egyebet, mint a mit Poroszországban a szigorú lutheranusok tettek.

Ugyanis, a midőn ott a polgári házasságot behozták, ők 1880-ban maguknak külön egyházi törvényt alkottak, melynek 12. szakaszának 4. pontja így szól: egyháziilag egybe nem adhatók: «oly vegyes házasságok, melyeknek megkötése előtt az evangélikus rész összes gyermekeinek a katolikus, vagy más nem evangélikus vallásban való neveltetését megígéri».

Ezen egyházi törvényt I. Vilmos király és császár az államminiszter meghallgatása után 1880 július 27-én szentesítette; az Poroszországban ma is érvényben van és ott azt

senki sem tartja az államtörvények elleni sérelemnek és a roppant kisebbségben levő katolikusok ez ellen nem panaszkodnak. Magyarországon más felfogás uralkodott. A katolikus egyház gyakorlata ellen mind sűrűbben felmerülő panaszok az 1879:XL. törvényczikk 53. §-ának megalkotására vezettek, a hol már büntetés alá vonatik az, a ki az 1868: LIII. törvényczikk ellenére valakit 18 éves kora előtt más vallásba felvesz.

A törvénynek ezen intézkedése logikailag az 1868-iki törvénynek csak 1—8. §-aira vonatkozhatik, mert ezen szakaszok szabályozzák az áttérési és átvételi formásokat; de már a törvényjavaslatnak országgyűlési tárgyalása alatt mindenki azon meggyőződést nyerte, — a mit azután a tapasztalás is bebizonyított, — hogy e törvény értelmezése oly térre fog sodortatni, a hol a legveszedelmesebb következményeket vonhatja maga után, tudniillik, hogy be fog hatni a vallás belügyeire, a lelkiismeretek forumába és fel fogja eleveníteni a multaknak keserű küzdelmét.

Magam is részt vettem e méltóságos házban a mondott törvényjavaslat tárgyalásában; elleneztem az 53. §-nak megalkotását

[21]

és az akkor itt e helyen nyilvánított sejtelmeimet az események keserűen igazolták. Szórol-szóra azt mondtam: «e törvény számtalan rosszakaratú üldözésekre, beláthatatlan zavarokra fog alkalmat szolgáltatni.»

Úgy történt!

Az 53. §. nem sorolván el az áttérési, illetőleg átvételi eseteket, a törvénynek magyarázata csakhamar eltérő nézeteket és téves felfogásokat mutatott, melyek mindinkább szaporodván, a lelkiismereteket nagy mérvben nyugtalanították.

Ezek között leginkább a keresztség kiszolgáltatása és az ezzel kapcsolatba hozott anyakönyvezési ügy hozták hullámvásba a kedélyeket.

Bátor leszek mindkettőre röviden reflektálni, mert a hosszú vita alatt a fogalmak meglehetősen tisztultak, a nélkül azonban, hogy a kérdés gyökeres megoldása iránt a kedélyek meg volnának nyugtatva.

Katholikus tanítás szerint ugyanis: mindenki, a ki érvényesen meg van kereszttelve, legyen az bárki által megkeresztelve, a katolikus egyház jogkörébe lép, — passiv minőségben, ha különvált keresztény felekezethez tartozik — activ jogosultsággal, ha a

különvált keresztény felekezetből hitvallás által az egyház joghatóságának magát tényleg alárendeli. A keresztség tehát — katolikus felfogás szerint — egy és ez katolikus; elkeresztelések tehát szorosán véve nem is léteznek, mert a keresztség a katolikusok közt és más keresztény felekezetek közt «punctum discriminis»-t nem képez.

Az anyakönyvi bejegyzések ezen katolikus elvet nem alterálják.

Aggodalmat, illetőleg lelkiismereti esetet ezen bejegyzések vagy az azokból készült kiadványok csak akkor képeznek, ha például az állam, vagy bárki más ezekkel a katolikus elvek infractióját követelné; ha kényszerítené a katolikus papot arra, hogy ő maga tagadja meg egyházának hitelvét, hogy maga ismerje el, hogy a keresztség más is lehet, mint katolikus; hogy maga közreműködjék mindahhoz, a mit akár a házi, akár az iskolai nevelésben, akár az életnek más nyilvánulásaiban egyházára nézve károsnak tart.

Az anyakönyveket illetőleg, ezeket a katolikus egyház a tridenti zsinat meghagyása folytán vezette mindig, és mivel az államnak anyakönyvei nem voltak, egyesek, csa-

[23]

ládok, maga az állam az egyházi anyakönyvi kivonatokat magán- és közügyekben használták.

Magyarországon a katolikus egyház államvallás lévén, de azon szoros viszonyból folyólag is, mely a főkegyuri jognál fogva az egyház és állam közt kifejlődött: a kormány a katolikus egyház ügyeire és így természetesen az anyakönyvekre is mélyreható befolyást gyakorolt.

Igy történt, hogy már a mult században cancelláriai és helytartósági rendeletek, e században pedig az 1827: XXIII. törvényczikk intézkedtek az anyakönyvek helyes vezetése iránt; az 1878:V. törvényczikk világosan kimondja, hogy az anyakönyvek és az azokból kiadott hiteles alakú kivonatok és bizonyítványok közokiratot képeznek és az anyakönyvek vezetőit e tekintetben közhivatalnokoknak kívánta tekintetni.

Mindezen intézkedéseken, tekintvén az anyakönyvek természetét, két domináló eszme vonul át. Az első az, hogy az anyakönyvek az egyházaké, a közvetlen rendelkezési jog a püspöké, vagy a felekezeti főhatóságoké. Az egyház erkölcsi tekintélyével fedi az anyakönyvek hiteles voltát, az állam pedig eze-

[24]

ket a közokiratok tekintélyével ruházta fel, meghatározza a közokirat kellékeit és ebből folyólag az anyakönyvek mikénti berendezését, illetőleg kezelését, tehát azokra befolyást gyakorol. A másik az, hogy ezen intézkedésekben majdnem 150 éven át az államhatalom sohasem kényszerítette az egyházat arra, hogy az anyakönyveket elveinek megtagadásával önmaga ellen használja, vagy használtassa.

Sokan azt hiszik, hogy a mai, éppen az anyakönyvezés szempontjából támadt kellemetlen helyzeten az által lehetne segíteni, hogy az állam saját anyakönyveit saját közegei által vezettetné.

Nem akarom kétségbe vonni azt, hogy az államnak ehhez tökéletes joga van, de azt hiszem, hogy a mai situáción semmi változtatást nem fog tenni, sőt még nagyobb bonyodalmakat fog szülni.

Én azt hiszem, hogy senki sem él már ma csalódásban az iránt, hogy itt nem az anyakönyvek correct voltáról, sem a statisztikai adatok pontosságáról, vagy pontatlanságáról van szó. Mert az államra, mely magát felekezetenélkülinek vallja, nagyon közönyös lehet az, hogy ki, melyik anya-

[25]

könyvbe van bevezetve, csak hogy be legyen vezetve, ez reá nézve lényeges Katholikus anyakönyvben a gyermekek vallásáról semmiféle rovat nem létezik, hanem igen létezik rovat, mely kitünteti a szülők vallását, úgy, hogy ha valaki meg akar győződni arról, hogy mely valláshoz kell tartoznia az 1868-iki törvény szerint valamely gyermeknek: azt pillanatnyi betekintés után azonnal felismerheti, tehát az úgynevezett elkeresztelés által legalább a katolikus anyakönyvekben az anyakönyv correct vezetésén semmi csorba nem ejtetik. De másrészt, bárha én igen nagy fontosságúnak tartom a statisztikai kimutatások pontosságát, mégis azt hiszem, hogy azok, kik a culturtörténelemmel foglalkoznak, el fogják ismerni, hogy semmiféle statisztikai kimutatás nem fog dicsekedni oly részletes és tüzetes pontossággal, hogy hiányok ne mutatkoznának. A népességi-, a morál-, a criminal-statisztika többé-kevésbé kisebb-nagyobb hibát tüntetnek fel.

Ha ez úgy van — a mint hogy úgy van — akkor bátor vagyok azt a kérdést feltenni: létezhet-e indok, melyet az államérdek szempontjából alaposnak lehetne mon-

dani, mely pusztán a statisztikai adatok kisebb, vagy nagyobb hitelessége címén rést üt egy százados szervezeten, melynél fogva az anyakönyvek vezetése a felekezeteknél volt és ez által az egyház és állam közti benső viszony mintegy látható kifejezést nyert? Tanácsos-e kezdeményezőleg oly térre lépni, melyen az első lépés oly felette könnyűnek látszik, de a hol végzetszerűen egyik rendszabály maga után vonja a másikat, melyeknek természetét, hatását és következményeit a nemzet életére a jelenleg kormányon ülő férfiak — bármily jeles szellemi tulajdonokkal is legyenek felruházva — tán nem is sejtetik?

Az állami anyakönyvek, már ezen sajátosságuknál fogva, azaz mert minden vallási jelleget nélkülöznek, constatálni fogják a születést, de nem a keresztelést, mert ez — legalább a más államok példájára — kötelezővé lenni megszűnik, s így támadni fog a magyar államban egy újabb dissolvens elem: eleme a felekezet nélküli, vallástalan embereknek, a mi aligha kívánatos.

A keresztelés megszűnik ugyan kihágás lenni, de fenmarad az 1879-ki törvényczikk 5. §-a, mely, mivel semmit sem részletez, az

[27]

áttevés és átvétel fogalmak pedig ruganyosak: csakhamar fognak új átvételi minősítések támadni, és folyni fognak a denuntiatiók, folyni fog a harcz és ha az 1868. és 1879. törvények fenmaradnak, fenn fognak maradni az ellentétek is; az állami anyakönyvek ezen ellentéteket nem fogják kiegyenlíteni.

Tehát az anyakönyveknek, bárha csak részletes államosítása is, a mai állapotokon nem fog segíteni.

Fentartom magamnak egyébiránt a bővebb hozzászólást akkorra, midőn az erre célzó törvényjavaslat napirenden lesz.

A mai elég kényelmetlen állapotokat az 1868. és 1879-ki törvények születték.

Már pedig, midőn valamely törvénynek alkalmazása a közéletre zavarólag hat és így célját el nem érte, vagy a hol ennek consequentiái éppen a lelkiismeret forumát sértőleg érintik: akkor tán elérkezett az idő, hogy a törvényhozás fontolóra vegye a törvénynek megfelelő módosítását és pedig oly irányban, hogy a kedélyeket megnyugtassa; mert egy tévesztett törvényhozási intézkedésnek rideg assertatiója az élet követelményeivel szemben sem jogi, sem erkölcsi szempontból nem igazolható.

Áll ez az 1868: LIII. t-cikkre, de még inkább áll ez az 1879: XL. törvénycikkre, mely büntető sanctióval támogatja az 1868-ki törvényt. És itt két eset áll elő: vagy kihágásnak minősített az 1879-iki törvényhozás oly cselekedetet, mely egy magasabb törvény által parancsoltatik; vagy téves a magyarázat, mely az akkori törvényhozás intencióin túlmegy. Akár az egyik, akár a másik vétetik, mindkettő ellentétben áll a lelkiismeret szabadságának törvényeivel. Már pedig általános büntetőjogi szabály, hogy nem szabad oly cselekedetet büntetni, mely egyszersmind kötelesség és a mely természeti, vagy vallási törvény által parancsolva van.

A magyar büntető törvénykönyv szakférfiak ítélete szerint az európai codexek közt kiváló helyet foglal el. A humanitárius elvek, melyek abban le vannak fektetve, a műveltségnek oly tanuságai, melyekre a magyar nemzet büszke lehet. De a harmonicus egységben, mely annak elveiben és szerkezetében uralkodik, az 1879: XL. t.-cz. 3. §-a képezi a disharmoniát, mert e szakasz emlékeztet oly időkre, melyeknek felidézését művelt ember nem óhajtja, mert e § oly ellen-

téteket tüntet fel, melyeket kiegyenlíteni nem lehet.

Mert a vallásegyenlőséget hirdetni és tényleg egy vallás előnyére karhatalmat nyújtani a más vallásúak lelkiismeretének sértésével: lelkiismereti szabadságot biztosítani és belenyulni a családba és ott a szülők jogait parancsolólag vagy büntetőjogilag is megszorítani; culturállamot létesíteni akarni és a börtönt és a pénzbírságot a vallási üldöztetésnek színezetével a büntetőtörvényben fentartani: mindezek oly ellenmondások, melyek csak a magyar törvényhozás főkelt szellemében találhatnak kiegyeztetést, illetőleg orvoslást.

A felekezetek közti egyensúly fentartására szükségesnek állítatik e két törvénynek fentartása.

Én azt hiszem, hogy erkölcsi tényezőkben az egyensúly nem a számarányban, hanem a jogelosztásban van. Ha a gyengébb oly arányban és oly terjedelemben gyakorolhat jogokat, mint az erős és ha e joggyakorlatot a törvény védi: akkor az állam megtette azt, a mit a jogvédelem tekintetében megtenni köteles.

A magyar állam, mint minden élő orga-

nizmus, történelmi fejlemény lévén, annak minden constitutív tényezője, tehát a különféle vallások is vele együtt fejlődtek. Ezen vallásoknak az államhoz és egymáshoz való viszonya nem ideális felfogás, vagy elvont elméletek alapján, hanem az élet követelményei szerint alakult és bármi ellentétek lebegtek legyen a multban a vallások közt, ma nem mondhatja senki, hogy például protestáns polgártársainknak annyi szabadság ne lenne biztosítva, hogy ennek teljes felhasználása mellett erkölcsi erejüket teljesen ki ne fejthessék.

Az egyenlő jogok criteriuma azon szabadságban van, mely szerint mindenki különleges céljaira törekedvén, azokat zavartalan működésében el is érheti. Ha pedig a szabadságban van az erő, akkor tekintvén azt, hogy az evangélikus felekezetek a magyar állam összes lakosainak csak egy ötödét, a szorosabban vett Magyarországnak nem is egy negyedét képezik és összehasonlítván ezt azon állással, melyet mindenütt elfoglalnak, akkor az egyenlőségnek vagy egyenlőtlenségnek ezen irányban való definitiója reájok nézve nem lehet kedvezőtlen.

Mit kérünk mi katolikusok tulajdon-

képpen? Tan gyermekeink neveltetésére kiváltságokat vagy előjogokat a más vallásúak rovására? Nem! Mi azt mondjuk: adják meg a szülőknek. — legyenek azok katolikusok, vagy protestánsok, — azon jogot, hogy gyermekeiket azon vallásban nevelhessék, melyhez a vegyes házasságokban az egyik, vagy másik tartozik, az állam csak akkor avatkozzék be, ha a szülők megegyezni nem tudnak.

Méltányosabb kíváncsi ennél még alig intéztetett az államhoz és ha az önállóságukat és önjogosultságukat kiküzdött evangélikus polgártársaink jogait védik: akkor ők az e nemű törekvésben nem akadályozhatják az országban létező más vallásokat sem.

Az állam ma felekezeti nélkülének vallja magát, tehát egyenlő jóakarattal tartozik viseltetni minden vallás iránt. A kisebbségnek a gyengeségnek ürügye alatti támogatása igen messze menő consequentiákra vezetne.

Ha az állam a catholicismust és protestantismust egyenlő hasznos tényezőknek veszi a haza javának előmozdításában, ha mindkettőt vallási, erkölcsi, hazafiúi és culturalis szempontból egyenlően tiszteletre-

[32]

méltónak tartja: akkor az állam érdeke az által nem érintetik, sőt az államra nézve teljesen irrelevans az, vajjon a katholicismus, vagy a protestantismus néhány száz taggal szaporodik, vagy csökken évenként. Ilyen hullámzások, daczára minden coercitiv rendszabálynak, mindig voltak, mindig lesznek, de az arány nagyban s egészen nem változik.

A westphaliai béke óta változott-e Európa vallási térképe? Éppen nem! A mely államok s országok akkor katholicusoknak decretáltattak, azok ma is katholicusok, a melyek protestánsok voltak, azok protestánsok ma is. Magyarországon is, a mióta a két evangelikus egyház teljes consolidatióra jutott, a számarány köztök és a katholicusok közt nem változott. Ha az áttérés, vagy keresztelés által ma a katholicismus néhány százalékkal gyarapodik, vagy csökken, holnap pedig ugyanez történik a protestantismussal, mennyiben van itt sértve az állam érdeke? Mi jogczím indíthatja az államot arra, hogy belevegyüljön ezen természetszerű processusba, kényszertörvények által igyekezzék szabályozni azt, a mit csak az élet szabályozhat?

[33]

Nem jó szolgálatot teszen az országnak az, a ki ezen két vallási tényező közt, akár tiltó, akár parancsoló, akár pedig büntető törvények által felidézi a harczot; felidézi éppen azok közt, kik kiválólag hivatva vannak összetartás által fentartó elemei lenni a magyar állameszmének az igen mozgékony centrifugál elemek közt. Nem lehet tehát észszerű politika az, mely az egyiket, vagy másikat gyengíti, mialatt az államellenes elemek erősödnek.

Azt is felhozzák, hogy az 1868-ki és 1879-ki törvényeket ellenünk a protestánsok védelmére kívánják fentartani. Én ezen feltevést sértésnek tartom protestáns polgártársainkra, de sértésnek tartom reánk katólikusokra is. Vagy tán veszélyesek lettünk mi katólikusok ma az államra, kiknek elődjei az államot megalkotni segítették? Dogmáink, tanításunk, erkölcstanunk, katólikus életrendünk tán ma sértik az államérdekeket, kik az állam érdekeivel nyolcz századon át solidaritásban állottunk? Vagy mivel az 1868-ki törvénynek kihatásai által magunkat hitbéli meggyőződésünkben sértve érezzük: mi vagyunk-e okai, hogy a törvényhozás oly eszközhöz nyuljon, mely a magyar

[34]

államéletet oly irányba terelje, melynek esélyei kiszámíthatatlanok?

Méltóságos főrendek! Magyarországnak van tradíciója, hosszú tradíciója és e tradícióban nekünk katolikusoknak diszes helyet tartott fenn a történelem.

Ott voltunk az ország bölcsőjénél, a nemzet viszontagságainak közepette a nemzettel küzdöttünk és szenvedtünk. Nincsen oly történelmi tény, nincsen fejlődési phasis, nincsen művelődési fénypont: és ellenben nincsen nemzeti szerencsétlenség, a hol tevékenyen, vagy szenvedőleg részt nem vettünk volna.

Ne méltóztassanak dicsekvésnek venni a multunkra történt e hivatkozást. De midőn látni kényszerülünk, hogy hiveink vallási érzelmeinek megsértésével, családaink szellemének veszélyeztetésével jövőnk is veszélyeztetik; midőn egy reánk nézve sérelmes törvénynek megváltoztatásában merev non possumussal találkozunk: akkor tán indokolt odamutatni, hogy hű vándortársai voltunk nemzetünknek és vallási meggyőződésünknek egész teljével közreműködtünk nemzetünk fejlődésében, haladásában és hogy jogos azon kérelmünk, mely szerint a kik-

[35]

nek atyái annyiszor segítették megóvni mások lelkiismeretének szabadságát, azoknak fiai attól meg ne fosztassanak egy sérelmes törvény fentartása által; hogy jogosan kérjük a törvényhozást, hogy adassék vissza lelki nyugalmunk, állíttassék helyre azon béke, melynek szárnyai alatt a jövőben is tevékenységünkben meg nem bénítva, szolgálhassuk hazánkat.

És azért én és velem együtt püspöktársaim — kiknek felhatalmazása nyomán ezt tenni szerencsém van — csatlakozunk primás ő herczegségének azon nyilatkozatához, hogy az 1868-iki törvény okvetlenül megváltoztandó, vagy legalább oly értelemben magyarázandó és alkalmazandó, hogy az 1868-iki törvény 12. §-a nem imperatív, nem cogens, hanem csak declaratív, vagyis a szülők nem kényszeríthetők gyermekeiket a jelzett szakaszban kimondott elv szerint nevelni.

# AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÉRDÉSEKRŐL.

A FŐRENDIHÁZNAK 1893 MÁJUS 9-ÉN TARTOTT  
ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

Az egyházpolitikai kérdések, melyek hónapok óta foglalkoztatják a szellemeket és a melyek annyi szenvedélyt költöttek fel, ma már kimerítteknek látszanak; és azért tán túlmerész vagyok, a midőn a magas Ház figyelmét számomra kikérem. Azonban a felvetett kérdések oly határozottan érintik az egyház és állam közti viszonyt és ez által mélyen belenyulnak a magyar államéletbe, hogy kötelességet mulasztanánk, ha fel nem szólalnánk és a kísérlet veszélyességét feltüntetvén oda nem mutatnánk azon kiszámíthatatlan esélyekre, melyeknek nemzetünk kitéve lehet az által, hogy ma, a midőn minden erejét saját megerősítésére kellene fordítania, oly kérdések megoldásával kényyszerítették foglalkozni, melyek a kedélyeket szétválasztván, a consolidatio művét veszélyeztetik.

[40]

Senki sem fogja tagadni: hogy csak ott van egészséges államélet, a hol a gondolkozásmód és a reformeszmék szakadatlan egymásutánban haladván, teremtik a közszükségletnek megfelelő új intézményeket, és vagy a régi eszmékből új eszmék, mint fejlődés, vagy elavult állapotokból új állapotok, mint jobbítmány támadnak. — Mert valamint a természetben nincsen ugrás, úgy az államéletben a rögtönzések veszélyesek. Minden törvényes intézkedésnek a közöntudatban kell előbb megérnie, az élet követelményeiből fejlődnie, hiszen a törvénynek az a hivatása, hogy a felmerülő szükséghez képest vagy rendezőleg, vagy orvoslólag hasson.

Nem hiszem, hogy találkozék valaki, a ki azon állítást kockáztatná, hogy a fölvetett egyházpolitikai kérdések csirája Magyarország talajában lenne; hogy ezen eszmék a népeletből fejlődtek volna; hogy azok oly közszükséget képeznének, mely türelmetlenül kopogtatna a törvényhozás ajtaján, hiszen egy év előtt még erről senki sem álmodott.

Az egyházpolitikai kérdések felvetése meglepetés, rögtönzés volt, melyeknek szálaít a

[41]

magyar nép szellemében, természetében, jellemében, multjában hiába keresnők. Életrendet megváltoztatni, melyhez a becsületes magyar nép benső vallásossággal ragaszkodott; a modern cultura terjesztésének nevében, a magyar népéletet elvont theoriák igája alá hajtani; eszméket hirdetni, a melyekről a magyar népnek fogalma sincsen; intézményeket létesíteni, a melyeknek sem alapja, sem előkészített talaja nincsen: ezen kérdések nem jöttek felszínre természetes fejlődés útján. A felvetett egyházpolitikai program tehát nem a politikai exigenciák eredménye, nem a társadalmi szükség által fölvetett problema, nem a culturalis fejlődés érdekében sugalmazott irány, ez szerény véleményem szerint: a vezető szellemek ingatagságából és a magyar parlamentáris elemek incohaerentiájából származott baljóslatú lépés, melynek kulcsa ismét az 1868-ki LIII. t.-cikknek megkísérlett, de nem sikerült magyarázatában, illetőleg az e törvénynek végrehajtására irányzott törekvések meghiúsulásában keresendő.

Huszonnégy év előtt hozatott meg az a törvény, mely a keresztény felekezetek közti viszonyokat ideiglenesen kívánta rendezni.

[42]

Az akkori törvényhozás csak is a czélt tartotta szem előtt. Ki állíthatja ma logikai jogosultsággal, hogy mivel e törvény végrehajtása nem sikerült, tehát beállott a szükség egy nagy terjedelmű egyházpolitikai program felvetésére?

Vannak azonban a mai helyzetnek történelmi előzményei; legyen szabad a kérdésnek felvilágosítása végett ezekre kitérnem.

Báró Eötvös József, a kinek szabadelvű gondolkodását senki sem fogja tagadni, 1868-ban nem a mai formában terjesztette elő törvényjavaslatát. Ő a szülők szabad elhatározását kívánta biztosítani. A képviselőház ezt elvetette és helyébe az állam akaratát állította.

1868-ki december 5-én került ez a főrendiház elé. Kétféle javaslat feküdt a magas Ház asztalán. Az egyik a képviselőházé, mely a nem szerinti hovátartozandóságot állapítja meg; a másik, a mely az eredeti ministeri javaslattal megegyezőleg a főrendiház bizottságának javaslata volt, mely szerint a vegyes házasságbeli gyermekeknél a szülők akaratától függjön, mely valláshoz tartozzanak.

Az azon ülésen jelen volt báró Eötvös József minister egyetlenegyszer sem szólalt

fel a képviselőház megállapodása mellett; de igen is felszóltak ellene Simor János hercegprimás, Haynald Lajos kalocsai érsek és Biró László szatmári püspök és beszédjeikben követelték a szülők szabad elhatározásának biztosítását és a midőn névszerinti szavazásra került a javaslat, az összes jelenlevő püspökök, számszerint 15-en, Maschirievics patriarcha és Stojkovicz püspök is, — mindnyájan a 12. § ellen szavaztak. Tehát a püspöki kar már akkor jelezte ellentétes állását a törvénnyel szemben és nem áll az, a mi mondatott, hogy abba belenyugodtak volna.

A törvény az ideiglenesség jellegével került ki a törvényhozás kezeiből; ahhoz sem büntető sanctio, sem végrehajtási záradék nem lévén kötve, hosszú éveken át az intéző kormánykörök életbeléptetésére nem vállalkoztak. Egyes felmerült esetek kormányhatóságilag lettek elintézve, a mint ez sokszor a törvény megalkotása előtt is megtörtént. Ilyen lévén a helyzet, tehát az élet vette át a törvénynek magyarázatát. Sem a kormány nem érezte magát indítatva arra, hogy vagy általános szabályt állítson fel, vagy hogy részletesebb rendelkezést tegyen,

[44]

vagy éppen büntetési sanctiót adjon egy törvényhez, melyet ahhoz a törvényhozó sem kívánt adni; sem a püspökök általában és a gyakorlatban nem változtatták meg addigi eljárásukat a vegyes házasságok és az ezekből születendő gyermekek nevelése iránt.

Ennek oka lehetett az is, mert ugyancsak az 1868. LIII. t.-cz. 17. §-a kimondja, hogy a jelen törvény életbe léptetése előtt kötött házasságokból született, vagy születendő gyermekek vallásos nevelésére nézve azon törvény határozata marad érvényben, a mely az ily házasságok kötése idejében hatályban volt.

Tehát az 1868-ik évi LIII. törvényczikknek e tekintetben visszaható ereje nem volt.

De még az 1879-ben alkotott kihágási törvény sem változtatott a helyzeten.

Ezen törvénynek 53. §-a már büntető sanctiót csatolt az 1868-ki törvényhez. De vajjon az egész törvényhez? Nem! Csak annak azon szakaszaihoz, melyek az áttérési, illetőleg átvételi formalitásokra vonatkoznak, tehát az első nyolcz szakaszhoz. A 12. szakasról a kihágási törvény nem intézkedett, nem intézkedett a gyermekek hovátartozan-

[45]

dóságáról, nem azok neveléséről, nem az anyakönyvezésről.

Igy fogták fel ezt a püspökök és továbbra is megmaradtak a régi gyakorlat mellett, a gyermekek katolikus nevelése nem volt lehetetlenné téve, a dogma nem lett a gyakorlatban megsértve.

De maga Magyarországnak legfőbb törvényszéke, a magyar királyi curia is így fogta fel. Mert midőn konkrét esetek lettek felvetve; a midőn a keresztelést és egyéb szentségeknek kiszolgáltatását «átvételnék», illetőleg «áttérésnek» minősítették; midőn az anyakönyvi kivonatoknak megtagadását áthágásnak mondták: a magyar királyi curia ezen értelmezését az 1868., illetőleg az 1879. törvénynek nem fogadta el.

Még néhány hónap előtt, a február 26-iki rendelet fennállásának 3-ik évében a rimaszombati elkeresztelési perben következőleg ítelt:

«A kir. ügyész a Kh. tv. 53. §-a alá veszi vádlottnak azon cselekményét, hogy két, az 1868: LIII. törvénycikk 12., illetve 14. szakaszai értelmében református vallású gyermeket meggyóntatott, megáldoztatott és bérálás alá bocsátott».

[46]

«Minthogy azonban a Kh. tv. 53. §-a az 1868-ki LIII. törvénycikknek egyedül csak valamely keresztény vallásfelekezetbe való áttérésére vonatkozó szabályának áthágását helyezte büntetőjogi következmények súlya alá, mit a királyi curia már az 1882. évi 1092. szám alatt hozott ítéletében is hivatkozva a törvényszakasznak az illető törvényjavaslat indokolásából világosan kitűnő célzataira kimondott; minthogy eszerint megítélés tárgyát nem képezi, minő vallási szertartásban és minő intencióval részesült az illető szülő vallásában született, 18 évet be nem töltött egyén valamely lelkész részéről; hanem csakis az bírálendő meg, forog-e fenn oly cselekmény, mely az idézett 1868: LIII. t.-cikkben az áttérésre nézve kijelölt eljárás szabályaiba ütközik»,..... «büntetendő cselekmény tényálladéka tehát fenn nem forogván, a vádlott ellen folyamatba tett bűnvádi eljárást a btk. 1. §-a értelmében minden irányban meg kellett szüntetni.» (Kir. curiai ítélet 1893. febr. 7. és 22-én.)

Az első kísérlet általános szabályt alkotni és a törvényt az élet magyarázata és a curia felfogásával szemben ellentétesen magyarázni boldogult Trefort Ágoston úr részéről

[47]

történt, a ki 1884. évi július 11-én, azaz az 1868-ki törvény fennállásának 16-ik évében az elkeresztelési kérdésben meghagyni kívánta a lelkészeknek:

«hogy mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, ki a törvény rendelkezése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvezés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után legfeljebb nyolcz nap alatt és az 1879-ik XL. t.-czikk 53. §-ában megszabott büntetés terhe alatt átteni el ne mulasszák».

A püspöki kar nem tartván a ministert illetékesnek ilyen a törvénybe ütköző és az anyaszentegyház jogait sértő rendeletnek kibocsátására, annak beható tárgyalása után Simor János hercegprimás útján 1884 nov. 29. levelében a minister úrnak kijelentette:

«hogy daczára azon odaadó tiszteletnek, melylyel a kormány minden rendeletét fogadni szokta, ezen esetben erőszakot kellene tennünk saját lelkiismeretünkön, ha a fenti kormányrendelet közlése mellett szivökre nem kötnök az egyházhatóságunk alatt levő lelkészeknek egyúttal azon, a katolikus egyház hitelveiben gyökeredző és azért álta-

[48]

lunk semmi körülmények közt meg nem változtatható egyházi szempontokat, melyekre a lelkészek a magas kormány ily szigorú . . . hazai törvényeinkben nem foglalt intézkedésével szemben a vegyes házasságok kötése és az azokból született gyermekek megkeresztelése körül ügyelniök kellend» . . . «ezeknek következtében kéri a püspöki kar a volt minister urat, hogy körrendeletének foganatosításától eltekinteni méltóztassék.»

A minister úr rendeletét csakugyan nem foganatosította, a püspöki kar pedig azt ki nem hirdette.

És ezen időközbe eshetnek azon levelek, melyeket az általam igen tisztelt vallás- és közoktatási minister úr a február 26-iki rendelet igazolására nyilvánosságra hozni méltóztatott. A melyekből azután azon következtetést vontam, hogy mivel ezek a ministeri felhívásoknak időnkint érvényt szereztek, tanuságot tesznek arról is, hogy dogmatikai akadály nem forogván fenn annakelőtte, a február 26-iki rendeletnek sem lehet szemrehányást tenni, mintha az valamely kath. dogmát sértene.

Szerény véleményem szerint gondosan

[49]

szét kell választani azon időszakot, a melyben a katolikus dogmát érintő rendeletek kibocsáttattak és végrehajtottak. — azon időszaktól, a midőn ily rendeletek nem léteztek, a midőn tehát a dogmát a gyakorlati életben senki sem bántotta.

a) Trefort minister úr rendeletéig — és miután maga a minister annak hatályt nem szerzett, azután is — a katolikus egyház dogmái többé-kevésbé védve voltak, mert a bíróságok minden erre irányzott sértő magyarázatot visszautasítottak; az anyakönyvi kivonatok átküldése nem volt úgy magyarázva, hogy ezáltal a gyermek át lett volna szolgáltatva más felekezetnek, tehát az anyakönyvezésnek és az anyakönyvi kivonatok kiszolgáltatásának sem tulajdonítottak dogmatikai jelentőséget; emberöltőt meghaladó idők óta a katolikus lelkészek ott, a hol a protestáns eklézsiák nagy távolságban voltak, keresztelték, eltemették és anyakönyvezték a protestáns gyermekeket, és viszont; a felekezeti béke tehát nem volt megzavarva.

b) Továbbá az 1868-iki törvényczikk 12. nem mondott ki kényszert és ha úgy a szülők, mint a püspökök és lelkészek úgy

magyarázták a törvényt, mint azt Poroszországban is magyarázták és ezen magyarázatot a judikatura is elfogadta, hogy t. i. gyermekeiket más vallásban is nevelhetik: nagyon természetes, hogy a szülők lelki ismeretükben meg voltak nyugtatva, gyermekeiknek a katolikus egyházban való bennmaradását alterálva nem láthatták az által, ha a kivonat a protestáns lelkészhez, vagy akárkihez átküldetik. Ezen átküldés daczára a gyermek keresztelésére vonatkozó adatok bennmaradtak a katolikus anyakönyvben, a lelkész jogosítva volt anyakönyvből polgári hitelességű kivonatot kiadni, tehát jogosítva is érezhette magát a gyermeket a kath. egyház tagjának tekinteni.

c) A népiskolai közoktatási törvény 6. §-a kimondja, hogy «a szülőknek és gyámoknak szabadságukban áll gyermekeiket háznál, vagy bármely vallású magán- és nyilvános intézetekben... neveltetni.» Ezen elvet átvive a középiskolai nevelésre, 1883-ig, a középiskolai törvény alkotásáig: a középiskolákban ritka kivétellel a gyermek vallási tanításának meghatározásánál nem az atyának a keresztlevéiben feltüntetett protestáns vallása volt az irányadó, hanem az: ki keresz-

[51]

telte a gyermekeket? Es mit kívánnak a szülők? Ha a katolikus lelkész keresztelte, akkor az igazgatók a szülők akarata értelmében katolikus hittani órákra utasították a tanulót, akár át volt küldve a keresztelő levél a protestáns lelkészhez, akár nem. Es én tudok eseteket, hogy a midőn későbbben ministeri rendeletek — szerintem a törvény ellenére — ezt megtiltották, nem egy atya folyamodott a ministériumhoz könyörögvén, engedessék meg gyermekét a katolikus oktatásban részesíttetni.

Ezek lehetnek az indokok, melyeknél fogva több püspök a gyermekeknek a katolikus egyházhoz való tartozását a bizonylatoknak átküldése daczára elég biztosítottnak tekinthette és az átküldésben nem látott oly tény, melyben annak elismerése foglaltatik, hogy a gyermek a katolikus egyház kebeléből kivéttetik és a protestáns felekezetnek átadatik.

1890 után a helyzet teljesen megváltozott: a dogma kérdése már a gyakorlatban is fel lett vetve és komolyan vitatva. Alkalmul szolgált erre a február 26-ki rendelet.

Ugyanis ezen rendelet: a vegyes házasságból származó gyermekeknek keresztelését és

beiratását a katolikus anyakönyvekbe megengedte; de a beiratást egyszerű formalitásnak kívánja tekinteni, mert azt közokirati jellegétől megfosztotta, abból kivonatot állami, vagy más hivatalos czélokra kiadatni megtiltotta és a midőn a kivonatnak átküldését a más felekezetű lelkészhez megparancsolja, egyszersmind a gyermeknek hovátartozandóságát minden kétséget kizárólag megjelölte. A mit az 1868-iki törvény csak declarative tette, ezt a rendelet imperative tette. Tehát a február 26-iki rendelet szerint a kivonatnak átküldése csakugyan elszakította, a szülők akarata ellenére a gyermeket a katolikus vallástól és áthelyezte más felekezetbe, a kivonatnak átküldése csakugyan vallási következményekkel járt, a szülőknek természetes joga tehát el lett kobozva.

A másik nagymérvű változás, a melyet a február 26-iki rendelet előidézett, az volt: hogy kivette a független bíróság kezeiből a panaszos ügyek elintézését és átvitte a közigazgatási térre, a melynek közegei nemcsak a kormánynak, hanem más, tán személyi velleitásoknak, vagy a helyi körülményeknek befolyása alatt állhatnak.

A püspöki karnak egy része a rendeletnek

kibocsátása után, úgy mint Trefort alatt, sem tett le azon reményről, hogy az engedékenység legvégső határáig menve, odáig, hogy magát különféle gyanúsításoknak is kitette,— nem mondott le arról, hogy tán mégis van módja kikerülhetni a kormányrendelettel való összeütközést és a vallási békének megzavarását; azt tartotta: hogy úgy mint eddig a bizonylatnak átküldését csak pusztán és tisztán polgári ténynek kellene venni abból kifolyólag, hogy Magyarországon az anyakönyvek vegyes természetűek lévén, az azokból nyert okmány is csak állami okmánynak tekintendő, egyébiránt pedig az eddigi gyakorlatot mind a vegyes házasságok kötése, mind a gyermekek nevelésére nézve fenn kell tartani.

A másik része a püspöki karnak a rendelet egyes pontjait a dogmára nézve sértőknek tartotta. Mert midőn a szülők akarata szerint a gyermek a katolikus egyháznak adatott át, és mégis azt a pap a bizonylattal együtt más felekezetnek adja át, árulást követ el saját egyháza ellen, megtagadja a dogmát, hogy csak egy üdvözítő egyház van és ezen kívül a katolikus lelkész félrevezeti magokat a szülőket és megcsalja őket.

Ezen véleményeltérés megmagyarázására szabad legyen röviden megjegyezni:

A katolikus egyháznak meg vannak az ő dogmái, melyek a szentírásban és a hagyományban foglaltatnak, és az egyház által határozottan formuláztatván, hitcikkelyek gyanánt felállítottak. Ezekben az egyház nem ismer alkut.

De a dogmáknak gyakorlati alkalmazásában és az egyes felmerülő kérdésekhez való vonatkozásában lehetnek eltérő vélemények, lehetnek controvers kérdések, melyek különféle felfogást engednek. Az egyház a vélemények ezen szabad nyilvánulását nem tiltja, csak az által kívánja azt korlátozni, hogy a vitatkozók készségesen vessék magukat alá, ha az egyház döntött.

Ha tehát a püspöki karban eltérők voltak is a vélemények, ez nem azt jelenti, hogy az egyháznak egyik, vagy másik dogmája fölött kételyeik lettek volna: hanem azt jelenti, hogy keresték a közelebbi, vagy távolabbi vonatkozását a kivonatok átküldésének, az egyház azon változatlan és alapidogmájával: hogy csak egy üdvözítő egyház van és ez a katolikus.

Ezen véleményeltérés nyilvánult az 1890

április 12-én tartott püspöki tanácskozmányban is.

Saját feljegyzéseim ezen tanácskozmány eredményéről így hangzanak:

«Bibornok-hercegprimás az esetet komolynak és annyira bonyolultnak tartja, hogy a magyarországi püspöki kar nem mulaszthatja el, hogy a római szentszékhez felterjesztést ne tegyen. Tették ezt a püspökök 1840 óta mindannyiszor, valahányszor az a dogmaticus, vagy fegyelmi kérdésekben szükségesnek bizonyult. Tehát maga a herceg-primás levelet intéz a szentséges atyához, hogy útbaigazítást és elhatározást onnan kérjen, a honnan vallásunk ügyeiben ezt minden kétséget kizárólag és egyedül biztosan nyerhetjük.»

«Nehogy azonban a lelkészkedő papság folytonos zaklatásoknak legyen kitéve, melyek most annál keserűbbek, mert a felekezeteknek papjai felhevülve, a csekélységekig menve, még a multakra is, pereket indítani fognának, elhatározták a püspökök, hogy megengedtessek: hogy kiállítható legyen egy oly bizonylat, mely minden vallási színezetet, vagy jelleget nélkülözzön, melyben semmi sem legyen, a mi a ministeri ren-

[56]

deletnek jóváhagyását involválná, csupán polgári tekintetből, a nélkül, hogy benne a cél, vagy az abból vonható használat kifejeztetnék, világosan fentartatván az, hogy mihelyt a római szentszéktől ellenkező rendelet érkezik, ezen eljárás, mely summe provisorius, megszűnik.»

A rendeletet több püspök nem hirdette ki és a kik azt a jegyzőkönyv kifejezése szerint papjaikkal közölték, tudtommal azt oly kikötésekkel tették, melyek a ministeri rendeletre semmi jóváhagyást nem tartalmaznak.

Méltóságos főrendek, ezek képezik történelmi előzményeit a mai egyházpolitikai programnak.

Világos az előadottakból, hogy 1890-ig, tehát a február 26-iki rendeletnek kibocsátásáig, az egyháznak hitelvei a gyakorlatban nem lettek komolyan megsértve, nem volt tehát ok a dogma kérdését felvetni, hogy a midőn a februári rendelettel ellentétes állást foglaltak, a püspökök nem hivatkoztak új dogmára, hanem azon ősi alapidogmára «de ima ecclesia salvifica;» — ma pedig semmi véleménykülönbség nincsen, mert a katolikus egyház legfőbb és csalatkozhatatlan bírója döntött.

[57]

És ezek után szabad legyen néhány kérdést tennem:

ha a püspökök oly engedékenyek voltak, mint azt a felmutatott levelekből akarják következtetni;

ha az utolsó percekben is kiegyeztetési módokat találni igyekeztek, igyekeztek még akkor is, midőn papjaikat a szolgabírák elé hurczolták, megbüntették, megbírságolták; magukat pedig gyanúsításoknak kitették;

hogyan van az, hogy ma némely részről ők állíttatnak oda, mint a vallási békének zavarói? hogyan van az, hogy nekik bűnül rovatik fel az, a miben a hazafiui szeretetnek és a felekezeti béke fentartásának érdekében a legvégső áldozatokat hozták?

Nem, méltóságos főrendek! nem mi idéztük fel a mai állapotokat. Feleljenek ezért azok, kik ezt tették. Mi szeretjük hazánkat és nincsen szükségünk arra, hogy ezt azoktól tanuljuk, a kiknek nincsen e hazában kilencszázados multjuk, mint nekünk van.

Az általam imént vázolt történelmi előzmények mélyremenő hatást gyakoroltak a közvéleményre és a kibontakozást igen megnehezítették; azonban szerény véleményem szerint nem indokolják a nagyterjedelmű

[58]

egyházpolitikai programnak felvetését annál kevésbé, mert ez az előzményekkel nem áll okozati összefüggésben. Ez az eset csak akkor volna, ha valaki be tudná bizonyítani, hogy az 1868-iki törvény végrehajthatatlansága okvetetlenül megköveteli a zsidók receptióját, a vallások szabad gyakorlatát, az általános polgári anyakönyvvezetést és a polgári házasságot; hogy a fennforgó vallási nehézségeket csakis az által lehet megszüntetni, ha helyettük más, országos, radicalis, a nemzet minden rétegeit mélyen érintő nehézségeket támasztanak.

Van az előzmények és a mai jelenségek közt történelmi összefüggés, de nincsen bennök logikai kényszer, nincsen meg az a természetes kapocs, a mely okozat és ok között van, és ezért én az egyház és az állam közötti viszony kérdésének ilyen terjedelemben való felvetését igen aggasztónak tartom.

Nem kívánok a programnak a kivitelt célzó részleteivel foglalkozni, nem tudván mily alakban és mily tartalommal fognak ezek előterjesztetni, de elvekről, eszmékről lévén szó: legyen szabad ezekre nézve észrevételeimet megtenni és belőlök levonni a következtetéseket.

[59]

Az egyházpolitikai program a liberalizmus jelszava alatt lett bejelentve.

Elvont eszmék alapján, észszerű módon, az emberi természet logikája és aspirációi szerint megoldani minden társadalmi kérdést, — ez a liberalizmus gúntessentiája. Nem lehet tagadni, hogy eszményileg fogva fel az emberi nem haladását, ezen eszmék hatalmas tényezőt képeznek. De hogyan van az, hogy a liberalizmus vonalán megtalálhatjuk az idealizmus lelkesültséget, de megtaláljuk a legszélsőbb radikalizmust?! A socialista is liberálisnak tartja magát és abban különbözik a jóhiszemű liberalistától, hogy az elvnek levonta a legszélsőbb logikai következtetéseit.

Azonban, ha ez tán túlzottnak látszik, egyet senki sem fog tagadhatni és ez az: hogy a liberális eszmék bizonyos tekintetben bontó hatással vannak. A liberalizmus az egyént minden hatalmi elnyomás alól kívánja kivonni, azt önjogosulttá akarja tenni, szabaddá akarja tenni, hogy tehetségeit saját érdekében tetszése szerint érvényesíthesse. Az én-nek joga, — ez a liberalizmus jelszava!

De ha a liberalizmus vonalán megtaláljuk a szélső elemek rajongóit, sajátos módon

ott találjuk az állami mindenhatóságnak híveit is. A liberalizmus czéje alatt mindinkább kiterjesztik az állam hatalmát minden, akár egyéni, akár társulati tevékenységre. Egyoldalú idealizmusból indulván ki, az általuk szabadelvüeknek hirdetett eszmék az ezek nevében tett intézkedések uralma alá akarják kényszeríteni az életet.

Kiszabják, — mint Taine megjegyezte, — a ruhát és bele akarják kényszeríteni az embert. A nemzetet akarjuk az ideális intézményekhez, és nem az intézményeket a nemzet génusához alkalmazni.

A liberalizmus tehát kétélű eszköz, melyet a bölcs államférfiu csak nagy óvatossággal kezel, mely óvatosság kétszeresen indokolt Magyarországnban, a hol a századok óta kifejlődött sajátlagos viszonyok, a mindent nivellirozó eszmék alkalmazását nem igen türik.

Ha sok építeni valónk van még Magyarországnban, — és pedig van. — akkor nem kellene felednünk, hogy még több megőrizni való van, hogy a multaknak fennmaradt emlékeiben és institutióiban sok olyan van, a mi közös kegyeletnek tárgyát képezi.

Azok, a kik csillogó theoriákkal, kápráz-

[61]

tató cosmopolitikai eszmékkal, fényesebb jövővel kecsegtetnek bennünket, azok építeni akarnak nem magyar, hanem importált anyaggal: és a midőn a multnak alkotásait félretolják és hypotheticus értékű új institutiókat kívánnak teremteni: a magyar államot akarattjuk ellenére is alig sejtett convulsióknak teszik ki.

Itt, úgy hiszem, a skepsis nagyon is indokolt, de még indokoltabb az aggodalom a jövőt illetőleg.

Reformálni akarni százados intézményeket, melyek a magyar államnak lételevelével úgyszólván összeforrtak, melyek mélyen gyökeredznek egész nemzeti életünkben; megoldani akarni nagy kérdéseket, melyek annyi fontos érdeket érintenek, melyeknek megoldása ezen az úton, melyen tervezve van, még sehol sem sikerült; megingatni az egész erkölcsi alapot, melyen eddig a magyar nép élt és a modern haladás nevében érdes kézzel belenyulni a családi életbe és az államhatalom kényszere által széttörni azon alapot, a melyen az eddig nyugodott és átvinni oda, a hol az köznapi köntösében elveszti az életnek vallásos eszményiségét: mindez lehet liberális, ez lehet dicső vív-

[62]

mánya az állami mindenhatóság teoriájának; de a magyar nemzet géniusa szomoruan fogja lehajtani fáklyáját, mert saját fiai rontják le azt, a mit őseik bölcsesége alkotott.

Ezeket elvi szempontból megjegyezvén, az egyházpolitikai programnak csak két pontjára kívánok rövid és általános észrevételeket tenni; tudniillik: az anyakönyvek államosítására és a házassági jognak secularisatiójára.

Az államnak joga van saját hasznára anyakönyveket vezetni és ha ezeket életbelépteti, az egyháznak ez ellen semmi kifogása nem lesz, feltéve, hogy annak éle nem ismét ellene lesz intézve. Az egyház saját anyakönyveit éppen úgy fogja tovább vezetni, mint eddig tette, lelkiismeretesen, a lehető legnagyobb pontossággal.

De midőn az államnak ebbeli jogát elismerem, nem lehet oda nem mutatnom, hogy ezzel a magyar állam teszi meg az első lépést arra, hogy hű vándortársát magától ellökje; rést üt százados szokásokon, melyekhez népünk korlátlan bizalommal és kegyelettel ragaszkodik; a legfontosabb okmányt, melyhez a családoknak anyyi érdekei csatolvák, kiveszi a biztos kezekből, a hol

[63]

nem annyira az ellenőrző hatóság szigora, mint inkább az anyakönyvvezető lelkiismerete és Isten előtti felelőssége képezte a biztosítékot; és teszi ezt az állam minden kényszerítő szükség nélkül, teszi ezt rendezetlen viszonyok közt, midőn sem községi, sem megyei állami administratio nincsen, a mi eddig egy kézben központosult, ketté szakítja: mert a tény, mely az anyakönyvezés tárgyát képezi, másutt fog véghezmenni és másutt lesz a bejegyzés; a mi lehetetlen, hogy beláthatlan zavarokra okot ne szolgáltatasson.

A fennforgó sajnálatos vallási viszályok az anyakönyvek államosítása után sem fognak megszűnni. E viszályoknak okai mélyebben fekszenek. És vagy megmaradnak a törvények, melyek a családok jogait megkötik es akkor fenmaradván az ok, fenn fog maradni az okozat is; vagy pedig e törvények csak a polgári házassággal fognak módosíthatni, de akkor az állami anyakönyvvezetés filius ante patrem.

De még egy másik pontra is akarok mutatni, oda tudniillik, hogy az állami anyakönyvvezetés életbeléptetése által a magas kormány egy beláthatatlan horderejű rend-

[64]

szabályt inaugurál, mely az egyháznak az államtól való elválása principiumát magában rejtven, könnyen annak minden keserőségeit fogja Magyarországra felidézni. Ennek végzetes voltát a hazafiui kebel inkább sejti, mint azt szavakkal kifejezni tudná, vagy merné.

Az ezen rendszabályban rejlő elv az ő expansiv erejénél fogva ki fogja terjeszteni hatását mindazon kérdésekre, melyek az egyházat és az államot közösen érdeklik és nem kell pessimismus, hanem csak nyugodt megfontolás annak felismerésére, hogy be fog állani a csalódás azon államférfiakra nézve, a kik ezen első lépést tették. Az elv tudniillik ki fog siklani kezeikből és meg fogják ragadni mások, tán olyanok, a kik valamely intézménynek értékét nem a gyakorlati élet exigenciái, hanem a felületes teoriák szerint mérlegelvén, szabadelvűek bölcsesség nélkül, politikusok tanulmány nélkül.

Én azon meggyőződést táplálom, hogy a magyar államéletben azon gondolatnak kell mindenekfölött uralkodónak maradni, melyben mint gyúponban egyesüljenek vallások, nemzetiségek és minden nemzeti és egyéni

érdekek, tudniillik: a nemzet egész valójával összeforrt tradíciók alapján nyugodtan haladni és fejlődni, oly nemzeti politikát folytatni, mely a multat a jövővel összekötvén, megadja a jelennek irányát; mely minden tényezőt ezen célra képes legyen irányítani és lelkesíteni, mely jóakaratokig, védőleg, hozzájárul ahhoz, hogy a tényleg létező erőknél concentricus tevékenysége által alakuljon egy mozaik kép, mely a színek és anyagok különfélesége daczára egy harmonikus egésznek mutasson. Hibának tartanám, ha a magyar állam ezen nemes hivatásától eltérve, éppen a vallási ügyeket illetőleg vagy az erőszakos egyenlősítést tűzné ki célul, vagy éppen azon tényezőket távolítaná el magától, kik hozzá ezer és ezer szálakkal fűzvék.

A polgári házasságot illetőleg nincsen szándékom azt egész teljében felkarolni, mert nincsen napirenden; csak azon érvekre kívánok röviden reflectálni, melyek annak behozatalát elkerülhetetlenül szükségesnek, sőt sürgősnek akarják bizonyítani.

Mindenekelőtt engedjék meg, hogy helyreigazítsam azon állítást, mintha a polgári házasság nem sértené a katolikus hitelveket.

Az egyház mindenkor elvi álláspontot foglalt el bármi néven nevezett polgári házasság ellen és a ki a Trienti zsinatnak a XXIV. ülésben hozott és XII. pontban foglalt dogmaticai határozatait átolvassa: azokban az eddig ismert polgári házasságok minden egyes pontjait kárhoztatva fogja találni. És nem lehet egy zsinati határozatot, egyetlen egy pápai nyilatkozatot idézni, mely magában foglalná annak helyeslését. A mi a francia concordatumról mondatott, az minden alapot nélkülöz. Az 1801 július 15-én kötött concordatumban egy árva szó sincsen a polgári házasságról. Igen, van szó az articles organiques 54. pontjában, mely így szól: «Ils (les cures) ne donne ront benediction nuptiale qu'à ceux, qui justifieront en bonne et due forme avoir contracté ma-riage devant l'officier civil.» De ezen articles organiques-ot az egyház soha sem ismerte el. A miről mindenki meggyőződhetik, a ki VII. Piusnak az 1802 május 24-én, a titkos consistoriumban tartott allocutióját elolvassa.

A mi XIV. Benedek pápának Hollandiára vonatkozó intézkedését illeti, a méltóságos főrendek nem fogják tőlem várni, hogy ezt itt tárgyaljam. Annyit azonban megjegyezni

[67]

kivánok, hogy ez a polgári házassággal semmi analógiában nem áll, annál kevésbé, mert XIV. Benedeknek Declaratiója 1741 november 4-én kelt; a francia kötelező polgári házasság pedig ötven évvel később, 1792 szeptember 20-án hozatott be.

Egyébiránt valamint bárhol lett a polgári házasság initiálva, az egész vonalon az egyház állást foglalt ellene; úgy feltűnő jelenség az, a mire gondolom gróf Dessewffy ő méltósága mutatott, hogy annak a behozatala mindenütt a katolikus egyház ellen intézett megtámadásokkal esett össze. Franciaország, Olaszország és Németország erre világos például szólnak.

Maga Bismarck, a ki a porosz képviselőházban 1849 november 15-én tartott beszédében «a lelkiismereti szabadság nevében» óvást emelt az ellen, «hogy — szavait idézem — néhány renegát érdekében hallatlan erőszakot kövessenek el egy népességen, mely milliókat számít és a mely őseinek hitéhez hű maradt»;—ugyanaz a Bismarck 1875 február 9-én, tehát midőn a «Kulturkampf» már folyt a katolikus egyház ellen, elfogadta az előbb kárhozottat francia polgári házasságot.

Téves tehát azon állítás, hogy a polgári házasság nem ellenkezik a katolikus vallás elveivel.

Igen is van hazánkban egy vallásfelekezet, mely a házasságot nem tartja szentségnek, noha nem hiszem, hogy ugyanazon felekezet a házasságnak minden benső vonatkozását hitéletére nézve, vagy a családi fenség megőrzésére nézve oly igen közönyösnek tartaná; de ezen felekezet, a többi vallásokhoz arányosítva nagy kisebbségben van. Az arány körülbelül úgy áll, mint három a tizenkettőhöz. A protestáns felekezetek vallásával a polgári házasság megegyeztethető, de nem egyeztethető meg a római és görög-katolikuséval; de nem egyeztethető meg a görög-keletiek hitelveivel sem, mert mindnyájoknál a házassági jognak lényege a «szentségben» (Sacramentum) van.

Es ha a polgári házasság eszméje egyáltalán sérelmes a nem protestáns vallásokra: milyen ítéletet kell mondani arról, ha azt alkalmazzuk azon tiszteletre méltó osztályra, mely hivatva van egy jelentékeny vallásnak híveit vezetni, értem a görög-katolikus és görög-keleti papságot.

Ezek között Magyarországon körülbelől

[69]

4800 pap szemben fogja magát találni a polgári házassággal, mely hitelveivel ellenkezik. Vagy fog kötni házasságot és megjelenik a polgári tisztviselő előtt és tényleg köt házasságot, melyet egyháza kárhoztat, vagy egyházához híven csak a pap előtt köti házasságát, melyet a polgári törvény nem ismer el.

Mindezek mutatják, hogy a polgári házasság behozatala ellen oly akadályok állanak, melyek sehol Európában nincsenek, a melyekre azok nem gondoltak, kik azt proclamálták és a melyeket a codificatiónál legjobb jogtudósaink is aligha fognak legyőzhetni.

Az, hogy a felekezetek külön házassági joggal bírnak, vagy hogy a gyakori vallás-változtatás folytán a házas felek változott jogviszonyai mind magokra a házasokra, mind pedig a gyermekekre nézve el nem tagadható bonyodalmakra, visszasságokra és jogbizonytalanságra szolgáltatnak alkalmat: az még nem indokolja azon gyökeres rendszabályokat, melyek midőn mindent nivelliroznak, egyúttal egy egész rendszert döntenek halomra és a melyről tán bizonyos előrelátással mondhatni «*medicina peior morbo.*»

Túlzottnak tartom a sok eltérő házassági jognak kiszínezését, mert elvileg csoportosítván ezeket, alig haladják meg a négyes számot. Az unitárusok pedig összesen csak hetvenegy ezren vannak.

Hogy mennyiben akadályozzák ezek akár az államot abban, hogy a törvényesen kötött házasságnak tényét, — mert hiszen csak ez a döntő — constatálhassa, akár a hazai bíróságokat, hogy ezen constatált tényre építhessék ítéleteiket, nem tudom. Mindezen házassági jogok nem új keletűek és a törvénykezés folyt akadálytalanul, — nehézségekkel küzdött, mint minden polyglott államban, kényelmetlen volt sokszor, mint minden odiósus ügy; de egyben megnyugtató volt, hogy minden felekezet a maga hitelvei szerint látta elbirálva, elintézve legsajátosabb ügyeit.

Angolországban még több felekezet van, Amerikában megszámlálhatatlan és látták-e magokat az ottani törvényhozások arra indítatva, hogy általános törvény által erőszakot tegyenek a lelkiismereteken?

Hogy a gyakori valláscserélés által bizonyos tekintetben a jogrend meg van zavarva, az tagadhatatlan; de ez nem a többféle

[71]

házassági jogban, hanem abban keresendő, hogy a *judicatura* nem tartja mindig szem előtt az illető felekezeti házassági jognak szabványait.

A katolikus házassági jog 1848-ig állami házassági jog is volt. A magyar állam azt magáénak fogadta annyira, hogy hosszú időn át a protestánsok is a katolikus egyházi bíróságokhoz lettek utalva. Az állam elfogadta a *canoni* jog által kijelölt bontóakadályokat, elfogadta a katolikusokra nézve a feloldhatatlanságot, azaz a köteléki bontóakadályt, elfogadta az egyházi rendet, mint bontóakadályt; és nincsen törvény, mely ezen akadályokat megszüntette volna. Miért bontatnak tehát fel a katolikus egyház elvei szerint kötött házasságok, miért ismerik el az apostata papok házasságát?

Az 1868: LIII. törvénycikk 8. §-a e két bontóakadályt nem törülte el. Mert az csak az áttérnek az áttérés utáni cselekményeire vonatkozik, nem pedig az áttérés előttiekre. A törvény sem mondja ki a visszaható erőt. A házasság, mely a katolikus pap előtt kötött, szerződés, mely esküvel is meg lett erősítve és ha áll a szerződési jognak azon elemi szabálya, hogy «*contractus*

[72]

contrahentibus legem ponit», akkor az áttértnek nem szabad az eredeti szerződést felbontani, mert ez reá nézve törvény és ha a judicatura oly értelmet tulajdonított a törvényszakasznak, akkor nem alkalmazkodott a törvénynek sem betűjéhez, sem szelleméhez.

Mindezeknek orvoslása nem abban van, hogy lerontassék minden különleges házassági jog és állíttassék helyébe egy annyi fontos érdeket sértő egységes házassági jog; hanem abban, hogy adassék meg a törvénynek helyes értelmezése és szüntetessék meg a visszaélés, melyet kivált Erdélyben a legszentebb joggal űznek.

Egységes állami házassági jog, egységes polgári törvénykönyv nélkül nem gondolható. Horvátországban, a volt végvidéken, Erdélyben még ma is az osztrák polgári törvény van érvényben. Hogy pedig a családi jog, ha külön megalkottatnék, nem fogja kimeríteni mindazon jogviszonyokat, melyek a család és a polgári élet közt léteznek, azt alig lehet tagadni. Az egységes állami házasságijog tehát nem fogja átölelni Szent-István koronájának minden részét és igen megfontolandónak tartom azon kérdést, vajjon

[73]

ezen kényszerített unificatio el fogja-e enyésztetni mindazt, a mi Magyarország erősítésének még ma útjában áll? Nem fogják-e éppen az ellenkezőjét annak elérni, a mit a polgári házassággal elérni kívánnak? A külső unificatio még nem jelenti a szellemek és érzelmek egyesülését.

A magyar nép, az országnak lakói a polgári házasságot nem óhajtják. Azon manifestatiók, melyek a vármegyékben és városokban felidézettek, a maguk értékére leszállítva, a komoly államférfiu szemeiben falláciák. Mindezekről a nép távol áll. Itt el lehet mondani azt, hogy nem mindig akarják azt, a mit tesznek és nem mindig teszik azt, a mit akarnak.

Félni lehet, hogy a polgári házasság intézménye csakis a magyar családokat fogja gyengíteni; gyengíteni azt, a hol a nemzetnek nem csak ereje, hanem borús időkben egyedüli menhelye lehet. Mennyi kegyeletet fogna ez lerontani! Mennyi családi tradíciót megtörni! Mily mélyen érintheti ez mindazon családokat, melyek féltékenyen őrködnek ezek tisztasága fölött és ezt még kötelességfelede utódaikban is megővni igyekeznek!

[74]

Magyarországnak egész multja, fejlődése és jelenlegi viszonyai egészen különbözők más államok viszonyaitól és azért azon törekvésben, mely azt consolidálni és a többi államok culturalis színvonalára emelni akarja, több részének kell lennie az államférfiui körültekintésnek, mint az elvont elvek és eszmék hangoztatásának.

Nem szabad azon épületből, mely kilencz századon át menhelyet adott a nemzetnek, darabot darab után kitörni, nem szabad theoriák után indulni, melyekből más nemzetek decadence-a fejlődött, vagy intézményeket üdvöseknek proclamálni, melyek más nemzeteknél is csak kétes becsűeknek bizonyultak.

A százados jogalapon tovább építeni, javítani, de nem törni, a változott viszonyokhoz képest módosítani, de nem erőszakolni, államférfiui nyugalommal és bölcseséggel kibékíteni az ellentéteket, megnyugtatni a felriasztott lelkiismereteket, ez szerintem az egyedüli józan politika, melyet Magyarországnak az egyházpolitika terén követni lehet.

Beszédemet II. Frigyes mondásával zárom be:  
«Maintenir le gouvernement civil, et

[75]

laisser á chacun la liberté de conscience, — être roi et ne jamais faire le prêtre, est le sur moyen de préserver son état des tempêtes.

76\*

# A POLGÁRI HÁZASSÁGRÓL.

A FŐRENDIHÁZNAK 1894 MÁJUS 9-ÉN TARTOTT  
ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

A tárgyalás alatt levő törvényjavaslat két szempontból bírálható meg, a szerint t. i. a mint arra vagy a tudomány elveit, vagy pedig az egyházpolitikai tekinteteket alkalmazzuk.

Az első a szakkritikának feladata, mely hivatva lett volna, vagy hivatva lesz ezután a fölött ítéletet mondani: vajjon ezen, nagyobb részt a németországi még csak tervben létező, gyakorlati alkalmazást tehát még nem nyert, de tekintélyes szaktudósok által már most kifogásolt munkálatból átvett javaslat — a mit különben nem kívánok szemrehányásként felemlíteni, — megfelelő-e a codificatio követelményeinek s vajjon az minden részletében a tudomány magaslatán áll-e? Természetes, hogy ilyen tekintetben, a tudományos érték szempontjából, e törvényjavaslat nem igen alkalmas parlamenti

tárgyalásra. A mélyreható jogkritika minden eszközével rendelkező és különösen a házasságjog szövevényes alkatrészeiben teljes jártasságot feltételező kutatás más forum elé való.

Itt a másik szempont jó leginkább tekintetbe, t. i. meg kell bírálni a javaslat irányát s a közéletben leginkább érezhető részleteinek az államéletre való kihatását. És e tekintetben alig van érv, alig van elv, mely a törvényjavaslat mellett, vagy ellene fel ne hozatott volna. A hónapokon keresztül indoctrinált közönség, úgy látszik, hajlandó hitelt adni azoknak, kik előtte a polgári házasság absolut szükségességét hangoztatják és per reflexum viszont az intéző körök elhitetik magokkal, hogy csakugyan a nemzet áll mögöttük, mely összhangzatosan követeli annak behozatalát.

Es mégis, én — s velem, úgy hiszem, sokan, — nem voltam képes magamnak meggyőződést szerezni arról, hogy a viszonyok kategorikus imperativusa előtt állana a nemzet. Sem a multban, sem a jelenben nincs ilyen kényszerítő indok. A pártérdek nem mindig nemzeti érdek. A meetingek nem mindig képviselik az egész nemzetet.

S ha e mellett még figyelembe vesszük a számtalan ellennyilatkozatokat, a magas házhoz benyújtott százazrekre menő aláírásokkal ellátott kérvényeket: akkor meg éppen azon meggyőződésre jutok, hogy az eszme feltevésének első perczétől kezdve nem hogy nyert volna, hanem tért veszített. Sőt tovább megyek és a mondó vagyok, hogy ha egyszer a kedélyek lecsendesednek, ha majd a mindennapi élet ismét leköti a szenvedélyeket, melyek most a tiszta tekintetet elhomályosították: akkor, azt hiszem, ismét fellobban a vallásos házasságnak ideális képe, akkor az érzelmvilág ismét a bensőség egész melegével fogja átkarolni a társaséletnek azon legmagasztosabb nyilvánulását, mely az Istentől megszentelt és megáldott családban található fel és a melyet semmi törvény, semmi emberi intézmény, semmi polgári szertartás sem képes pótolni.

Az emberi rendelkezés alól elvont szentély ez, mely a társadalmi fejlődésben alakilag a művelődési foknak, lényegileg a megközelíthetetlen titokszerűségnek jellegét hordozza magán; egészben pedig mindenkor és minden tekintetben a társadalmi szellem és művelődés alapját képezi.

Éltet ama hit, hogy a hónapokon át folytatott indoctrinálás nem volt képes ezen magasztos ideált a magyar nemzet szivéből kiszakítani. De éppen azért csak aggodalommal nézhetem ezen intézménynek a ma uralkodó értelmi és érzelmi zavarok közepette polgári törvény általi szabályozását. Aggodalommal nézem a törekvést, mely pusztán elméleti tekinteteből indul ki, midőn a rideg jog szabályait alkalmazza a kiválóan ethikai szövetségre és annak más sanctiót nem adhat, mint a szerződészerű polgári törvényességet. Így tanítja ezt a történelem. A házasság a lelkiismeret forumában találja legerősebb támpontját, védőjét, de bíróját is; itt a lelkiismeret szent jogai szabnak határt az állam beavatkozásának. Aggodalommal veszem, mert a családi életet elszakítja természetes gyökereitől és azon elvekre szorítja, melyek a gyakori kormányalakulásokban, a politikai hullámzásokban a kor szelleme szerint naponkint újabb meg újabb változásoknak vannak kitéve.

A nemzetek ideális javainak elseje a vallásos házasság; s mennél tisztább volt az ideál, annál magasabban állottak a népek erkölcsi művelődésökben.

[83]

Nem volt nemzet, mely fejlődése tetőpontján, erkölcsi életének fénykorában a házasságot oly szentélynek ne tekintette volna, melynek erkölcsi oldalához nyulni az államhatalomnak tiltva volt; ellenben ezen intézmény hanyatlása és az államhatalom részéről való beavatkozás azon retrograd irányt ne jelezte volna, mely felé a hanyatló állam már indult.

Athene, mely szigorú erkölcsisége és családi életének tisztasága korában hősokeket, tudósokat, művészeket nevelt, fénykorát Pericles alatt érte el. S mintha a szenvedély romboló hatását éppen a fénypolczon s itt a család szentélyében kívánta volna mutatni, Pericles mellé Aspásiát vitte, hogy megrontsa ott a család tisztaságát s példát adjon a szent kötelék meglazítására a népnek. A nép azután a házasságot szerződésileg az «Archon» előtt kötötte, rohamosan haladván a lejtőn, házasságot házasság után bontott, a szerződéses házasság leghatalmasabb tényezője lett az erkölcsök féktelenségének, az elpuhulásnak és így Görögország hanyatlásának.

A házasság socialis és nem állami, sem politikai intézmény s azért a családból ki-

sugárzó corruptio előbb a társadalmat rongja meg és általa az állami és politikai viszonyokat; ellenben a politikai corruptio, az állami életnek ingatag természete nem képes szilárdságot adni egy institciónak, mely természeténél fogva az államon kívül esik. A görög társadalmi életben az érzéketlen Stoa mellett már ott lépdelt az Epicureismus, mely túltevén magát a családi élet bilincsein, a szabad élvezet felé hajlott. A családi életben a valláserkölcsei élet megingattatván, az állam romlása nem sokat váratott magára.

Róma is akkor lett rommá, midőn a családi élet valláserkölcsei jellegéből ki lett vetközvetve és állami intézkedés tárgyává lőn.

Róma alapítói a patriciusok voltak, ők tették azt egyuttal nagygyá, ők nevelték megbámult alakjait, családai is abban különböztek a plebejusokétól, hogy confarreatio, azaz vallási szertartás közepett jöttek létre. A plebejusok házassága coemptio utján keletkezvén, polgári házasság volt, nélkülözte a patriciusok fenkölt jellemét és szellemét, de nélkülözte egyszersmind annak tartósságát, tekintélyét és termékenyítő erejét is, mely nagy jellemeknek kútforrása.

A patriciusok és plebejusok közti házasság nem szívesen látott dolog volt. Megtörte ezt azonban egy nő. Virginia, a büszke Aulus leánya, egy plebejushoz ment nőül, s a midőn a patriciusok vallási szertartásai szerint kívánta házasságát megkötni, kiűzetett a «pudori patricio» szentelt templomból. Kiűzetvén, összegyűjtötte a népet és ennek segítségével felállított a népnek: «pudori plebejo» szentelt oltárt «a végből — mondja Titus Livius — hogy valamint a köztársaságban a férfiak vetekedtek a vitézségért, hadd mondják tehát ezután, hogy ezen oltár legyen a legtiszteltebb, legyen a legtisztább.»

Úgy volt. — De az így kötött házasság elveszte lassanként zománczát, — a vallást. A házassági intézmény jellege megváltozott: A plebejusok házassága egyenjogú lett a patriciusok házasságával; és a házassági jognak ezen átalakulása csak üdvös lett volna, mert az erény nem kiváltság, — ha a patriciusok házasságának vallási jellegét átszármasztatták volna az új házasságjogra is.

De éppen az ellenkező történt. A decompositio szelleme vitetett a házasságba: nem a confarreatio lett az általános törvény, ha-

nem a coemptio; nem a vallásos, hanem a polgári házasság lett a törvényszerű, a legális házasság; a házassági intézmény, a helyett, hogy emeltetett volna, süllyedt. A szokás maga rontotta le azt, a mi mindenha alapelve volt a házasságnak Rómában, t. i. — a «*juris divini et humani communicatio-t.*» A *jus humanum* ellentétbe állítatott a *jus divinum*mal.

Es mi lett további következménye?

Az előtt az anya, a kinek sem jogait, sem kötelességeit nem szabályozták a római törvények, az erkölcsös Rómában oly tiszteletnek örvendett, melyet ma is minden anya méltán irigyelhet. A római matrónának méltósága kikényszerítette a tömegeből ama tiszteletet, melyre az erény jogosult. Ha a tisztos római matróna biborpalástjában megjelent, a tömeg tiszteletteljesen kitért előle; a lictorok nem merték kezöket a római anyára tenni; a magistratus, ki elől mindenki kitért, ő maga tért ki előle. Nagy büntetés alatt volt tiltva trágár szavak kiejtése előtte. Ha a férj neje oldala mellett megjelent, nem volt kényszerítve kocsiját elhagyni, hogy a szembe jövő *consul* üdvözlje. Az erények, melyek másutt magán-

erényeknek tekintettek, az erkölcsök tisztasága, a gyermekek gondozása Rómában közerényeknek tekintettek. A római nő tudta, hogy az ő tisztelete visszahat a hazára; kevesebb szabadsággal, több tisztelettel birt. A nőnek befolyása, azon nemes és méltán megérdemelt befolyás, a mely növekszik a tiszta erkölcsökkel, hanyatlak a corruptióval, a római társadalmi életben nagy tényező volt.

És azután? A szerződési jog — *coemptio* — bevitetvén a családba és innen származtatván minden, a mi a kötelességeket érintette: a családi élet oly hideg lett, mint maga a jog, mely az erkölcsöktől elkülönítve csak jogi személyeket látott és nem az erények idealismusában nevedő embert. A családi élet ingatag alapra lett fektetve, a házasság-bontások szaporodtak s a frivol nők életéveiket nem a consulok, hanem volt férjeik száma szerint olvasták. Juvenál satyráival ostromozta azon római nőket, a kik elég ügyesek voltak nyolcz év alatt ötször férjet cserélni.

Ilyen végzeteljes hatása volt Rómában a házasságjog saecularisatiójának. A jogelvek, melyek a családalapítást befolyásolták, épen

a családnak s általa a társadalomnak bomlását eredményezték! Csak Görögországot és Rómát bátorkodtam példaként felhozni és nem terjeszkedtem ki a házassági kérdés újabb jogtörténelmére, mert az óriási római birodalom összeomlásának indokai örökké intő jelül fognak szolgálni mindazon államférfiaknak, a kik az államélet alakulásában, fejlődésében az erkölcsi mozzanatokra oly kevés súlyt fektetnek. A jogelvek logikája mindig ugyanaz, a századok annak természetét és hatását nem változtatják meg. A mi ezer év előtt bontó hatással volt, az ma sem veszítette el corrosiv hatását, mert századok mulnak, az életviszonyok változnak, birodalmak keletkeznek és eltűnnek, de az ember ember marad. A jogelvek soha sem bírnak azon összeolvasztó természettel, mint az erkölcsi törvények; a jog a külsőségek regulatora; az erkölcsi érzelem a lélek mélyében fekszik nemcsak, hanem annak éltető ereje. Az ethikai mozzanat, mely a házasság életben a domináló, ha elveszett, vagy meggyengült: a jogszabályok által nem pótolható.

És azért én, midőn a házasságról, vagy a családról van szó, mindig azon magasztos

idealismust keresem, mely azt emelhesse és tiszteletre méltóvá tegesse. És soha sem tudok megbarátkozni oly törekvéssel, mely azt a köznapi ügyleteknek színvonalára süllyeszti, az emberek szemében lealacsonyítja és annak több értéket nem tulajdonít, mint a közönséges szerződésnek. Az állam tekintélye itt hatástalan, mert senki sem adhatja azt, a mivel maga sem bír; a házasság pedig ethikai természeténél fogva kívül áll minden államhatalmi intézkedésen.

A modern állam a családot már nem tekinti példányképeül. Az önjogosultságnak teoriája a társadalmat parányokra osztotta és így a családi köteléknek szilárdsága is megrendült. Ama nevezetes éj, melyben az úgynevezett természeti, vagy emberi jogok a francia conventben proclamáltattak, az európai viszonyokra végzetes hatással volt. A társadalom alapjai megrendítvék; új elvek nevében az államéletre nézve újabb alapot kerestek a népek, keresnek ma is. Ha vajjon fognak-e valaha az államok az új alapon megszilárdulni? ez a jövő kérdése. Annyi azonban kétségtelen, hogy a szenvedély azokat a felforgatásra zsákmányolja ki s bevezetvén a családba a merev individuális-

must, oly rendszabályok után eseng, melyek inkább az anyagi váagnak, a hivalkodó reményeknek, a laza fegyelemnek, mint a házassági kötelék szentségének megőrzésére irányozvák.

Midőn Franciaországban a polgári házasság törvénye meghozatott, a társadalom beteg volt. Ezt senki sem fogja tagadni. Örvendett-e azóta Franciaország egészségesebb állapotoknak? Volt-e a polgári házasság által alapított családi befolyásnak annyi ereje, nem hogy a vallási, hanem az úgynevezett társadalmi erényeket is ápolhatta volna? Vagy volt-e ezen társadalmi erényeknek annyi hatalma, hogy e nemes nemzetet ama lejtőtől távol tarthatta volna, mely felé fokozatosan sodortatik? Feleljenek erre a lefolyt évek, feleljenek a tények. A politikai hanyatlást, a nemzeti katastróphákat mindenkor megelőzi a társadalom ethikai betegsége. Vallás nélkül a társadalmi erényeknek nincsen sanctiója, legkevésbbé adhatja pedig ezt a polgári törvény; a tiszta erényeknek pedig leghűségesebb őre a család.

Mennyi része van a társadalom megmetyezésében a házassági intézmény tökéle-

[91]

tes saecularisatiójának? azt a culturtörténelem lesz hivatva felderíteni. De a ki a társadalmat nem pusztá esetlegességek behatása alatt állónak gondolja, hanem élő organismusnak tekinti, melyben magasabb eszmék, mélyen járó elvek intézik a fokozatos fejlődést; a ki nem a pillanatnyi exigenciák előtt hajol meg, hanem az isteni gondviselésnek is helyet enged a nemzetek életében; a ki saját nemzetének jövőjét tartós, szilárd alapokra kívánja fektetni: az nem zárkozhatik el azon aggodalmak elől, melyeket egy túlnyomóan ethikai intézménynek pusztán anyagjogi alapra fektetése benne felébreszt.

Az egyház által mindig magasra tartott ezen szempontok ellenében ma felállítatik a jogállam, a modern állam eszméje, mely szerint a házasságjog tisztán állami jog, az egyházi házasságjog pedig az államra nézve nem létezőnek tekintetik, vagyis egyáltalán az állami jogrend választassék el az egyház vallási rendjétől.

Nem lehet szándékom itt a jogállam elméletét, vagy azon elveket fejtegetni, melyekre az iskola ezt fekteti, melyekben sok van, a mi homályos és önkényes s a me-

lyek tartalmát és határait a legelőkelőbb jogtudósok sem képesek tüzetesen megjelölni; azt sem kívánom kutatni, vajjon azon 150 év óta — a mikor ezen elméletet Kant feltalálta és csak későbbben Mohl a «jogállam» nevével megtisztelte, — a mai napig mennyiben ment át a nemzetek életébe? Mert a ki e theoriának fejlődését figyelemmel kísérte, meggyőződhetett arról, hogy az államtheoriának és állampraxisnak bizonytalan tapogatódzása: experimentálás, mely a reformok merész kísérletei és a siker meddősége közt vergődött és a nélkül, hogy annyi idő alatt szilárd alkotásokkal dicsekedhetnék, ma már a socialis állam rémképeivel találja magát szemben, — mondom, ezt nem kívánom fejtegetni.

Azonban megjegyezni kívánom, hogy ha a jogállam theoriája állana is, abból az állam jogát, hogy a házasság felett kizárólag intézkedhessek, nem lehet levezetni. Mert ha általában a házasságjog az államfenség fogalmában befoglaltatnék, úgy hogy attól elválaszthatatlan: ha ez az államnak attribútuma, kizárólagos dominiuma volna: akkor annak kellett volna lennie mindenkor és mindenütt.

Pedig ez nincsen úgy!

A házasság intézménye valamint megelőzte az államalakulásokat úgy a jog- és államelméletek evolúciói közepette mindig «institutum sui generis» maradt. «Juris divini et hnmani communicatio», a római jog ezen elve, mint arany fonál húzódott át a századok küzdelmein s a keresztény népeknél ki volt zárva a felfogás, mintha a házasság az állami hatalomtól, mint kútforrásból származtatta volna eredetét, vagy jogosultságát. Szoros összeköttetésben állott az államérettel; az állam abból merítette erejét, szilárdságát dicsőségét, de nem absorbeálta azt. Szentesítését nem az államtól nyerte, hanem megfordítva a házasság fensége átszellemítette az államéletet azon ethikai mozzanatok által, melyek benne rejlenek. Nem az állam alapította a házasságot a házasság adta az államnak a családot. A házasság tehát az ok, az állam az okozat; a jogállam fogalma e logikát nem döntheti meg.

A francia forradalom lerontotta ezen okozati viszonyt, az államot állította oda a házasság egyedüli urául. De ez akkor sem a jognak, hanem a hatalomnak ténye volt,-

azon hatalomé, mely következetes terjeszkedésével összetévesztette az államfenséget az állami mindenhatósággal s utat nyitott a modern államnak, mely ma már polgárának sem szellemi, sem anyagi jogai, sem azoknak szabadsága által nem érzi magát korlátozva, mely megtagadja a fejedelmektől az isteni küldetést, de az állam részére követel isteni jogokat, mely korlátlan és felelősség nélküli hatalmat igényel magának és a polgári élet minden funkcióját magához akarja vonni.

Herbert Spencer e hatalmat a mai politika superstíciójának nevezi. Az állam minden. A közélet az egyesült erők összeműködésében nyilvánul, de a működő erőket az államhatalom a maga módja szerint akarja központosítani; «minden, a mi történik,» — mondja Buckle — a főhadiszálláson történik. Az államhatalom minden érdeket akar képviselni a házasságban, a családban, az iskolában, a gyermeknevelésben; s mindezekben tanítói, kormányzói és törvényhozói jogot vindikál magának.

Igaz, hogy nincsen nemzet, mely jog nélkül megélhetne; de az is igaz, hogy nincsen nemzet, mely pusztán a jogból élhetne. Az

életnek vannak ethikai igényei is és ezek talán túlnyomóak; s bármily tág jogkört vindikáljunk is az államfenségnek: az embernek vannak magasabb erkölcsi javai, melyekhez az államnak érdes kezekkel nyulnia nem szabad.

Ezen erkölcsi javaknak legeminensebb hordnoka a család; a családot alapító házasság tehát nem pusztán jogi intézmény. Ezt maga a törvényjavaslat is concedálni látszik, mert nem tiltja, hogy a polgárilag létrejött házasság egyházilag megáldathassék.

Eltekintve azonban attól, hogy az államnak ezen eljárása csak negatív természetű, mert a házasság vallás-erkölcsi oldalát nem részesíti kellő támogatásban, a mi szerintem tisztán politikai szempontból is hiba, — ettől, mondom, eltekintve — nézetem szerint az államactionak káros volta abban is rejlik, hogy mobilizálja a súlypontot s ledönti a házasság intézményét azon talapzatról, melyre azt a kereszténység helyezte. Eddig a súlypont a vallásban volt, az egész intézményt egy fensőbb szellem környezte; most az állam nem hogy megosztja az egyházzal gondoskodását, hanem megfosztja az egyház előtt kötött házasságot érvényességétől s így

a súlypontot az általa kizárólag állami intézménynek kijelentett szerződésre viszi át, tehát annak vallás-erkölcsi részét lealázza, annak még accessorius fontosságot sem tulajdonít.

Az állam ezen eljárása két sajátságos mozzanatot tüntet fel. Először: midőn a modern állam theoriája szerint a polgároknak még szellemi és erkölcsi életének szabályozását is hatalmi körébe tartozónak gondolja, éppen a legfontosabb erkölcsi intézménnyel mostohán bánik és iránta közönyösséget színlel; s másodsor: beismeri saját tehetetlenségét, hogy a házasság egész valóját átölelhetné; tehetetlenségét, hogy annak minden részében úgy intézkedhessék, hogy a polgárok lelkiismerete meg legyen nyugtatva.

Mert midőn a házasulandókat lelkiismeretök megnyugtatóására az egyházhoz utalja, a törvénynek tökéletlenségét önkénytelenül is beismeri; elismeri, hogy a törvény csak fél rendszabályt alkot; elismeri, hogy törvényének csak az egyház adhatja meg a szentesítést; elismeri az állami jogrendnek legyőzetését az egyház vallási rendje által.

De a törvényjavaslat a benne rejlő elvnel

[97]

fogva tovább is megy és ez szerintem veszélyes térre sodorhatja a magyar államot. Mert midőn megengedi azt, hogy az állam létalapjában, a házasságban, az a mi egy, ketté választassék, egyszersmind feltünteti az állam jogrendszerének elválasztását az egyház vallási rendjétől, vagyis elvileg kimondja, hogy az állam választassék el az egyháztól.

A család és az állam okozati szoros viszonyban állanak, — mint már mondtam — elválasztatásuk természetellenes; a kölcsönhatást megszüntetni annyit tesz, mint egyikét a másiktól elidegeníteni; annyit tesz, mint az egyházat, mely magának vindicálja a házasságban rejlő vallás-erkölcsi principiumot, eltaszítani az államtól.

És ha Magyarország csakugyan e térre sodortatnék, olyasmire vállalkoznék, a mit Európában még sehol sem sikerült érvényesíteni. Magyarország itt töretlen uton járna, az államnak elválasztása az egyháztól a dissolutio kezdete volna.

Vajjon elég consolidált-e már Magyarországon az államhatalom, hogy egy nyolczszázados, a magyar népnek szokásában, traditióiban, vérében fekvő viszony megbontására

magát elhatározhassa akkor, midőn önfentartási ösztöne minden erkölcsi tényező csoportosítására utalja? Szabad-e az annyi centrifugál erő közepette a kipróbált, a leghívebb társat magától ellöknie?

Az egyháznak az államtól való elválasztásához nincsen Európában praecedens, de van praecedens a szerencsétlen küzdelemben, a fájdalmas üldöztetésben, a dicstelen kiábrándulásban. Ott van Franciaország. Eveken át hangoztatják az elvet, de hasztalan, mert a túlzók még a radicalis téren álló kamarában sem tudtak győzelemre jutni; szemben találták magokat a közérzülettel, szemben a lehetetlenséggel. Freycinet — ha nem csalódom — 1891-ben ezt nyíltan bevallotta, midőn a kamarában kijelentette, hogy az egész kérdés a kamarák harca volt, a francia nemzetet azonban hidegen hagyta, alig érintette a társadalom felületét s hogy a francia nemzetnek mély és őszinte meggyőződése az egyház és az állam közti összeköttetés szükségessége iránt nem változott.

Magyarországban, úgy hiszem, egy komoly államférfi sem gondolhat ezen elv koczkáztatására, mert a mellett, hogy ez az ország

nyugalmát teljesen felforgatná, érvényesítése a közjogot mélyen érintő rázkódtatás nélkül meg sem kísérelhető.

Visszatérvén a törvényjavaslatra, zárólag még egy igen fontos mozzanatot kívánok érinteni és ez a ratio legis. Franciaországban a polgári házasság akkor hozatott be, midőn az állam atheus volt. Vallás e szerint nem lévén, a vallás alapján nyugvó házasság megkötése lehetetlen lett volna. De másrészt a papság részint börtönben, részint száműzve lévén, egy része pedig a guillotine alatt elvérezvén, nem volt, ki előtt az egyházi házasságot megkötni lehetett volna. Ma már Franciaországban a szellem tekintetében a kötelező polgári házasságot illetőleg szerintem örvendetes fordulat észlelhető. Nemcsak hogy a coloniákban nincsen behozva, de magában Franciaországban tekintélyes férfiak, mint például Sauzet, a kamara volt elnöke, Gairal et Lucien Brun, mindkettő egyetemi tanár; és többen a polgári házasság eltörlése mellett emelik fel szavukat.

Más országokban, a hol behozatott, vagy az egyház üldöztetésével esett össze, vagy a modern állam nevében az egyház leigá-

zására folyt küzdelem közt jött létre. Nincsen kötelező polgári házasság Angolhonban, nincsen Amerikában — néhány állam kivételével; — igen, mert ott nem küzdenek elvont elméletek zászlaja alatt, ott nem kísérleteznek szabadelvű phrasisokkal, a szabadság ott gyakorlati s azért áldásos és gyümölcsöző is.

Nem tudom, áll-e érdekében Magyarországnak, hogy éppen a magyar családokban jussanak érvényre oly elvek, melyek még mindenütt áldástalanoknak bizonyultak? Vajjon nem kellene-e éppen e családokban, a nemzeti tömörülés nevében a hazafias szellemű nevelést rendíthetetlen kapcsokkal övezni? Olyan nemzetnek, mely, hogy ne mondjam, még a létért való küzdelem stádiumában van, nem volna szabad regeneratióját, erősbülését oly intézmény meggyengítésében keresni, melynek csak a profán kezektől való érintetlensége adhatja a nemzetnek a szilárd, az igazi hazafias jellemeket. Nagy optimizmus kívántatik ahhoz, hogy a magyar család s ezzel a magyar nemzet a polgári házasság által szilárdulni fog, vagy hogy a disparat elemek egygyé fognak olvadni, midőn az a családot és hazát tagadó cos-

mopolitikus elemektől van körülvéve! Nagy felelősséget vállalnak a nemzet előtt mindazok, kik oly elveket kísérelnek meghonosítani, melyeknek logikája ezután már nem lesz a kezökben, de semmiféle államhatalom sem lesz képes az elveknek természetyszerű tovább fejlődését megakadályozni.

Minden államintézmény a szükségességben keresi és találja jogosultságát s a törvényhozó sem mehet messzebbre, mint a szükségesség azt követeli. E határ túllépése jogsérelmet szül.

Legyen szabad még néhány pontot érintenem.

Én a törvényjavaslat és behozatalának indokait nem tartom elszigetelt jelenségnek. Ez csak symptomája mélyebben fekvő céloknak és törekvéseknek — szeretném hinni, hogy az intéző körök ettől távol állanak — melyek ha érvényesülnének, Magyarország lassanként elvesztené azon erkölcsi támogatást, azon erőt, melyet neki borus napokban a vallási és az ősi családi hagyományok nyújtottak. A vallás volt mindenha tartalékalapja azon erőknek, melyekből Magyarország népei türelmet a szerencsétlenségben, bátorságot a százados harczokban és szere-

[102]

tetet hazájuk iránt merítették, midőn a reménytelenség lehangolta őket.

Élénk emlékezetemben vannak még ama nemrég mult idők, mikor a magyar nemzet tetszhalottként feltámadásában kételkedni kezdett; midőn a közélet teréről leszorítva, a családok szentélyeiben ápoltuk azon erkölcsi tőkét, melyet őseinktől örököltünk; midőn lelkesedéssel szavaltuk a költő mondatát:

Mi a világ nekem, ha nincs hazám,  
Ha mind az, mit szerettem, dulva van, adj nekem  
Hitet, sejtelmet és egy reménysugárt,  
Hogy el nem vész, hogy él nemzetem.

Akkor, méltóságos főrendek, a keresztény család volt az a menhely, mely megmentett minket a kétségbeeséstől.

És e család az, mely e törvény alatt szenvedne!  
Mikor Magyarország felé — mint azt egykor Szentkirályi mondotta — az Isten ismét kegyes arczát fordítja; midőn az önmagának ismét visszaadatott: akkor megnyitottuk a nyugati culturának kapuinkat, de be engedtük jönni annak árnyát is. Ki kecsegtethetne minket azon reménnyel, hogy a becsületes magyar nép a modern élet e ké-

tes értékü vivmányait úgy fogná assimilálni, hogy a vegyüleből csak a jó, nemes maradna meg? Vajjon nem fognak-e a corrosiv elvek diadalmaskodni és éppen azt a fajt, a magyart, mely államalkotó volt s a melynek államfentartóul kell maradnia, megrontani?

Fons vitae, fons amoris, nevezte egyik vallásos hőszünk a kereszténységet. Van-e, lehet-e jogunk ezen életforrástól, a hazaszeretnek eme tűzhelyétől eltávolítani a magyar családokat és velök azon intézményt, melynek szilárdnak kellene maradnia, mint a kősziklának, az államélet hullámozása közt kidobni a tengerre, hogy a vihar közepett, melytől nemzetünk nincsen biztosítva, a hajótörés veszélyének legyen kitéve?!

Ne csináljunk magunknak illusiót! Ama rendszer, melynek a polgári házasság csak egyik láncszeme, népünk lelkületében a kereszténység iránti meleg érzelmeit gyengíteni, talán lerontani is fogja.

Boldog volna édes hazánk, ha politikai válságokon, a socialis küzdelmeken keresztül megtarthatná népeiben azt, a mi még ma bennünk van, t. i. a valláshoz való ragaszkodást!

A doctrina-irány ma, midőn az erkölcsi és állami decompositio szolgálatában álló külföldi tanok mindinkább terjednek, nagyon könnyen a nyolczszázados épületnek nem javítására és szilárdítására, hanem megdöntésére vezethet.

Es bennem nem egyszer villant fel a gondolat, miként fogjuk a millenniumot a világnak bemutatni? Árpád nemzete, Szent-István országa fog-e ott pompázni, vagy a külföldi köntösbe, vagy inkább zubbonyba öltöztetett, elégtelenített cosmopolitikus állam?

Méltóztassék ezt túlzásnak venni, hanem a szeretet túlzásának, mely midőn a hazáról, a nemzetről van szó, nem bűn. De bűnt követnék el mindkettő ellen, ha e törvényjavaslatot akár általánosságban, akár bármely részletében megszavaznám.

A  
VALLÁS SZABAD  
GYAKORLATÁRÓL.

A FŐRENDIHÁZNAK 1894 OKTÓBER 3-ÁN  
TARTOTT ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

Több ízben volt már alkalmam az egyházpolitikai kérdésekben felszólalni. Mindannyiszor kifejezést adtam aggodalmaimnak egyházam és hazám jövőjével szemben s kerülve minden szenvedélyességét, kerülve a kitérést minden oly kérdésre, melyek az egyházpolitikával összefüggésben nincsenek, távol állván minden pártérdektől, tárgyilagos szempontokból ítélvén meg azokat, mindenkor kijelentettem, hogy a kormány egyházpolitikai törekvéseit különösen hazánkra nézve végzetteljeseznek tartom.

Az egyházpolitikának első és legfontosabb részére, a melyre a kormány és a pártok, úgy látszik a legnagyobb súlyt fektették, a kötelező polgári házasságra vonatkozólag elmondottam meggyőződésemet. Nem egyedül egyházi, vallási, hanem különösen állami és jogi szempontok vezettek, midőn tagadó sza-

[108]

vazatomat indokoltam. Itt is kijelentettem, hogy ezen intézményt nemzetünkre végzeteljesnek tartom.

Ma is ez a meggyőződés.

Növekednek aggodalmaim, még inkább megszilárdul ebbeli meggyőződés, ha a ház asztalán fekvő, a polgári házassággal kapcsolatos törvényjavaslatokkal és azon hatással számolok, melyet azok, ha egyszer életbe lépnek, gyakorolni fognak.

Vagy talán nem illik jóslatokba bocsátkoznom? Vagy talán merész munkát is végeznék, ha rámutatnék ama kiszámíthatatlan pusztításokra, melyeket egy kilencszázados műnek és annyi kegyelettel övedzett intézményeknek lerombolása és a liberalismus jelszava alatt behozandó több mint kétes értékű törvényeknek kényszeruralma fog okozni?

De azoknál, kik évek hosszú során át a közügyek terén mozognak, kik a népéletet is közelről megfigyelték és vele együtt megfigyelték az állam, illetőleg a kormányok tevékenységét, valamint a két tényezőnek kölcsönhatását, kiknél az államéletnek egy nagy része úgyszólván saját életük fejlődésével és történelmével haladt, azoknál a politikai intuitiónak egy neme fejlődik, melylyel

az adott helyzetből bizonyos valószínűséggel a jövőre következtetést vonhatnak, nem csalhatatlan, hanem valószínű következtetéseket, különösen ha az államok fejlődésének történelméből is megtanulhatták, hogy valamint «nihil novi sub sole», úgy a történelmi események is gyakran ismétlődnek.

Igen, az egyházpolitikai törvények végzetes hatással lehetnek. A mit a polgári házasság elszigetelten talán nem volna képes tenni, azt ezen kezdeményező lépés után elvégzik a többi törvények.

Igaz, hogy más államokban is van vallás-szabadság s ezen államok mégis fennállanak.

Azonban a fény mellett nem szabad feledni az árnyékot, mely ezen államokban hihetetlen erkölcsi nyomort takar. Róma hatalmának és fényének legmagasabb fokán állott, midőn az állam testén már a corruptio férgé rágódott; a nyers hatalom még összekötő kapocs volt akkor, midőn az erkölcsi tényezők gyöngesége már előkészítette a lassú bomladozást és a biztos bukást. A külső jólét nem mindig biztos jele a belső életerőnek. Ma a liberalismus a szabadság nevében gyöngíti a kipróbált vallási és erkölcsi tényezőket és sajtáságos jelenség, midőn a libera-

lismusnak tulajdonítják a propulsiv erőt, mely a jólét kápráztató fényével árasztja el a nemzeteket: addig az államhatalom fokozatos centralisatiójával mindinkább megszorítják, talán előlik az egyéni szabadságot. A gondolat, az eszme, melyben nincsen erkölcsi tartalom, meddő; az intézmény is, melyben nincsen magasabb életerő, nem egyéb, mint gép, mely mozog, működik, talán rombol is, fentartásának rugánya azonban nem egyéb, mint a hatalom.

Igen, tehát van más államokban, talán a legjelesebbekben, polgári házasság, van vallásszabadság ; de éppen ezen államok folytonos harczban állanak a társadalom legnagyobb ellenségeivel. A liberalismus a hatalomhoz folyamodik, hogy saját szülöttjét megfékezze.

Magyarországban is a polgári házasság megmetelyezi a magyar családot, az államnak ezen életforrását; a többi, jelesül a szabad áttérés a kereszténységből az izraelita vallásra, a vallásszabadságnak azon terjedelme, mely — mondjanak bármit is — elvben a vallástalanságot sanctionálja, erkölcsi alapjában meg fogja rendíteni az államot.

Magyarország keresztény állam; ezen törvényeknek életbeléptetése után már többé

[111]

nem lesz az. A cosmopolitismus diadalmas bevonulásával kivetkőzteti azt eredeti jellegéből. Mert azt talán senki sem fogja tagadni, hogy a polgári házasság nem specificus magyar intézmény; senki sem fogja tagadni, hogy a magyar társadalom keresztény korlátainak áttörése szabad utat nyit a nem keresztény elemek behatolásának; senki sem fogja tagadni, hogy a mely állam a vallásnélküliséget is megengedi, az kockáztatja létjogosultságát azon államok között, melyek a vallást létalapul elfogadták. Magyarország a legszabadabb lesz ugyan, de kitéve a szellemi piroteriának martalékul.

Európa is ma még keresztény s nem tudom, van-e Európában, vagy Amerikában állam, mely saját elkereszténytelenítését önmaga igtatta volna törvénybe? Vagy talán merész azon kérdés: vajjon azok, kik így tagadják meg nemzetök multját, birnak-é jogosultsággal a multnak dicsőségéből magoknak részt követelhetni? A materialisticus felfogás, melyen az ilyen törvények nyugosznak, nem a magyar genius felfogása.

S Magyarország, melynek nemzeti tömörülése még sok ezer viszontagságnak lehet kitéve, Magyarország legyen az, mely azt

[112]

mondhassa magáról: én hatalmas vagyok, én erős vagyok, én megdönthetetlen alapon állok; a családom magyar, iskolám magyar, nevelésem magyar, közéletem magyar, minden életviszonyom úgy át van szőve a magyar önérettől, én annyira consolidálva vagyok, hogy bátran szembe szállhatok mindazon befolyásokkal, melyeket a cosmopolitikus eszmék és elvek dissolváló természetökkel más hatalmas nemzetekre már végzettelenesen gyakoroltak?

Egy idegen államférfiú nem régen nyíltan mondotta, hogy Istennel a királyért és hazáért küzd: miért mondaná az ellenkezőt az éppen ezen ősi tradíciókon felépült és azokon álló magyar nemzet? A materialismus haladása: a vallástalanság terjedése, terjedése azon áramlatnak, mely sem Istent, sem urat nem ismer (ni Dieu ni maître), nem fogja-e hazánkra is a socialis forradalomnak következményeit zúdítani?

A magyar nemzet, mely annyi viszontagság közepette erkölcsi erejével, rajongó szabadságszeretetével fenn tudta magát tartani, fentartotta magát, mert individualitását meg tudta őrizni, ma a nagy nemzeti tömörülések korszakában fenn fogja-e azt tarthatni? nem fog-e a nagy conglomeratióban elmerülni?

Európában nincsenek rokonai, hátvéde nincsen, önmagára van utalva, a határon túl nincsenek hagyományai: nem kellene-e magát teljes erővel védenie minden ellen, a mi individualitását megronthatja?

A vallásszabadságról szóló törvény, mely «a felekezetenküliséget nem kivételes esetekre szorítja, hanem szabadon burjánozni engedi, egy új tényezőt teremt, mely ez országban fennálló minden vallást fenyeget.

Mert ma a katholicismusnak ez országban nem a protestantismus a legnagyobb ellensége, de még kevésbé a katholicismus a protestantismusnak: hanem egyiknek is, másiknak is legnagyobb ellensége a vallástalanság; azon vallástalanság, mely a tudományosság és szellemi műveltség ürügye alatt túlteszi magát azon korlátokon, melyeket a végtelenség a véges észnek szabott s a magas értelmi fejlődésben kéjelegvén, sajátyszerű göggel tekint azokra, kik a tudomány fényétől el nem vakítva, a vallásban az életnek oly tényezőjét látják, mely a művelt embernél is dominálja a tudást, az erkölcsöket; azon vallástalanság, mely az eszmék zavarából, a szenvedélyek orgiáiból merészen emeli fel fejét s ma már majdnem mint győztes.

büszkén tekint szét a hitnélküli had felett.

A vallás szabad gyakorlatának oly értelmezése, mint az a harmadik fejezetben foglaltatik, az atheismus bátorítása. A magyar állam már ezután védeni köteles az atheust, az agnosticust, a vallási anarchiát, mint védte eddigelé nyolcz századon át a kereszténységet. Pedig a vallási anarchia éppen oly jogosulatlan, mint a politikai anarchia. A szabadságban keresni ezek jogosultságát, éppen oly téves, mint a hogy téves rendezett államban jogosultságot biztosítani oly elemeknek, melyek annak szétfosztására törnek. Ha a szabadság nevében biztosítani lehet a vallási féktelenséget: minő joggal állunk ellen ama velleitásoknak, melyek a magyar állam ellen működnek? Vagy két különböző dolog az, ha valaki mondja: szabad vagyok és tetszésem szerint imádom az Istent, vagy nem imádom egyetlen semmi Istent; pedig az Istenben való hit egyik fő constitutiv eleme az államnak — és ha a másik mondja: szabad vagyok és tetszésem szerint alávetem magamat, vagy elfogadom a magyar állam eszméjét, vagy egyáltalán nem ismerem el magyar államot?

Absurdum az egyik, absurdum a másik.

[115]

Pedig ezen absurdumra vezet azon elv, mely a vallás szabad gyakorlatát biztosító törvényjavaslatban rejlik.

Továbbá méltóztassanak összevetni az előttünk fekvő törvényjavaslatokban lefektetett intézkedéseket.

Az egyik törvényjavaslat tág kaput nyit a vallás szabad gyakorlatának, megengedi a «semmi vallást» is s ugyanegy lélekzettel recipiálja az izraelitákat. Az egyik ajtón befogadja, a másikon kiereszti; mert hiszen az atheismus a Mózes vallásnak épp oly ellensége, mint a kereszténységnek. Meghatározza, körülírja egyik törvényben a korlátokat, melyek közt befogadja az izraelitákat s a másik törvényjavaslatban desavouálja e korlátok létezését. Az egyikben ad jogot, hogy az izraelita már most büszke lehet, hogy a keresztényekkel egyenrangú, a másikban lerontja a kereszténységet. Egyikben bekivánja az alakulandó új vallások hitcikkelyeit s az új credonak csak akkor ad jogosultságot a létezésre, ha benne nincs olyan, a mi az államot veszélyeztetné; a másikban mit sem gondol azzal, hogy a felekezeteken kívül álló hisz-e, vagy nem hiszen, van-e egyáltalán vallása, vagy nincsen? programot termé

szetesen tőle nem követelhet, mert nincsen.

Félni egyfelől az ujonnan keletkező, valóságoknak esetleg veszélyes dogmáitól és inquisitori hatalommal dönteni a lelkiismeret jogai felett, másfelől pedig souverain közönnyel nézni, miként szaporodnak a felekezeten kívül állók: ebben nincsen következetesség és csak félni lehet, hogy az élet logikája iszonyú leczkében fogja tudomásukra hozni a liberalis államférfiaknak, hogy talán még sem jó a féket úgy megereszteni, mert a secta secta marad, ha istentelen is s hogy az államnak szigorú kötelessége őrködni, hogy e tekintetben is semmiféle tényező se vonhassa ki magát ellenőrzési joga alól. Mert az emberek vallási nézetei szabályozzák rendesen egyéb nézeteiket is; visszahatnak egész szellemi életökre, jellemökre, gondolkodásmódjukra. Ez által a vallás szellemi hatalommá válik a közéletben és az állami hatalomtól különböző szellemi hatalom jelentkezik, melylyel az államnak számolnia kell. Teljesíti-e az állam kötelességét, ha oly tényezőt megtúr, mely minden vallást aláásással fenyeget?

Voltak és lesznek a társadalomban egyesek, a kik a tengerbe dobják hitöket, mint

[117]

fölösleges terhet az élet hajóján. 1623-ban magában Párisban ötvenezer ember iratta be magát a népszámlálás alkalmával atheistának. Ilyen jelenségek mindig fognak előfordulni; hanem az, hogy egy nemzet törvénybe igtassa a vallástalanságot, mert a felekezetenküliség az: ez csak egyszer történt a világesemények folyamán Franciaországban, de akkor e különben nemes nemzet a forradalom szenvedélyei által az őrjöngésig volt felkorbácsolva.

Azt mondják: ezek után is csak kivételes esetek lesznek. Megengedem. De egy törvényhozónak nem szabad kivételes eseteket vennie alapul egy általános veszélyt rejtő törvény alkotására. A ratio legis a közszükségletben fekszik. A törvényhozóra nézve nem a theoreticus eszmék, bármily tudományos színezetűek is legyenek azok, hanem a gyakorlati élet a szabályozó, irányadó. Törvények melyek nem egyeznek a nép szokásaival, gondolatmenetével, erkölcsi igényeivel, melyek — hogy úgy mondjam — nem nőnek ki valamely általában érzett szükségletből, vagy nem pótolnak tagadhatatlanul létező hiányt, az ilyen törvények vagy meddőek, vagy éppen veszedelmesek, mert provokáló ingerrel bírnak.

Végül még egy észrevételt. Az állami anyakönyvek vezetéséről szóló törvényjavaslat szerint a könyvelő csak a születést és nem egy szersmind a keresztelést constatálja; ennél fogva a keresztelési kényszer megszűnik; ez által számos gyermek keresztetlennül maradván, a pogányságnak egy új neme fog keletkezni s az állam nagy zavarban lesz arra nézve, mily categoriába sorolja az így keletkezett felekezetlenséget? Még sok kérdést lehetne fölvetni, a casuisticának egész tömkelege a gondolkozó elé tódul; de a jövőt eltakaró chaosból csak egy domborodik ki, mint bizonyos és ez az, hogy ezen törvényjavaslatok megrendítik a nyolczszázados alapot, melyen Magyarország vallási, erkölcsi, politikai szervezete nyugodott; eltérés történik azon iránytól, mely eddig a nemzet fejlődését szabályozta s a magyar gondolkozással, a magyar érzelemmel, a magyar, eddig minden idegenszerű beavatkozást kizáró családi bensőséggel éppen ellenkező intézmények erőszakoltatnak fel, melyek szétrobbantják ama gyűrűt, mely a magyarságot összetartotta és egy nemzetté tette; a cosmopoliticus leszűrődés lassú, de csalhatatlan hatásában megmásítandja a nemzetestben keringő vért;

a magyar elem talán gyengülni fog, eredeti sajátosságait talán el fogja veszteni, mert éppen a magyar keresztény családok fogják ezt legjobban megsínyleni. A liberalizmus a szabadság nevével akarja a nemzetet az ezen törvényjavaslatban lefektetett eszméknek megnyerni. Én azt hiszem, hogy ez kegyetlen játék a nép érzelmeivel.

Ma is megmaradok azon állításom mellett, hogy e reformot a nemzet nem akarja. A nemzet nem oly elvont fogalom, mint az állam; a nemzet élő organismus, melynek élete nem a fogalomban, hanem azon élő emberekben van, kik annak constitutív elemét képezik. Méltóztassanak a népet megkérdezni; a népet, melynek vallása van és a vallásnélküliséget az istentelenséggel köti össze; a népet, mely öntudatosan szereti hazáját s ösztönszerűleg érzi a veszélyt, melylyel őt a cosmopolitismus fenyegeti; a népet, mely őseinek hitében él és irtózik mindattól, a mi a kegyeletet leronthatja; kérdezzék meg és látni fogják, hogy a népnek azon rétege, mely a magyar nemzet zömét képezi, ezen valláspolitikai reformokat nem akarja.

A törvényjavaslatot, mely a vallás szabad gyakorlásáról szól, nem fogadom el.

A  
FELEKEZETNÉLKÜLISÉGRŐL

A FŐRENDIHÁZNAK 1895 MÁRCZ. 22-ÉN  
TARTOTT ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

Az igen tisztelt főrendi tagtársunk módosítványához nem járulhatok. Nem járulhatok pedig azért, mert lényegében fentartja azt az elvet, mely a III. fejezetben foglaltatik; csak a formát változtatja és azt, a mit a törvényben kimondatni nem akar, rendeleti úton, a mi szerintem még veszedelmesebb, még is életbe léptetni kívánja.

Megengedem, hogy az államélet fejlődésében előáll a provisorius módon való intézkedés szüksége oly esetekre nézve, melyek vagy csekélyebb fontosságuknál, vagy a törvényhozási actusra még meg nem érett természetöknél fogva ideiglenes elintézést kívánnak.

De oly kérdésben, melynek roppant fontosságát senki sem tagadhatja, mely mélyen

belevág az állam erkölcsi életébe, melynek mily módon való megoldása kiszámíthatatlan befolyással lehet arra az alapra, melyen a magyar állam századokon át nyugodott, sőt megbéníthatja azt az erőt, mely az államnak legbiztosabb fentartója, — ily kérdésben szabad kezét adni az alanyi felfogásnak, az egyéni elhatározásnak: ezt én nemcsak indokolatlannak, hanem felette veszedelmesnek tartom.

A modern állam, vagy tulajdonképpen a képviselői rendszer elmélete szerint a törvény az államnak, vagyis a közakaratnak kifolyása, a rendeleti hatalom pedig csak a végrehajtó közeg tekintélyén nyugszik. A törvény tekintélye tehát nagyobb, mint a rendeleteké. Az abszolút kormányzatban azonban a törvény és rendelet közti különbség mindinkább kidomborodik, mert a törvény a jogok codificatiója, a rendelet pedig csak kisegítő eszköz, vagy pótló rendszabály.

Angolországban például a rendeleti jognak nagyon szűk korlátai vannak. Észak-Amerikában nagyon élesen megkülönböztetik a törvényhozó és végrehajtói hatalmat s nem engedik a kettőt összezavarni; mert ennél jobban elmosódik e két fogalom

közi különbség, annál közelebb áll az absolutismus, mely annál veszedelmesebb, mert a képviseleti rendszer elfajulására és következetesen a többfejű állam mindenhatóságára vezethet; ez pedig bármely formában jelentkezzék is, mindig gyűlöletes, mert a mi alatta szenved: az a jog, a szabadság, a jogbiztosság.

Magyarországon a képviseleti rendszert tekintjük törvényes kormányformának, ennek consequentiája pedig az, hogy a discretionarius hatalom mennél szűkebb korlátok közé legyen szorítva.

Őseink panaszkodtak, ha pátensekkel kormányoztak; ez ellen törvényekben óvást emeltek s igen gyakori volt az eset, hogy az ily rendeleteknek, mint alkotmányelleneseknek, mint törvényteleneknek, megtagadták az engedelmességet. A magyar csak a törvénynek tudott engedelmeskedni, a rendeletek tára nem nagy tekintély volt előtte.

Már pedig a módosítvány nem czéloz egyebet, mint utat nyitni a pátens-rendszernek.

Méltóztassanak, méltóságos főrendek, — hogy csak felemlítsem, — visszaemlékezni arra az időre, midőn protestáns polgár-

társaink vallási ügyeit — pedig talán nem is dogmaticus ügyeit — rendeleti úton akarták szabályozni; méltóztassanak megfontolni, milyen zavart idézett fel a februáriusi rendelet! Mai helyzetünknek egész szerencsétlensége oda vezethető vissza. S ime, ma ismét egy kimondhatatlan horderejű kérdést, mely magában a törvényhozás termében a kedélyeket oly nagy mozgásba hozta, a rendeletek útjára akarnak terelni!

Az eszmék rokonságánál fogva itt még egy másik tárgyat kívánok fölemlíteni.

Midőn t. i. a három egyházpolitikai törvény szentesítve volt, a lelépett kormány a házassági ügyekben való eljárásról törvényjavaslatot készített, melyet a törvényhozás elé kívánt terjeszteni. Az előbbi kormány tehát ezt a nagy súlylyal bíró ügyet a törvény útján kívánta rendezni. A jelenlegi kormány — mint azt egész bizonyossággal állítják, — e törvényjavaslat mellőzését contemplálja, és a legélethevágóbb, százezer családnak boldogságát, vagy boldogtalanságát érintő ügyet ismét a rendeleti útra kívánja terelni; vagy — a minnek sérelmes voltát tagadni nem lehet, — az eddig gyakorlatban volt, nagyobbbrészt a birói belá-

[127]

tásra bizott s a protestáns házasságokkal szemben követett eljárást az összes felekezetekre és a katolikusokra akarják kiterjeszteni; tehát az összes katolikus házasságok Magyarországon egy tollvonással kérdéseseké tétetnének, mert nem a lex, hanem az arbitrium judicis fog mérvadó lenni.

Ez, méltóságos főrendek, a rendeletek lejtője, a patensek uralma minden visszaélésével és hiányaival. Ez nem a jogállam elve, — még ha azt el is fogadnók, — mert annak alaptörvénye a törvény, a törvény, és ismét a törvény; nem pedig a rendeletek özöne.

A kik Tocqueville és Taine munkáiban annak az iszonyatos katasztróphának előzményeit olvassák, melyet francia forradalomnak neveznek, észre fogják venni, hogy annak előidézésében nagy része volt azoknak a túlságos rendelkezési visszaéléseknek, ordonnanceoknak, a melyek törvény hiányában a szabad mozgást olyannyira korlátozták, hogy a jogbiztonság majdnem minden irányban teljesen megszűnt.

Az egyházpolitikai törvények tárgyalása folyamán mondatott, hogy a jogállam köve-

[128]

teli az egyházi és a polgári, vagyis állami jogkörnek szétválasztását s így a polgári házasságnak és az állami anyakönyvek behozatalát; ma ugyanazon alapon kívánják a teljes vallásnélküliség elismerését, mint postulatumát annak az egyéni szabadságnak, melylyel a jogállamban mindenki bir.

Szép a jogállam eszméje, ha nevének megfelelne. De mert ma úgy értelmezik, hogy az állam minden jognak kútforrása, sőt ura: mindazt, a mit jogállam czímén ajánlanak, nem lehet minden skepsis nélkül fogadni.

Én a házassági jogot soha sem tartottam a jogállam attributumának, még akkor sem, ha az a legideálisabb értelemben vétetik. Még 150 esztendő előtt a jogállamnak neve sem volt ismeretes, annál kevésbbé annak tudományos önkényen alapuló tételei; a házasságnak dualisticus isteni és emberi természete pedig visszanyúlik a legrégebb időkre. A római jogban a házasság «*juris divini et humani communicatio*» volt; a keresztény házasság «*individua vitae consuetudo*» volt; az egyoldalú polgári házasságnak nincs definitiója, csak azt mondják róla, hogy szerződés. Az állam a valláserkölcsei

[129]

mozzanatra nem fektet súlyt; az állam tekintélye minden, a vallás csak mellékes, legfeljebb pótszertartás.

Es sajátságos! Midőn a magyar liberalismus a jogállamra támaszkodva, a házassági intézmény fölött korlátlan intézkedési jogot tulajdonít magának olyannyira, hogy céljának elérésére még a rendeleti joghoz is folyamodik és az egész egyházpolitikai eljárást azzal is indokolja, hogy általa a nemzetet tömöríteni, egységessé és ezáltal erőssé tenni kívánja: az alatt egy másik szélsőségbe esik az által, hogy a lelkiismereti jog korlátlan szabadságát proclamálja, mely a történelem tanúsága szerint nem a tömörítésre, hanem a decompositióra szokott vezetni. Ez a «laisser faire» elve, mely mindenütt felidézi előbb a szellemek, azután az érdekek összeütközését. És ha csak a magasabb principiumok nem mérséklék ennek hatását, a társadalmi feloszlásra vezet.

Ezt a magasabb principiumot megtalálni e nagy kérdésben az állam feladata.

De nagyon vétene önmaga ellen az állam, ha az indifferens nézőnek szerepét viselné és elnézésével alakulni engedné egy csoportját az állampolgároknak, kiknek vallásáról,

[130]

elveiről, erkölcsi nézeteiről nem tud semmit; kik — hogy úgy mondjam — mintegy kötetlen állapotban, mint a puszták fiai barangolnak, egy valláshoz sem tartoznak, legfőlebb mint egy széttört lelki világnak töredékei, zavarólag bolyongnak az állam által bevett, vagy elismert nyugalmasan haladó vallások közt.

Ezek a szellemi anarchisták, kik valahányszor megjelennek, mint a meteor gyújtólag jelennek meg; kiszámíthatatlanok útjaikban és az állam fentartó tényezői közé nem sorolhatók. Lehet-e Magyarország a szellemi anarchiának törvénybe iktatására hivatva, vagy hogy azt a végrehajtó hatalom védszárnya alá helyezze?

Államok csak pozitív tényezők közbenjöttével szoktak létesülni és fennállani, negatív tényezők csak ronthatnak; az elv pedig, mely a felekezetenélküliségnek kiindulási pontja, negatív természetű, mert megtagadja az alapot, melyen a társadalomnak s így az államnak is nyugodnia kell. Atheus államot a világ még nem látott; pedig az elv, melylyel oly veszélyes kísérletet akarnak tenni, egyenesen oda vezet.

A kísérlet tehát mit sem veszít veszélyes-

[131]

ségéből, sőt igen aggályossá válik az által, ha az törvényes felhatalmazás folytán az egyéni velleitásokra bizatik s így a bizonytalanságnak, a meglepetéseknek és tévedéseknek tág kapu nyittatik.

A magyar társadalom egyensúlya úgy is meg van már zavarva; a felekezetenküliség által még complicáltabbá válik.

Veszedelemes örökség az, melyet a kormány átvett. Nem őseink öröksége az. Uj tőke, mely ki nem forrt eszmékből, kétes értékű újításokból, idegen transcriptiókból, a magyar nemzet ősi jellegétől eltérő intézményekből, most pedig még a vállalatlanóság gondolatával is foglalkozó törvényből lett alkotva.

Óriási feladat lesz e tőkét gyümölcsöztetni, talán a lehetetlenséggel határos, a nyugtalanság pedig növekedni fog. En azt hiszem, hogy fájdalmas csalódásra fognak ébredni azok, kik e törvények életbeléptetésével eltüntetni remélik a zavaró momentumokat.

A vihar által felkorbácsolt tenger a szél megszűntével lecsendesül. Mélyebb a kedélyélet a tengernél; s ha az egyszer fel van izgatva, azt sem törvények, sem rendeletek

[132]

nyugalomra hozni nem fogják, míg a nyugtalanság oka el nem háríttatik.

Méltóztassanak ezt megfontolni; ne méltóztassanak kockáztatni azt, a mit büntetlenül még egy nemzet sem tett, t. i. kaput nyitni a vallástalanságnak és ez által veszélyeztetni azt az alapot, melyen minden művelt társadalomnak állania kell.

Méltóztassanak a felekezetenélküliségről szóló részt teljesen elejteni; elejteni a törvényben, de elejteni a módosítványban is, vagyis a rendeleti felhatalmazásban.

# A KÉPVISELŐVÁLASZTÁSI BIRÁSKODÁSRÓL.

A FŐRENDIHÁZNAK 1896 SZEPT. 30-ÁN  
TARTOTT ORSZÁGOS ÜLÉSÉN.

Nem szándékozom beszédet tartani azon nagy elvek felett, melyek a választási törvénynek akár megalkotásánál, akár gyökeres reformjánál irányadók lehetnek; csak általánosan reflectálni kívánok néhány pótintézkedésre, melyek a törvényjavaslatban foglaltatnak és a melyekkel — mint mondják — a választások tisztaságát akarják biztosítani.

A választások tisztaságára nézve csak azt kívánom megjegyezni, hogy az mindig arányban áll a közerkölcsiséggel. A hol a vezetők erkölcsösesek és a választók erényesek, ott tiszta választások lesznek, bármily tökéletlen legyen is a választási törvény; ellenben corumpált korszakokban a választások is ezeknek megfelelők lesznek, bármily tökéletes legyen is a törvény, és itt nem segítenek sem a coercitiv rendszabályok, sem — a mint az ezen

[136]

törvényjavaslatban foglaltatik — a curiai, vagy más biráskodás, sem a börtön.

Az úgynevezett Bach-korszaknak lezajlása után az első választások és az 1867-iki országgyűlési választások is az 1848-iki, akkor még meg nem corrigált és ma is lényegében fennálló választási törvény alapján történtek és méltóztassanak visszaemlékezni, hogy mennyi jeles, jellemes, mennyi fenkölt szellemű, mennyi igazi államférfiui tehetséggel tündöklő férfi ült a törvényhozás termeiben! Igen! mert a nemzet megfosztva alkotmányától, tizenegyévi szenvedés által felfogásaiban, érzelmeiben, hazaszeretetében mintegy megtisztulva, majdnem példátlan tiszta választásokat ejtett, melyeken a corruptio foltja nem volt észlelhető.

Tartózkodom a mondottaknak részletezésétől, vagy a jelen törvényjavaslatra való alkalmazásától; de nem tehetem, hogy észrevételt ne tegyek a törvényjavaslatban foglalt 8. és 169. §§-ra, melyek a választások tisztaságának megőrzése végett a hatalommal való visszaélésnek oly lehetőségeit tüntetik fel, melyek a mai korban oly nagyra tartott jogállam eszméjét teljesen megsemmisítik és a melyekkel az államhatalom a magasabb

[137]

államférfiui felfogás és előrelátás tekinteten kívüli hagyásával oly térre lép, a hol nem a nyugodtan átgondolt állam-raison, hanem a szenvedély fog uralkodni. Értem a törvényjavaslat azon intézkedéseit, melyek kiválólág a vallások szolgái ellen vannak irányozva és a melyek kihatásukban és alkalmazásukban könnyen a lelkiismeret szentélyébe fognak hatolni.

Ezen intézkedések a visszatorlás természetével birnak, ezzel pedig politikai téren az államférfiak csak a legkritább, csak a legvégsőbb esetekben élhetnek, mert a visszatorlás rendesen az elkeseredés terére szorítja a szellemeket, a mi a köznyugalomra, magára az államra nézve veszedelmes, hogy ne mondjam végzetes lehet.

A visszatorlás az erőszaknak eszköze, ez pedig nem nyugtat meg, hanem ellenkezőleg: az izgalmat permanentiában tartja. A visszatorlás nem pacificatio, hanem a hatalomnak oly kiélesítése, mely a hatás és ellenhatás esélyei közt ingadozván, mindig újabb és újabb harcokat idéz föl.

Politikai téren tehát a visszatorlás nem bir azon eredménynyel, melyet a visszatorlást gyakorlók tőle várnak, sőt éppen az ellenke-

[138]

zójét idézi fel és másodszer ellenkezik azon nemes önmérséklettel, melylyel minden államférfiunak birnia kell azokkal szemben, a kiknek nevében és meghatalmazásával kormányoz. A hatalommal lehet visszaélni; de a visszaélés nem jog, és sarkában mindig ott van a nemesis.

Az egész egyházpolitikai harcz egy ministeri rendelettel kezdődött, mely maga is a visszatörlésnek eszközt használta az elkeresztelő papok ellen. Hogy mi fejlődött ki ezen makacsul fentartott rendeletből, azt e szomorú következmények mutatják. Bölcs államférfiui mérséklettel a bajt csírájában el lehetett volna fojtani, azonban a szenvedély, melytől egy államférfiunak távol kell állani, összetévesztette a czélt az eszközzel; a cél a pacificatio volt, az eszköz a retorsio; az első meghiusult, mert a másik lett a cél. Lépésről-lépésre haladva, az egész politikai actio mindinkább a radicalis reform terére lett szorítva, a hol is természetes logikai következetességgel első sorban — s itt reflectálok Ő Excellentiája nyilatkozatára — a katolikus egyházat találta útjában. Az egész egyházpolitikai harcz ennél fogva a catholicismus elleni harcz színét vette fel.  
Most

pedig e törvényjavaslatot a szabadság nevében akarják elfogadtatni.

Nem egyszer emeltük fel óva figyelmeztető szavunkat, oda mutattunk azon veszélyes irányra, a mely felé az egyházpoltikai kérdés sodortatni fog. Tisztán állott előttünk a cél, ismertük az eszközöket és tényezőket, melyek mozgásba hozattak. Aggodalmainkat osztotta a közérzület; úgyszólván általános volt a meggyőződés — a minék itt e teremben nyíltan kifejezést is adtak, — hogy a mozgalom végcélja az egyháznak az államtól való elszakítása. Ezt mi veszélyes kísérletnek tartottuk. Mert a hol a viszony oly szoros volt az egyház és állam közt, mint Magyarországon, a hol a nemzeti életnek functiói az érdekeknek oly átszövődését mutatták, ott a szakítás rázkódtatás nélkül nem történhetik. És mivel a katolikus egyház az említett — nyolczszázados — köteléknél fogva a radicalis rendszabályoknak leginkább útjában állott, természetes következményként feltüntettük, hogy ezek annak meggyengítésére, megbénítására törekednek.

Tagadták!

A következmények azonban bebizonyították, hogy a közérzület helyes volt. A polgári

házasságban indirecte megtagadták a keresztény házasság szentségét; ezt érvénytelennek, amazt egyedül és kizárólag érvényesnek jelentvén ki; a zsidó vallásra való áttérési jogosultságban a keresztség eltörölhetetlen jellegét, ez által és a felekezetlenségben megtámadták a magyar állam nyolczszázados keresztény jellegét és ma az előttünk fekvő törvényjavaslattal behatolnak a templom szentélyébe és a börtön ajtaja elé állítják a katolikus papot.

Igy jutott az államhatalom hatásköre ellentétbe a katolikus egyház hatáskörével, mely az első lépés a laicisálásra.

Végzetteljes tévedés! melynek következményei beláthatatlanok. A történelemnek is van psychológiája és soha sem kellene tekinteten kívül hagyni azon tapasztalati tényt, hogy a legszerencsétlenebb coercitiv rendszabályok azok, melyek vallási színezettel bírnak. Ha egyrésztől — mint a szóban forgó állítólagos kihágási esetekben — kárhoztatni kell az egyes helyeken a mérséklet határának egyesek által történt túllépését: lehet-e más részről az államhatalom feljogosítva egyesekért sújtani egy egész rendet, egy egész osztályt és azt a haza, vagy Európa színe

[141]

előtt pellengérré állítani, vagy egy «loi des suspects»-féle törvénynyel a Damokles-kardot tiz, vagy több ezer művelt férfi feje fölé állítani, mely akkor hull le, a midőn azt a pártszervedély, vagy a bosszú akarja? Vagy mondhatni-e pacificatióknak azt: ha, a midőn a szervedélyek úgy is mélyen dúlnak, egy újabb törvényt alkotunk, a mely, a helyett hogy csillapítaná a kedélyeket, azokat még inkább izgatja? mely, midőn a papságot bántalmazza, tán vallásháborút is képes felidézni? Én, Méltóságos Főrendek! ez ügyet oly rendkívüli kényesnek tartom, mely az államhatalom részéről inkább jóakarátú kezelést igényel, mint gyűlöletes coercitiót.

Állami fennállásunkat csak egy képes biztosítani, tudniillik a szellemeknek és szíveknek egy célra való törekvése, és e cél a magyar állam egysége. Ez képezte nemzetünknek ezer éves ideálját, ez volt legnagyobb államférfiaink politikája, ennek szentelte a nemzet minden szellemi és anyagi erejét.

Méltóztassanak körülnézni! A centrifugál elemek egész özöne a nemzeti egység megbontására van irányozva. Alkalmas-e mindaz, a mi öt év óta a szerencsétlen egyházpoli-

[142]

तिकai törvények révén történt, a nemzet consolidatióját előmozdítani? nem lett-e az úr, mely — meggyőződés szerint helytelenül — a szellemeket úgy is elválasztja, mind mélyebbre ásva?

Egy elem van, a melynek a haza egységének fentartásában és megvédésében oroszlánrésze van; melynek összetartásában feküdt az erő, mely mint a delej, magához vonzotta a szétágazó elemeket; melynek egységéhez fűződött a multak dicsősége; ehhez van kötve a jövőnek minden reménye. Es e faj, ez elem is ma a vallási békétlenség égő üszke által szét van választva, nem önkarata, hanem egy a tévútra tért politika által. A nemzet fájdalmasan tekint vissza letűnt nagy férfaira, kik az alkotmány helyreállítása után minden erejüket megfeszítették, hogy a vallási békétlenséget megakadályozzák. E faj — a magyar elem — daczára a vallási divergentiáknak, majdnem egy századon át aránylagos békében élt, apró kölcsönös sérelmeit jóakaratólag, minden nagyobb baj nélkül elintézte. Méltóztassanak visszaemlékezni a Thun-féle pátensre. Nem nyilvánult-e azon időben is azon meggyőződés, hogy e fajnak össze kell tartani, mert ez életkérdés reá nézve? És

[143]

ma? A gondolható legkényesebb ügy a törvényhozás terére lett hozva és a magyar faj közt is megteremtett a visszavonás, mely a történelem tanúsága szerint mindig az enyészet szélére sodorta a nemzetet.

Ezen faj — a magyar faj — suprematiájára van fektetve a *pragmatica sanctio* és valamint az osztrák-magyar monarchiának másik államában a német elemre, úgy Magyarországon az 1867-iki kiegyezés a magyar elem erejére van fektetve. Itt is, ott is az államférfiúi tevékenységnek e két elem erősítésére kell irányozva lenni; itt is, ott is a foederalismus megsemmisítené a két független államból álló monarchiát. A ki a magyar elemet Magyarországon meggyengíti: az veszélyezteti Magyarország függetlenségét.

Ezen alapelvet, ezen létfeltételt látom én megtámadtatva az ezen törvényjavaslatban rejlő eszme és célzat által. Nem a jóakarát küzd itt a tévedés ellen, nem a kormányzati providentia a keletkező veszélyek ellen: hanem egy határozatlan, eléggé körül nem irt, az önkénynek sok tért engedő, alig sejtett magyarázatokra szolgáló törvény sujthat százakat, de sujthat ezreket is ártatlanul.

Hasonmása ez azon törvénynek, mely

[144]

Németországban annyi keserűségnek, annyi igazságtalanságnak, annyi politikai hibának volt szülőanyja. A hatalmas Németország azon veszélynek öntudatára jöven, melyet a vallási villongások felidézhetnek, ma a törvényeket majdnem teljesen visszavonta. Kevésbé veszélyeseknek tartják-e államférfiaink ezeket Magyarországra nézve? A katholicismus e törvények alatt szenedni fog, de nem fog elveszni; sőt éppen ezen ellenséges rendszabályok által felébresztve, tevékenységében hatványozva, a lelkesedésnek azon mérvét fogja feltüntetni, mely csak megizmosodásra fog vezetni, de a nemzet, a magyar fajnak ezen testvérharczában meggyengítve, ki tudja, a mai viszonyok közt, a hol minden forr, minden a fennállónak rombolására tör, tán azon végletekre is fog sodortatni, melyeken már nem kormány-, nem párt-, hanem súlyosabb válságoknak veszélye is foroghat fenn.

A kereszténység teremtette Magyarországot, mint a nyugati civilisatio egyik fontos tényezőjét: püspökei, papjai e fiatal állam bölcsőjénél állottak, ápolták, gyermekeit tanították és annak boldogságát legszentebb feladataik közé sorolták. Nem lehet időt mutatni, a melyben hűtlenek lettek volna hazá-

[145]

jukhoz, és én őseink nevében, nevében azon derék magyar katolikus papságnak, kik ma is a haza szolgálatában tűrik a nap és idő hevét, azon papságnak nevében, mely meg nem érdemelte, hogy néhány, tán túlbuzgó tagja miatt a maga egészében egy igazságtalan, hatásában a legszomorúbb időkre emlékeztető törvény által becsületében, jó hírnevében megsérttessék, ezek nevében emelek szót a törvényjavaslat intézkedései ellen. Igen!

Sem mi, sem papságunk meg nem érdemeltük, hogy a pártküzdelmekben izzóvá tett helyzet alatt, mely a higgadt megfontolást legalább nagyon megnehezíti, a külföld és a haza előtt compromittáltassunk.

A korona, mely iránt kegyeletét csak e napokban fejezte ki a nemzet, a nemzet egységének, önállóságának és függetlenségének jelvénye; de e korona éppen úgy symboluma a katholicismus védelmének. A pápa adta e koronát, de e koronához van kötve a királyi főkegyúri jog, melyben benfoglaltatik a katholicismus jogvédelme. E jogvédelem ellenében a katolikus papság ily megbélyegezése tán még is megfontolandó volna.

És ha mégis ezen szerencsétlen törvény-

[146]

javaslat törvénynyé válnék, akkor méltóztassék meggyőződve lenni, hogy azon katolikus papság, mely így megaláztatik, daczára üldöztetésének, soha sem fogja elfeledni királya és hazája iránti kötelességét. Királya iránti hűsége nála olyan, mint egy vallási dogma; hazája iránti szeretete pedig nemes lelkiismeretének egyik legszebb nyilvánulása.

E kettős szeretete felül fog állani ellenségeinek minden tévedésén. Nem lesz percz, a melyben kötelességének teljesítésében eltántorodnék; nem lesz körülmény, a melyben ő magát katolikus és magyar papnak ne érezze és ne tegye meg azt, a mire őt hivatása kötelezi. Kötelessége teljesítésében őt kiváltkép az fogja vezetni, hogy tudja, hogy a vallás a magyar nép életével össze van forrva; tudja a történelemből, hogy bármely rendszer, mely a vallás elveivel ellentétben áll, intézmények, melyek azt aláásni törekszenek, rombolhatnak ugyan, de nem semmisíthetik azt meg. A vallási érzelem nem olyan, mely ma virágzik, holnap pedig elhervad; az okok, a melyek a vallási szellemet fentartják, sokkal mélyebbek, sokkal általánosabbak, mintsem hogy egyesek, vagy éppen egy törvény, azokat megsemmisíthet-

[147]

nék. A vallással ellentétben álló hatalom mindig csak a kisebbség uralma. És azért tisztelettel kérem a méltóságos főrendeket, kérem a magas kormányt: hogy tekintettel arra, hogy ezen törvény beláthatatlan bajokat fog okozni és tekintettel arra, hogy az amúgy is nagy hiányokat tartalmaz, méltóztassék ezt a két szakaszt a törvényjavaslatból kihagyni.

# ISTENÉRT A SZENVEDŐKNEK.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD A BUDAPESTI  
POLIKLINIKAI EGYESÜLET KÖZGYÜLÉSÉN.

1888

Egy éve annak, hogy egyesületünk megtartotta alakuló közgyűlését és a remény, melyet a szerény kezdethez fűztünk, nem bizonyult be alaptalannak. A közönségnek az a része, mely működésünkről tudomást szerezhetett, meleg rokonszenvvel karolta fel az eszmét, melynek valósítására egyesültünk; a szenvedők és betegek pedig, kik támogatásunkat igénybe vették, meggyőződhettek, hogy nem ékes szavakkal, hanem tettel hirdetjük az emberi érzelmek legszebbikét: a felebaráti szeretetet. — hogy az orvosi tudománynak fölkenntjei önzetlen működésökben leszállva a szegény néposztályhoz, elméleti ismereteiket a tevékeny szeretet szolgálatában érvényesítik és értékesítik.

Moleschott a római új egyetem megnyitása alkalmával tartott beszédében kedélye-

sen felemlít egy vitát, mely egy híres anatómus és egy tekintélyes romanista közt arról folyt, hogy ki bír közülök nagyobb hírnévvel a világon? — a vita azzal ért véget, hogy az ember Amerikában szintúgy, mint Európában ugyanazon izmokkal, ugyanazon véredényekkel bír, ellenben a római jog tételei alig lehetnek ismeretesek mindenütt. «Ötven év folyt le e vita óta — folytatja Moleschott — és nehezen lehetne elmondani, mily hatalmas előhaladást tett a tudományos világban a tudományok egységéről való meggyőződés, hogy mennyire át vannak hatva korunknak műveltjei és tudósai arról, hogy a tudománynak valamennyi ágai mind egy cél felé törekszenek». A célt Moleschott «*a tudományok tudományának*» nevezi.

Vajjon mi lebeghetett a híres férfiú lelki szemei előtt, midőn az emberi tudás útvesztőjén keresztülhatolni akarván, keresi az egyesített tudomány végcélját. — tán eszményét?

A tudományok tudományának ideálja nem oly elérhetetlen-e a földön, mint emberi gyarlóságnál fogva nem birtokolható sokszor és állandóan a *tökéletes szeretet*, melyben,

[153]

mintegy gyúponban egyesülnek a legnemesebb emberi érzelmek?

Nem tehetek róla, de a hányszor az emberi léleknek valamely magasztos nyilvánulása előtt állok, legyen az a szellemi erőnek a tudományok terén szerzett vívmánya, vagy a szívéletnek az emberi nyomort felkaroló önzetlen és önfeláldozó működése, — én azt mindannyiszor a tudásnak és szeretetnek egyedüli, magasztos, isteni kútforrásához vezetem vissza, mely kútforrásnak lételét a pusztán önszemlélődésre korlátolt és a természet szava után induló lélek legbensőbb rejtekében sejti, érezi, óhajtja; mely a lelkiismeret szava, melyet a kereszténység fennen hirdet; mely nélkül az ember tevékenysége akár a tudomány, akár a kedélyélet terén elveszti azon magasztos ihletet, mely minden jónak, szépnek és nemesnek éltető ereje; melynek súlya alól nem menekülhet a skepsis.

A tudomány, mely csak öncél, mely egyrésztől nem az eszményi, nemesebb javak megszerzésére törekszik, és más résztől nem akar eszköz lenni az emberi jólét gyakorlati fokozására, az épp oly kevésbé bir értékkel, mint az a szeretet, mely megtagadja

[154]

isteni principiumát, és ez által gyakran a conventionalis jótékonyság színvonalára süllyed és nem egyéb, mint a köznapi humanismus, mely inkább hírszomjas, mint bel-értékkel bíró fontoskodás.

Eszmény és való! Kizárják ezek egymást? A ki az egyiknek hódol, kénytelen-e megtagadni a másikat? Az elvek csak arra valók volnának, hogy elvont fogalmak maradjanak és nem inkább arra, hogy az élet követelményeinek megfelelően, azt vezessék? a tudomány kizárja-e a kedélyéletet?

Nem!

Eszmény és való, elv és élet, tudomány és kedély közt nincsen ellentét; az ellentéteket csak az emberek teremtik, midőn ketté szakítván azt, a mi egyűvé tartozik, egyoldalualakká lesznek.

Isten az észet és szívet egy testben egyesítette, valamint a vallást a tudomány mellé állította, hogy mindkettő karöltve mozdítsa elő az ember boldogságát. A ki e kettőt ellentétbe állítja egymással, meddővé teszi az embernek a saját és mások boldogítására irányzott, legjobb akaratú törekvéseit.

A humanismus, mely csak az érdekközösség szempontjából gyakorol jótékonytságot,

[155]

nem ritkán üzletszerű divattá válik; érdekből jót tenni, csak azért, hogy vagy hasonló, tán kamatostól visszafizetendő jóval, vagy hirnévvel jutalmaztassunk. — ez a morál ítélőszéke előtt nélkülözi azt az isteni mozzanatot, mely egyedül adhatja meg a jótettnek valódi becsét.

Alig volt az emberi nem életében kor, mely annyira napirendre tűzte volna a jótékonyságot, mint a mai kor; de ha e mozgalom megnyugtatólag hat is minden nemesebb érzésű emberre, ki ebben a kereszténység magasztos elveinek érvényesítését látja, — én ezen jótékonysági törekvésnek és az ebből keletkező egyleti működésnek szeretnék még valamit adni. Szeretném megadni azon magasabb röptű idealismust, mely nélkül az pusztá alakoskodássá válik; szeretném azt egy fensőbb elvre visszavezetni, mely azt mint egy benső erő nemesítőleg hatná át; szeretném, hogy akkor, a mikor szenvedő embertársainknak karunkat nyújtjuk, ne lássuk benne pusztán az élet harcza közben az erősebb és gazdagabb által kilökött pálya-, vagy éppen vetélytársat, a kinek a természet asztalánál már nem jutott hely és a kinek csak könyörületből juttatunk néhány

morzsát, — hanem lássuk benne azon magasabb rendeltetésű, velünk egysorsú szellemi lényt, ki bármi okból, de mindenesetre szerencsétlenebb, mint mi; szeretném, hogy szerény egyesületünk, melyben a tudomány a jótékonyssággal szövetkezik; melyben az orvosi tudomány önzetlenül a szegények és szenvedők szolgálatába szegődik; — szeretném, hogy egyesületünk ne nélkülözze azon magasztos eszményt, mely e jelmondatban: *«Istenért a szenvedőknek»*, találja legméltóbb kifejezését.

És ezt fogom mindig hangoztatni, valahányszor alkalmam lesz Önök körében felszólalni, és ezzel mit sem fogok levonni az orvos uraknak érdeméből, kik egyúttal legtevékenyebb tiszteletre méltó tagtársaink, sőt ezen érdemeket oly piedestálra emelem, a hol a szeretet a kötelességgel párosulva, működésök csak annál nagyobb fényben tűnik fel: nem fogom ezzel kisebbiteni az adományok értékét, melyekkel mi, kik nem vagyunk orvosok, a szeretet ezen művének felvirágoztatásához járulunk, sőt visszavezetem azon tiszta kútforrásra, mely, mivel nem pusztán emberi, az áldozatkészségnek, az odaadásnak, az önfeláldozásnak egyedüli létfeltétele.

[157]

Betegségben Isten után az orvos az embernek legjobb barátja, és ha egyesületünk a vagyontalan szegény betegnek ingyen nyújtja az orvosi segílyt, sőt nem ritkán az orvosságot is: akkor mindnyájan gondviselésszerű munkát végezünk.

A tudományok tudománya Istenben van, a ki pedig szenvedő embertársait szeretettel magához öleli, isteni munkát végez.

Egy éve hogy megalakultunk és ezen egy év alatt 11,332 beteg részesült ingyenes orvosi rendelésben, gyógyításban, nagyrészt ingyenes gyógyszerekben. Ez mutatja, hogy egyesületünk életre való, hogy társadalmi szükségét pótol. Az érdeklődés pedig, mely iránta naponkint fokozódik, reánk csak buzdítólag hathat, kik eltekintve az áldástól, melyet szenvedő embertársainkra árasztunk, még azon megnyugtató öntudattal is bírhatunk, hogy: *a jótettben a boldogítóbb érzés az adakozó részén van.*

AZ ÉLET ELLENTÉTEINEK KIEGYENLÍTÉSE  
A SZERETET ÁLTAL,

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD A BUDAPESTI  
POLIKLINIKAI EGYESÜLET KÖZGYŰLÉSÉN

1891.

Készségesen engedtem az Önök szives felhívásának, hogy egyletünk ez évi közgyűlését, úgy mint azt az előző években tettem, néhány rövid szóval megnyissam és annak tanácskozásait védnökhelyettesi minőségemben vezessem.

Hódoltam e felhívásnak, nem mintha szavaimnak oly súlyt tulajdonítanék, hogy azok által egyletünk nemes céljai értékükben nyernek, vagy hogy a közönség érdeklődését és áldozatkészségét fokozottabb mérvben felköltöm; mert hiszen a hol a tények oly hangosan beszélnek; a hol ezer és ezer szenvedő a poliklinika jótékonyágát élvezte, élvezte a nélkül, hogy az orvosi kezelésért anyagi áldozattal meg lett volna terhelve; a hol a közönség áldozatkészsége oly fényesen nyilvánult, mint az csak a nemrég e célra rendezett előadásban történt; a hol

[162]

annyi kitűnő orvos, lemondván minden jutalomról, csak a felebaráti szeretet által indíttatva, orvosolja a beteget, enyhíti annak szenvedéseit, képessé teszi a munkálkodásra, visszaadja a családnak fentartóját; a hol ily tények szólnak, ott egyes embernek szava csak az elismerés és hála nyilvánítása lehet.

Meghajoltam az Önök kívánsága előtt, mert meghajolok az áldozatkészség előtt, bárhol és bármily alakban nyilvánuljon is az, és soha sem fogok késni magasztalni a szeretetet, ha az az emberi szenvedések enyhítésére akár filléreivel, akár tetteivel járul.

A mai társadalomnak ugyanis ezer baja van, melyek, tekintvén természetüket és jellegüket, aggálylyal töltenek el mindenkit, a ki az embereket szereti és túlszárnyalni látszanak mindazt, a mit e nemben a történelem feljegyzett. Mintha egy sötét jövő előre vetné árnyékát, hogy elhomályosítsa a mai civilizációnak fényét.

Az emberiség soha szenvedés nélkül nem volt. Ez össze van forrva az emberi léttel. A pessimismus a palotában is lakhatik. A szétdúlt kebelt nem gyógyíthatja meg sem vagyon, sem rang és a szegény csak árnyék

[163]

után futkos, ha a földi javakkal egyszersmind a boldogságot is megszerezhetni véli.

Nyomor és nélkülözés, emberi gonoszság, renyheség, szédelgés, érdekhajhászás nem pusztán a mai társadalomnak kiváltságai. Voltak ezek mindig és lesznek is.

A különbség a mult és jelen közt az: hogy míg ezelőtt ezeket az emberi léttel járó bajoknak tekintették, melyek ellen a ranghoz és álláshoz illő életmód, az egyszerű erkölcsök, a becsületes egyenesszívűség, az életnek ethikai felfogása és az őszinte vallásosság correctivumot nyújtottak; ma ezen tényezők, melyek a társadalmi bajokat ellensúlyozhatnák vagy teljesen hiányzanak, vagy erejükből mindinkább veszítenek.

Vagy ki fogja kétségbe vonni azt, hogy ma az anyagi világnézet kiirtani készül az elmékből és szivekből a magasabb erkölcsi világrend fogalmait, az eszményi törekvés a maga tiszta fellendülésében mindinkább szűkebb körre szorúl és az ember földi rendeltetése nem egy magasabb túlvilági életre való előkészítésébe, hanem az anyagi élvezetek fokozásába helyeztetik. De más részről, mivel minden erőlködés daczára nem sikerül az emberekből kiirtani a lelkiismeretet, mely-

[164]

nek szava a természet szava; mivel mindenki mégis bizonyos ideált hord lelkében, mely őt kiemeli a többi teremtmények sorából; természetes, hogy a lelkekben megzavartatik az egyensúly. Az ethikai eszmény megtámadva, meggyengítve helyt enged az anyagi ideálnak; és mivel a társadalom nem képes a felköltött vágyakat kielégíteni, a szellemeket lassankint oly sötét életnézet ragadja meg, mely csak magának a társadalomnak lerombolásában keresi az orvoslást.

Csak rövid vonásokban kívántam rajzolni azt az irányt, melynek szelleme és hatása mindnyájunkban méltó aggodalmat kelt; nem tartanám azonban indokoltnak a tudományos pessimismus felfogását, a mai társadalmi viszonyokra való olyan alkalmazását, mely a sötétlátást és a reménytelenséget igazolhatná.

Mert ezen aggasztó irány mellett örömmel lehet tapasztalni, mily lendületet vett a társadalom összes rétegeiben azon törekvés, hogy a szeretet által kiengesztelje az ellentéteket, melyet a sors egyenlőtlensége szült, enyhítse a nyomort, gyógyítsa a sebeket, a melyeket a szenvedélyek fegyelmetlensége a társadalom testén ejtett. Látjuk, hogy mi-

[165]

ként igyekszik magának utat törni az össze-tartozandóságnak az az érzete, hogy mindnyájan részesei vagyunk az egésznek, szervei egy óriási szervezetnek és hogy attól elszakítva, hasonlítunk az ághoz, mely az élő fáról letörve, elszárad. Önkénytelenül, tán öntudatlanul is az emberek ma egy gondolatnak adnak kifejezést, mely gondolat a kereszténységé; egy eszmének, mely eszme a kereszténység alaphite; egy eszménynek, melyet a kereszténység tűzött a szenvedő emberiség elé és ez az: hogy az emberiség egy, és hogy ezen emberiség a földön az Isten országát képezze, melyben a szeretet uralkodjék, a hol a szeretet a kölcsönösségben az önfeláldozásig megyen, a hol az együvé tartozás érzete és öntudata élénken feltüntesse azt, hogy egyik a másikért él, egyik kiegészíti a másikat, a hol azon elv uralkodjék, hogy édesebb adni, mint elfogadni, a hol a mások boldogságában mindenki saját boldogságát találja, a hol mindnyájan egy cél felé törekedvén, a külön érdekeket a szeretet által igyekezzenek kiegyeztetni.

Ki fogja tagadni, hogy ezen irány ma létezik? hiszen a poliklinikai egyesület, bár külön-

[166]

leges czéllal, de mégis ezen eszmekörben mozog. És ezen irány magának mindinkább szélesebb medret váj és tevékenységével ellensúlyozni törekszik azon romboló hatást, melyet a materialisticus tanok a társadalomnak elégedetlen elemeire gyakorolnak.

Valamint az önmagával meghasonlott kedély igen hajlandó a pessimismusra és lélektanilag ennek gyógyítása is csak a szellemi és kedély-élet megzavart harmoniájának visszaállításában keresendő: úgy a társadalmi pessimismus is a társadalmat fentartó erők meghasonlásából származik. Nem értem itt az osztályok egymás elleni fellázadását, mert ez csak okozata mélyebben fekvő okoknak, hanem értem a szellemi erőket, az erkölcsi tényezőket, melyeknek összhangzata nélkül a társadalom fenn nem állhat.

A szellemi fejlődés túlsúlya erkölcsi beltartalom nélkül: ez korunk signaturája és akármit mondanak, a megzavart egyensúly nem fog helyreállani, míg a vallás-erkölcsi mozzanatnak egyenlő nevelési és művelődési rangot nem biztosítanak a haladási munkálkodásban.

Ha a társadalom erkölcsileg beteg, miért akarják azt hatástalan törvényekkel, vagy

[167]

üres phrasisokkal gyógyítani? Ész és szív, szellemi műveltség és erkölcsi nagyság egymást kiegészítve, egymást ellensúlyozva, teremtik az élet egységét, melyben rejlik a boldogság, a megrontott egységnek gyümölcse az élet dissonantiája.

Az egészséges társadalomnak előfeltétele az, hogy az ethikai mozzanat, mely az ember természetének alapvonása, egyszersmind alapja legyen egész földi létének; hogy kiindulási pontul szolgáljon, melyből az egyénben az erkölcsi jellem, a családban a nemes és tiszta erkölcsök szabad tevékenység által fejlesztesse, hogy ezek a családban, mint törzstőke felhalmozva, kihatásaikban táplálékul szolgáljanak az egész társadalomnak; hogy az igazság és a jog, a jó és szép iránti tisztelet és szeretet nem pusztán ösztönszerű gerjedelmek, hanem magasabb indokok kifolyása legyen; hogy az életben felmerülő ellentétek a vallásban, mint az önzetlenség egyedüli palladiumában találják kiegyenlítettetésüket, az érdek megszűnjék egyedüli tényező lenni, hanem helyét foglalja el a szeretet.

Nagy ideje már, hogy felismerjük a társadalmi bajok kútforrását. Ha a külső jelen-

ségek szerint ítéljük meg a helyzetet, akkor természetes, hogy a gyógyszer alkalmazása is csak a symptomaticus gyógymódnak természetével fog birni, de a betegség gyökere nem lesz kiirtva. A mai állapotok nem egy napnak szüleményei, régóta készítettnek elő. A társadalom ereiben folyó vér lassankint lett megmérgezve, a vallás ideálja le lett rontva, az erkölcsi érzelem meg lett hamisítva, a materialismusban elmerült lelkek elvadultak és elsülyedtek; csoda-e azután, hogy az így meghasonlott kedélyekben az ész elvesztette iránytűjét, ha nem tud az élet sivárságával kibékülni és katastróphákban keresi a nagy társadalmi kérdéseknek megoldását, ha megoldásnak lehetne nevezni a megsemmisülést.

A mai társadalomnak ellenségei legelsőbben is a vallást támadják meg, ez nekik a legnagyobb akadály; ellenben a vallásos ember felforgató eszméket nem táplál. E kettős jelenség mutatja a baj kútforrását, de kezünkbe adja a gyógyszert is.

A társadalmi bajokat társadalmi úton kell gyógyítani. A sebeket, melyből a társadalom vérzik, emberi kéz ejtette, emberi kéz van tehát hivatva gyógyírt önteni a sebekre.

[169]

Theoriák, bármily szépek is legyenek azok, itt semmit sem tehetnek; hanem csak a tettek, melyeket a szeretet sugall. Senki sem áll elszigetelten a társadalomban. Az egyénnek szellemi és erkölcsi tökélyei, vagy fogyatkozásai kihatással vannak az egészre.

Tehát az együvértartozásnak érzete egyike azon praegnans feltételeknek, melyekből a társadalom ujjaszületése remélhető; de az együvértartozás ne legyen gépies, vagy olyan, a melyet az érdek szabályoz, mert ez háborút jelent; hanem olyan, melyet vallás-erkölcsi indokok szellemítenek át. Szeretnünk kell embertársainkat; nélkülözéseit, bajait, szenvedéseit magunkévá kell tennünk. Leereszkedés a jobb helyzetben levő osztályok részéről jóakarattal, szeretettel a mostohább sorsban részesültekhez; és az alsóbb osztályoknak művelődés és becsületes munka általi emelkedése — ez fogja áthidalni az ürt, melyet a sors ember és ember közt képezett.

És ez azon jelenség, melyet beszédem elején örömmel jeleztem, hogy tudniillik: a társadalmi tevékenység oly irányban kezd nyilvánulni, melyben nem kényszerítő törvények, nem is az állami sokszor elégtelen gondoskodás, hanem az önszegély útján kívánja a

[170]

létező bajokat enyhíteni; enyhíteni mondom, mert azokat teljesen megszüntetni emberi hatalom nem képes; hogy a társadalom át kezdi érezni, miszerint ha az emberiség egy része szenved, a másik résznek kötelessége a szenvedőknek támogatására sietni, a sors által teremtett egyenlőtlenséget az igazság és a szeretet által tűrhetővé tenni és így hozzájárulni azon szívtelen harcz megszüntetéséhez, melyet az életnek pusztán materialisticus felfogása felidézett.

A jótékonyági egyletek naponta szaporodnak és alig van neme a szenvedésnek, melynek lehető orvoslását egy, vagy más társulat fel nem karolná. És bárha a jelvény, mely alatt az ily társulatok működnek, sokszor kifogás alá eshetik, mégis, bár öntudatlanul, meghajolnak azon principium előtt, melyet a kereszténység a felebaráti szeretetben felállított.

A poliklinikai egylet is ezen elvnek hódol. Fennállása óta nagy eredményeket mutat fel és Önök a titkári jelentésből meg fogják érteni, hogy ezen egylet nagy hiányt pótol és méltán sorakozik a többi egyletekhez.

Az üdvös eredmény első sorban azon nemeslelkű nőket illeti, kik fáradhatatlan

[171]

buzgalommal az egyesület anyagi felvirágoztatására közreműködni kegyesek voltak; másodsorban pedig azon kitűnő orvosokat illeti, a kik önzetlen működésüket az egyesület céljainak valószínűsítésére felajánlták.

Fogadják mély köszönetünk nyilvánítását és midőn ezt egyesületünk nevében teszem, egyszersmind köszönetünket nyilvánítjuk az egyesület igazgatótanácsának és buzgó hivatalnokainak és ezzel az ülést megnyitom.

# KERESZTÉNY CHARITAS.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD  
A BUDAPESTI POLIKLINIKAI EGYESÜLET  
KÖZGYŰLÉSÉN.

1894.

Tisztelettel üdvözlöm poliklinikai egyesületünk érdemes tagjait és köszönetemet fejezem ki azon kitüntetésért, melyben részesítettek az által, hogy a közgyűlés vezetésére ismét meghívni méltóztattak.

Szívesen engedtem e meghívásnak, mert társadalmi állásomban éppen azon feladat képezi kötelességeimnek egyik — bizonyára legnemesebb részét: értem a felebaráti szeretetnek a szenvedő emberiség irányában való gyakorlását, — melynek szolgálatába állott egyesületünk akkor, a midőn az Európa több nagyobb városában oly üdvösen működő Poliklinikák példájára, az ambuláns betegek ingyen kezelését és részben a szegényeknek gyógyszerekkel való ellátását tűzte ki célul.

Hogy miként felelt meg eddig a várakozásnak? mutatja azon tömeges vándorlása a szenvedőknek, kik egyesületi házunkat felkeresik; mutatja az orvos-jelölteknek nagy

[176]

száma, kik rendes tanulmányaik mellett itt keresnek gyakorlati utmutatást és a tapasztalat terén kiegészíteni kívánják theoreticus ismereteiket; mutatja végre az, hogy már ismét tágabb helyiségre, vagy éppen egy tulajdonukat képező háznak megvételére kellett gondolnunk, ha a mindinkább növekedő szükségletnek megfelelni kívánunk.

Magam is tanúja voltam e tevékeny életnek, midőn az egyleti bérház falai közt a vezető orvosok szives kalauzolása mellett teremről-terembe járván, láthattam a szenvedésnek nyomorát, de láthattam orvosaink nemes működését is. De tanuja volt e pezsgő életnek maga egyletünk fővédnöke József főherczeg ő fensége is, ki meghatottan nyilatkozott mindazok fölött, a miket ott látott. Azt hiszem csak a közgyűlés intenióinak felelek meg, midőn Ő fenségének e nyilvános helyen is mély köszönetünket fejezzük ki ezen magas látogatásáért.

Egyletünk kezdete igen szerény volt. Néhány lelkes orvos indította azt meg, kik Budapest városának egészségi és szegénységi viszonyait megfigyelve, kísérletképpen saját működési körükben ingyen szolgáltatást felajánlották a szenvedőknek.

[177]

A kísérletnek sikere az eszmének egészséges voltát bizonyította. Nem is lehetett ez másképp.

Nagy városokban ugyanis, a hol a gazdagság és szegénység közti különbség oly kirívóan mutatkozik, kirívóbban mint a vidéken. — városokban, ahol a népességnek nagyobb tömörülése folytán a betegségek is a legkülönbözőbb alakban jelentkeznek: valamint tág tere nyílik a jótékonyság gyakorlásának, éppen úgy hálás munkaköre lehet az orvosok tevékenységének gazdagoknál és szegényeknél egyaránt. A gazdagok nem lévén megkímélve a szenvedésektől, az orvostudománynak itt is bő alkalma van ugyan a betegségek ezernyi jelenségével szemben gyakorlati és theoreticus ismereteit érvényesíteni; de itt a jólét, hacsak viszonylagos is, elég módot nyújt a szenvedés enyhítésére és a minden gyógyítással összekötött költségek fedezésére, tehát az orvos tevékenysége sokban megkönnyítettik. — Mindez a szegénységnél hiányzik.

Kényelmetlen, vagy éppen egészségtelen lakás, sokszor több család, vagy egy nagy család egy szobában összezsufolva, a tiszta levegőnek majdnem teljes hiánya, de leg-

inkább a tehetetlenség az orvos díjazását, vagy orvosságok beszerzését illetően; — mindez a szenvedéseket fokozza, sokszorozza és a létet majdnem tűrhetetlenné teszi.

Azt sem lehet tagadni, hogy a hatósági hygienicus intézkedések leginkább a szegénységen szenvednek hajótörést.

Mily nemes tehát a cél, melyet magának a poliklinikai egyesület kitűzött!

Leszállani a szenvedőkhöz, azokat felkarolni, hogy a sorsnak mostohaságát kevésbé érezzék: ellenben hogy a társadalom kebelén felmelegedvén, érezzék, miszerint van egy magasztosabb *kapocs*, — mely embert emberhez köt, — *mint a jog és kötelesség*; van fenségesebb *elv*, — mely a jótékonyságban érvényre jut, — mint a *humanitas*; sőt érezzék, hogy mindezek felül áll egy eszme, mely nem phrasis, nem földi termék, nem emberi mű, hanem az égnek szülöttje, mely égi tüzével melegít, mely egy örök principiumra vezet vissza, azon principiumra, melyen felépül a mai társadalom, mely ennek ma már létfeltételét képezi és mely nélkül *az élne* ugyan, de élete sivár volna, és ez eszme: *a keresztény charitas*.

Minden jótékonysági törekvés, vagy szö-

vetkezés, vagy egyesület mind mind öntudatosan, vagy öntudatlanul ez eszmének hódol.

A szegénység növekszik, a pauperismus réme terjeszkedik, socialis bajaink nagyok ; soha sem voltak oly nagyok, soha az ellentétek oly kirivóak, soha a kenyérrigység oly könyörületlen, soha a pénzvágy nem volt oly kiméletlen, mint ma; — egy van, a mi előtt mindenki fejet hajt, mely ellen felszólalni senki sem mer, melyet nyílt homlokkal vall az őszinte, melyet mézes mosolylyal hirdet a képmutató és az *az isteni charitas*.

Szegénység és betegség, — ez azon két seb, melyben a társadalom szenved, szenvedett mindig, szenvedni fog mindig. Nem képzelhető korszak, melyben e két seb teljesen behegedne. Az irás: *«pauperes semper habebitis vobiscum»* a világ végéig igaz marad; a betegségek pedig azon arányban változnak, a mint a társadalom egészséges, vagy beteg.

Százados törekvések nem tudták megszüntetni a társadalmi nyomort; törvényhozások hasztalanul fáradoztak ebben. Nemzetgazdasági theoriák itt nem segítenek, mert az élet nem theoriák szerint fejlődik, — ember-

[180]

baráti phrasisokkal lehet a könnyen hívőket félrevezetni; de sem a betegségeket gyógyítani, sem a szegénységet megszüntetni nem lehet.

Ha közelebb lehetne hozni egymáshoz az osztályokat; ha kiküszöbölni lehetne a vagyonosságból azt, a mi benne önző és szivtelen, a szegénységből a mi igazságtalan és irigy; ha a nagyzási inger helyébe lépne a nemes ambitio, az ambitio pedig abba helyezné dicsőségét, hogy mások boldogításában lelje önboldogságát; — ha meg lehetne értetni az emberekkel, hogy az *egyenlőtlenségnek oka természetszerűen s első sorban* a szellemi és erkölcsi tehetségeknek, a szorgalomnak, a munkásságnak különféleségében, minőségében és mennyiségében fekszik ; — ha a lelkekbe a méltányosság érzetét, a szellemekbe nyugalmat, békét, a szivekbe bizalmat és reményt lehetne varázsolni : — akkor nagy munkát lehetne végezni a társadalmi nyomor enyhítésére.

De mindezek erkölcsi tényezők, melyeket törvényekkel, politikai axiomákkal, nemzetgazdasági rendszerekkel, coercitiv eszközökkel helyettesíteni, vagy nélkülözhetőkké tenni nem lehet.

A beteg társadalmat magának a társadalomnak kell meggyógyítani. *És itt első helyen áll a «keresztény charitas» szolgálatában álló jótékonyság.* Nincsen a társadalmi életben pont, nincsen pillanat, nincsen foglalkozás, nincsen lüktetése az életnek, a melyben közvetlenül, vagy közvetve az emberi salaktól megtisztult «charitas», mint mentő őrangyal nem fejthetné ki fentartó, éltető, boldogító tevékenységét és üdvös befolyását.

Ilyen szempontból itélem meg Uraim! a jótékonyságot, bármily módon és alakban jelentkezék az. A természetes jó tettben is keresem az isteni mozzanatot, mert általában nem tudom az embert Istentől elszakítani.

Ily szempontból itélem meg mai társadalmunkat is. Itt is keresem az istenit. S bárha az anyagi élvezetek utáni vágy óriási hatalmat gyakorol a szellemekre és ijesztően hajtja őket az örvény felé: mégis a hol «*a keresztény charitas*» örökös és a sziveket önkéntelenül is a jótékonyság terére vezeti, a hol az erkölcsi tényezők még ily erővel nyilvánulnak és hatnak, ott az «*isteni*» még nem halt ki. Ebben rejlik a jobbaknak

[182]

hite és reménye, mert ez az, a mi a beteg társadalom regenerációjában a leghatalmasabb tényezőként fog szerepelni, előbb megszüntetvén az erkölcsi nyomort, a mi maga után fogja vonni az anyagi javulást. Oly socialis lét, mely a földi boldogságnak teljét foglalná magában, nincsen; de a mi az együttlét visszásságait a legcsekélyebb arányokra leszállítsa, az csak oly egészséges társadalomban lehető, a hol a szeretetnek kölcsönössége uralkodik. Ily szempontból itélem meg egyesületünket is, mert oly téren mozog, a hol a tevékeny szeretetnek legszebb gyümölcsei teremnek, de teremnek egyszersmind a legbecsesebb babérok, annál becsesebbek, mennél nagyobb az önzetlenség azoknál, a kik adnak és tesznek, mennél tisztább a forrás, melyből csergedez az áldozatkészség és mennél szentebb a cél, melynek elérésére törekszik.

Még hátra van, hogy elnök Urunk Ó Exczellenziájának, a magas Uri hölgyeknek és intézetünk buzgó orvosainak mély köszönetemet fejezzem ki kegyes és nagybecsű érdeklődésükért és támogatásukért.

Ezzel az ülést megnyitom.

# EVOLUTIO ÉS A LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEM.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD NAGY-VÁRADON,  
A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETTUDÓSOK  
HUSZONÖTÖDIK NAGYGYŰLÉSÉN 1890  
AUGUSZTUS 16-ÁN.

A dolgok mélyére hatni kívánó emberi elme a legújabb időkben buzgón foglalkozik azon kérdés felderítésével: vajjon melyek azon mozgóerők, melyek az emberi nem haladását és így a közművelődést elősegítik, vagy hátráltatják, és nevezetesen: mennyi része van ebben a természet törvényeinek és az ezekben rejlő logikai következetességgel működő kényszernek? és mennyi az isteni gondviselésnek és — a mi az emberi egyéniségnek legfényesebb kiváltsága, — a szabadságnak?

Comte Ágost megalkotta a pozitív bölcsészetet; Herbert Spencer az evolutio elméletét : Darwin Károly a fejlődéssel járó «kiválasztás» (selectio) és az ettől elválaszthatatlan «létért való küzdelem» eszméjét alkalmazta az állati élet phasisaira. Mindezekből egy újabb világnézet kezd fejlődni, egészen különböző az eddigitől, mert a pozitív, csupán

[186]

a tapasztalati tényekkel számoló tudomány nem állapotodván meg, az anyagi erők általános uralmát kiterjeszteni igyekszik azon jelenségekre is, melyek a szellemi tevékenységnek és az erkölcsi életnek legsajátosabb nyilvánulásai. Bresson\* az értelmi, erkölcsi és socialis élet fejlődésében, Letourneau\*\* a morálban vélték feltalálhatni az evolutio eszméinek valóságát; legújabbban Guyau\*\*\* egyik hátrahagyott művében az evolutio elméletét a tanításra és a nevelésre is alkalmazta.

Hogy az időnkint uralkodó eszméknek és elveknek nagy befolyásuk van a társadalmi életre és így a művelődésre és annak jellegére, azt senki sem fogja tagadni, a ki az emberi nem szellemi és erkölcsi történelmét figyelemmel kíséri. A tudományt nem lehet ma már az élettől elszakítani. Annak körében fogamzik meg az eszme, de nem marad ott elzárva, kilép az életbe; a szellemek azt megragadják, elsajátítják és átültetik a gyakorlatba. Ha pedig az élet azt egyszer meg-

\* Les trois évolutions: intellectuelle, sociale, morale, par Léopold Bresson. Paris 1888.

\*\* L'évolution de la morale, par Ch. Letourneau. Paris 1887.

\*\*\* Education et Hérédité, par M. Guyau. Paris 1890.

[187]

ragadta, akkor nehéz határt szabni a hatásnak, melyet az, akár alkotólag, akár rombolólag gyakorol.

Az életnek eszményi felfogása, melyet a kereszténység hirdet, teremtette a keresztény világnézetet; a positiv bölcsészet, mely a tapasztaláson és a látható tényeken túl nem terjed, alkotja az új kor realizmusát.

Az első a szellemi és erkölcsi fejlődésnek kútforrását magasabb régiókban keresi, — egy felállított örök elvből származtatja az emberi élet szabályait és nem alkuszik meg a fejlődésnek folytonosan hullámzó s hamar változó jelenségeivel; a másik, mely analytikus rendszerével mindent, a szellemi életet szintén, mint az erkölcsit a természet kényszerítő és öntudatlanul működő törvényei alá kívánja hajtani, lerombolja a szellemi életnek örök principiumát, lerombolja az erkölcsiségnek magasabb sanctióját, lealacsonyítja azt pusztá conventionalis formasággá, a társadalmat pedig a nyers erők küzdterévé.

A legújabb tudománynak ezen irányával szemben nem az a kérdés: hogy melyik világnézet fog diadalmaskodni és igaza lesz-e Guyau-nak: hogy a jövő század uralkodó

[188]

jellege a sociologikus tudományok (realistikus) fejlődése leend-e?

Mert — véleményem szerint — az emberi nemnek ideális röpte szenvedhet ugyan ideig-óráig az emberi természetben mindig szunynyadó állati velleitások nyomása alatt, de teljesen el nem veszhet. A tudomány maga fogja a reactiót kezdeményezni. Az «agnosis» nem lehet végcélja az emberi elme évezredes fáradságteljes kutatásainak; az erőszak, a kényszer nem lehetnek principiumai a szabadságnak. Ezek ellenében a műveltség színvonalán álló osztály keresni fogja azon elméletet, mely őt az animalitás rettenetes nyomása alól felszabadítani képes legyen.

A kérdés inkább az: vajjon a ma uralomra törő realistikus világnézet mily befolyást gyakorol a művelődés menetére, annak erkölcsi értékére és az emberiség magasabb rendeltetése elé kitűzött fönséges ideál valószínűsítésére? Az evolutio és az ezzel járó létért való küzdelem elméletei átvihetők-e a társadalmi életre és ennek legfenségesebb nyilvánulásaira, a szellemi és erkölcsi mozzanatokra?

És ez az, a mit rövid vonásokban e fényes gyülekezetben előtűntetni kívánok, tisztelettel

kérvén: hogy szerény keretben mozgó előadásomat nem a tudományos rendszeresség, mint inkább az aphoristikus gondolatok csoportosítása szempontjából sziveskedjenek megítélni.

I.

Az emberi elme hasztalan fáradozott a létező dolgok eredetének kipuhatólásában. A végpont, a melyhez visszahatolni képes volt: *a parány*. Ennek tulajdonít erőt, meleget és mozgást, és ezeknek összhatásából származtatja a teremtményeket. A személyiséggel bíró teremtőt, mint végokot megtagadván, a tapasztalati tényekre volt utalva és ezekre támaszkodván és ezekből következtetvén, felállította a «monas»-t, mint hypothesis mely lényegében még inkább magyarázhatatlan, mint megfoghatatlan az Isten-ség gondolata.

Ezen eszmét mint kiindulási pontot felállítván, ebből azon következtetést vonta le: hogy minden létezőnek közös tulajdonsága a mozgás lévén, a mozgásból származik a változatosság, a változatosságból fejlődés folytán lesznek a szervetlen és szerves lények.

[190]

Azonban sem a mozgásnak eredetéről, sem annak átszarmaztatási módjáról, sem végre annak eredményéről határozott tudomással nem bírván, csak a jelenségek magyarázatára szorítkozott és felállította ezeknek számtalan ismétléséből azon állandó törvényeket, melyek szerint minden létező dolog fejlődik, változik, él, vagy elenyészik.

A modern tudomány az anyagi tünemények ezen magyarázatánál sem állott meg, hanem kiterjesztette a mozgás, a molecularis csoportosulás és az ezekkel járó evolutio törvényeit a lélektani, a szellemi, a lelkiismereti és erkölcstani tüneményekre is és megalapítani készül egy társadalmi psychológiát, mely az eddigi világnézetet teljesen átalakítani lenne hivatva.

A tudományra nézve mindezen tüneményekben csak egy az állandó, egy a változatlan és ez az anyag s ennek törvényei, melyek a szellemi életet is kormányozzák. Mert bár az ember a többi állatoktól különbözik idegrendszerének tökéletessége, az agynak nagysága és minősége, szerveinek fejlettsége, valamint beszéde, hajlamai, érzelmei, erkölcsi öntudata és tudománya által — mely jelenségeket Spencer superorganiku-

[191]

soknak nevez, — mégis, ő is minden élő szervezet törvényeinek alá van vetve, ezek pedig anyagiak lévén, ő ezek hatása és hatalma alól magát a fejlődésnek legmagasabb fokán sem vonhatja ki.

Ezen felfogás szerint az ember tisztán kosmikus lény lévén, a föld felületének átalakulása és azon viszonyok, melyek közt élt, reá és egész lényegére hatással voltak.

A föld, a mint ma van, nem katasztrófák, hanem lassú fejlődés által lett azzá; valamint ma is folytonos átváltozásnak van alávetve. Az átváltozással a földön élő szervezeteknek létfeltételei is változtak. Némely szervezet az átváltozott viszonyok közt nem tudott megélni, elveszett. Nyomukat legfőlebb az eltemetett rétegekben hagyták. Más erősebb szervezetek ellentállottak a viszontagságoknak, alkalmazkodtak s maguk is bizonyos tekintetben átalakulván, új fajokat alapítottak.

Ugyanazon egy faj közt és a rokon fajok közt is küzdelem folyt a fentartásért, a megélhetésért, a szaporításért, küzdelem a létért. Ezen életversenyben a legerősebbek, a legügyesebbek, a legjobb tulajdonokkal bírók fenmaradtak és terjedtek, míg a gyengébbek

[192]

elveszték. Az öröklés azután a leszármazottakra is átvitte azon tulajdonokat, melyek e fajnak fölényét biztosították.

A természetes kiválasztás (selectio), mely csak az erősebb szervezet fentartására irányult, az ebből folyó különféleség, az alkalmazkodás, az öröklés képezték tehát azon fokozatos átváltozást, melyet a tudomány «evolutio» névvel jelez, melyből származatja az alsóbb szervekből a tökéletesebb szervekre való emelkedést is.

A «transformismus»-nak ezen törvénye alól az ember sem volt kivéve; mert éppen a legfinomabb és legtökéletesebb szerve az embernek: az agy, mely pedig az ember legszebb tulajdonságainak, az érzelmeknek, a gondolatnak, az akaratnak eszköze, épen úgy volt évezredek, vagy tán évmilliókon át — mert a transformismusnak ezek tetszés szerint állnak rendelkezésre — a fokozatos fejlődésnek alávetve. Az embryologia is, mely az egyszerű sejtől néhány hó alatt tökéletes állatot lát fejlődni, tetemesen segítségére állott a paleontológiának; mert a mi itt kicsinyben történik, az millió évek leforgása alatt is lehetséges volt nagyban és egészben.

[193]

Rövid felszólalásomnak nem lehet feladata ezen elméletnek elbirálásába mélyedni. Azt sem kívánom kutatni, mennyi része van ezen gondolatmenetben a képzeletnek, a sejtelemnek, a hypothesisnek, a számtalan feltevésnek és így a tévedéseknek is: és mennyi a valónak. Egy perczig sem akarom a tudománynak azon jogosultságát kétségbe vonni, hogy a tényekből az okokra következtetvén, fel akar hatolni az életnek kútforrásához. Ez az emberi észhez és törekvéshez méltó feladat. Mintegy fascináló hatást gyakorol az emberre azon gondolat, hogy önerejével eredetének végokát, nemének fejlődési stádiumait, jelen szellemi felsőbbségének történelmét kipuhathatassa.

A minek jogosultságát el nem ismerhetem, ez azon törekvés: mely egy még bölcsőjében lévő, eléggé ki nem forrt elméletet oly térre akar átvinni, a hol az emberi nem legdrágább javaival találkozván, csak rombolólag hathat.

Az evolutio barátai tudniillik bevallják, hogy a szerves lényeknek átalakulása véghatárát elérte, vagy legalább is nagyon meg van lassítva, és különösen az emberi nemre nézve az anatomikus és physiologikus fejlődő-

[194]

dés be van fejezve; csak a szellemi tényezőknek fejlődése előtt áll még egy megmérhetetlen tér, de itt is azon törvényeknek kell uralkodni, melyek az anyagi evolútiót szabályozzák, lévén maga a szellem is az anyagnak productuma s azért az evolutio elmélete a vallásra, a morálra, a nevelésre és a társadalmi életre is alkalmazandó.

A vallási fejlődésnek véghatára szerintök a teljes vallástalanság. Az atheismus még nem a vallástalanság. Ez bár csak negatív jelleggel bír: elméletileg és gyakorlatilag mégis mint határozott tétel lép fel, a hol érveket érvek ellenében állítván, a győzelem mindig a hívő lelkek részére dőlhet el.

Az evolutiónak véghatára az agnosticismus, a teljes közönyösség minden vallási fogalom iránt. Elismeri a fennálló pozitív vallásoknak, mint művelődési stadiumoknak valamint azelőtti, úgy mai jogosultságát, és azért azokat bántani nem kell. A ki boldogságát találja bennök, a kinek arra teljességgel szüksége van, azt senki sincsen jogosítva zavarni, úgy is eljön — szerintök — az idő, midőn ezen pozitív vallások önmaguktól meg fognak szünni. Renan, korunk kimagasló skeptikusa, Saint Beuve-nek egy-

[195]

szer azt írta: «Valóban nem kívántam a vén törzstől elszakítani a lelket, mely még nem érett meg». Tehát az emberiségnek haladása az érettség felé, ez fogja megszüntetni a pozitív vallást. Nem kell erőszakosan megrázni a vén fát; hadd éri meg a gyümölcs, lehull az önmagától.

Az «Irréligion de l'avenir» szerzője a múltat a jelennel szembe állítván, azt mondja: «Sokszor oldalam mellett találok egy hitküldért, fekete szakállal, kemény és éles tekintettel, melyet némelykor egy mystikus villám átczikáz. Úgy látszik, a világ négy részével áll levelezésben, ő valóban sokat dolgozik, dolgozik felépíteni azt, a mit én éppen lerombolni akarok. De vajjon ellentétes törekvéseink ártanak-e egymásnak? Miért ártának? Miért ne lennének testvérek és így mindketten szerény munkások az emberi nem feladatának előmozdításában? A primitív népeket a keresztény dogmáknak megnyerni és azokat, a kik a civilisatio magaslatára feljutottak, a pozitív hittől és a dogmáktól megszabadítani — e kettő oly feladat, mely egymást kiegészíti s távol van attól, hogy egymást kizárják. Hitküldér és szabad gondolkozó, mindketten különféle

[196]

növényzetet különféle talajban ápolnak, de mindig az emberi nem életének fejlesztésében munkálkodnak.»\*

A következtetést ebből levonni aztán nagyon könnyű. A katholicismus az evolutio barátai szerint átmeneti stadium az emberi művelődés haladásában, mint átmeneti stadium volt a fetischismus. A protestantismus? az, ismét az evolutionalisták szerint, egy amphibialis teremtmény, melynek gyökerei a régi talajban vannak: vergődése az emberi léleknek a következetlenségben; idővel vagy egyesül ismét az egyedül következetes nagy positiv áramlattal, melytől eltért és osztozni fog ennek sorsában, vagy levetvén minden positiv jelleget, szaporítani fogja azok számát, kik az agnosticismust minden vallási fejlődés végeredményeként tekintik. Téved ez, téved amaz; de a tévedést — Guyau szerint — tisztelni kell. Emberi gyarlóság mindkettő, melylyel még tán évezredek át számolni kell.

Nem lehet tagadni, hogy ezen elméletben a képzelet ábrándja mellett is van logika; hibája azonban az, hogy kiindulási pontja

\* Guyau, Irréligion de l'avenir.

[197]

teljesen hamis. Kizár mindent, a mi abszolút, feltétlen és végtelen, — és elfogad mindent, a mi viszonylagos, alkalmazkodó és feltételes. Cosmikus principiumra alapítván okoskodását, a teljes animalitás tévedéseibe sülyed; és a mi szintén nem tagadható, hogy saját principiumával ellentétbe jön.

«Légy öntudatos tényező az emberi nem fejlődésében», ez az alapelve az evolutio elméletének. Legalább így fejezi ki ezt Baratte, Herbert Spencer tanítványa. Már pedig, ha valaki eszmél és öntudatosan ítéli meg az életet, annál kettő kell hogy feltűnjék: vagy a természeti erők teremtik önmaguktól a szellemet, úgy hogy az a természettől el nem választható, hanem mint saját productumával okozati elválaszthatatlan összekötésben marad, és akkor a vallás csakugyan a képzeletnek lélektani illúziója; — vagy pedig a természeti erők mögött és fölött áll egy független, mindenható szellem, mely azokat teremtette, és akkor nem a természetben, hanem a szellemben van az isteni mozzanat, akkor a vallás igaz, mert a naturalismus hamis, akkor a vallást nem természeti alapra, hanem csak természetfölöttire kell fektetni. Ha pedig — és ezt különösen

[198]

kell hangsúlyozni — az öntudat egyszer ezen alternatíva előtt áll, akkor Hartmann szerint: «szükségképpen a természetfölötti felfogás mellett kell nyilatkoznia, mert csak ebben találja teljes kielégítettségét szükségleteinek, ellenkező esetben minden kényszer nélkül saját lemondását kellene aláírni».\* A természetfölötti tehát Hartmann szerint is a vallási öntudat elodázhatatlan postulatuma.

Az evolutio elmélete gondosan tartózkodik két pontnak fejtegetésétől. E két pont: az életnek kútforrása és a létnek végcélja; pedig e két pont a mindenségnek alphája és omegája, mely nélkül az érthetetlen. — Az őserő egy fogalom, melynek lényege ismeretlen, ez mint impulzív tényező képzelhető a dolgok fejlődésében, de a végokot nem magyarázza. A prehistorikus fejlődés adatai tétovázók, az innen levont következtetések megbízhatatlanok.

Létezik kétségkívül egy természetes erő, melynek nyilvánulásait a térben és időben észlelhetjük, de bármi nevet is adjunk neki, az az életnek problémáját nem oldja meg

\* Entwicklung des religiösen Bewusstseins, 264. 1.

[199]

Mi az élet? Sem a lélektani okoskodások, sem az orvos bonczkése erre feleletet nem adtak s nem adhatnak soha, mert az anyagnak és a szellemnek lényegét emberi ész soha sem fogja ismerni.

A véghetetlen gondolata létezik, de emberi elme azt fel nem foghatja; és még sem szabadulhat az ember tőle, sulyát érzi mindenkor és mennél jobban belemélyed, annál nagyobb zavarba jön.

És a fejlődési processusban hol van azon pillanat, a melyben a szellem kiválik az anyagból és szüli az abszoltnak fogalmát, teremti az emberi léleknek azon kimondhatatlan, fenséges tulajdonait, melyeknek az anyaggal semmi közük? Sőt mennél inkább lerázza az anyagnak bilincseit, annál inkább emelkedik; ellenben a tapasztalás bizonyítja, hogy mennél inkább tapad az anyaghoz, annál inkább sülyed és közeledik az állati élet tökéletlenségei felé. A természetben elmerülvén, annak minden hiányait *öntudatosan* eltűrni kénytelen a nélkül, hogy az *öntudatlan* állat előnyeivel dicsekedhetnék. Érzi fölényét a természet fölött, ezt sugallja neki méltósága, de még sem áll kívüle, mondják az evolutio barátai, hanem

[200]

annak mintegy legmesterségesebb productuma, vele szorosan összefűzve, annak kényszerszertörvényei alól menekülni nem tud. Ő az evolutio által csúcspontjává lett a természetnek. Anthropocentrikus lény, melyben az emberi test és a szellem elválaszthatatlanul összekötve lévén, mindkettőnek egy a törvénye, egy az élete, melyből kivesz még annak sejtelme is, hogy az emberi életnek magasabb, cél tudatosabb és értékesebb jellege is lehet, mint pusztán a természetes lét.

Buckle a szellemi evolucionak első stadiumául a vallást, másodiknak a metaphysikát és utolsónak a positivismust jelölte ki; az evolutionalisták pedig az utóbbit, mint a művelődésnek legmagasabb érettségi fokát jelzik. Vajjon a fekete szakállú hitküldér, ki a vallás felépítésében fáradozik, éppen azért éretlenebb a művelődésre, mert szomszédja a vallás lerombolásában munkálkodik? Ki áll magasabban? az-e, a ki az emberi nem méltóságát veszi kiindulási pontul és a szépnek, a jónak, a magasztosnak elsajátításába és a nemes és isteni érzelmek fejlesztésébe helyezi az emberi rendeltetés feladatát? vagy az-e, a ki cosmicus fogalmakból indul ki, az embert állatnak tekintvén, sorsát a földhöz

[201]

köti egyedül, a mivel együtt hanyatlik, elcsenevészedik, bomlik, hogy midőn a föld élettelen bolygóvá válik, az ember is végkép elenyészszik? Mi célja van ekkor a szellemi fejlődésnek? mi értéke a szellemi javoknak?

Aquinói Szent-Tamás, Tertullian után, az emberről azt mondja: «*Anima humana naturaliter christiana*». az emberi lélek már természeténél fogva is keresztény; — a metaphysikusok ezt a saját nyelvökre átfordítván, kimondották: *az ember methaphisikai lény*; s ma jön az evolutio és lerontván mindkettőt, *az embert tisztán cosmicus lénynek állítja*. Hol van itt a haladás? — A midőn az evolutionalisták szerint a fejlődés az emberi szervnek létrehozásánál megállapodott és kezdetét vette a szellemi evolutio, méltán kérdezhetni: vajjon az evolutio abban áll, hogy a szellemet ismét az anyag uralma alá hajtják?

Az evolutio fejlődésének végpontja vallási tekintetben az agnosticizmus, ez pedig végeredményében nem más, mint a kétségbeesés az iránt: van-e a világegyetemnek eszményi célja, s a véletlennek szülöttje lévén, nem hajt-e maga is a véletlen, az ismeret-

[202]

len felé a nélkül, hogy útjában, fejlődésében egy szerető isteni gondviselés kísérné?

A világ foroghat még évezredekén át, de a valóság bármily mértékben is fog a tudomány sajátjává válni, azaz legyen bár a tudomány bármily terjedelemben realistikus, az ideált még sem fogja soha nélkülözhetővé tenni. A realismus az idealismussal soha sem fog egygyé lenni.

A bölcsészet soha sem lehet vallássá és nem is képes, bármily fokán álljon is a fejlettségnek, azt helyettesíteni. Más feladata van a vallásnak, fejlődési processusa csak intensív lehet, melyben a tudomány segédkezhet; — és más feladata van a tudománynak, fejlődése kiválóan extensív, szaporítván az ismeretek számát, de nem absorbeálhatja a vallást, bármily magas fokát érje el a fejlődésnek. Comte a positivismust vallássá akarta emelni, nem sikerült, megtévelyodott.

## II.

Az evolutio elmélete, mely az emberi nem szellemi fejlődéséből a vallást, mint fölöslegest kiküszöböli s az egyedüli és kizárólagos vezérszerepet a tudomány számára foglalja le és a mely magát a szellemi té-

[203]

nyezőt is az anyag kifolyásául tekinti, az erkölcsi téren még tovább megyen és az *erkölcsi fejlődésből* éppenséggel kizár minden magasabb mozzanatot.

Szerinte az erkölcsiség eredete a fiziologiában, fejlődése az öröklésben és nevelésben, végcélja pedig a gyönyörben és élvezetben, mely a hasznossági elvben csúcsosodik, keresendő. Ezen elméletből tehát minden magasabb eszményi cél hiányzik.

Letourneau 1885—1886-ban tartott téli előadásaiban e szempontokat kifejtván, előadásainak egyikében ezeket körülvonalozza.

«Lényegileg» — úgymond — «az ember nem különbözik a magasabb állatoktól. Anatomikus szerkezetök és physiologikus életök ugyanaz; de öntudatos idegközpontjai magasabb fejlődésre képesek. Nála szintén, mint az állatoknál, az idegsejt úgy van szervezve, hogy képes a benyomásokat befogadni és megtartani, innen származik az, hogy ő kiképezhető és hogy öröklés útján szerezhethet hajlamokat, melyek egyszer meggyökeresedvén, szabályul szolgálnak az élet küzdelmeiben és viszontagságaiban».\*

\* L'évolution de la morale 74. 1.

Az ideg-sejtek mintegy raktárát képezik a nyert benyomásoknak. Minden molecularis áramlat, mely azokat átfutja, kisebb-nagyobb nyomokat hagy. Ismétlés által e nyomok szerves állapotba jutnak, állandósíttatnak és öröklés útján az utódokra átmennek. Ezen nyomok mindegyikének megfelel egy-egy törekvés, egy-egy hajlam, egy-egy ösztön, mely adandó alkalommal és ismételten gyakoroltatván, lassan kifejti azt, a mit az emberben jellemnek nevezünk.

Az ily módon szerzett törekvések, hajlamok és ösztönök nevelés és más élettényezők által módosíttathatnak, sőt ez utóbbiak által újak is támadhatnak.

A mai morál tehát eredménye egy hosszú evolúciónak, mely alatt az ember a legelemibb — állati — állapotból kiindulva, lassankint és fokozatosan megszerezte azon érzelmeket, magasabb eszméket, magán, családi és társadalmi erényeket, melyekkel ma dicsekszik.

Az erkölcsi evolúciónak időszaki jelenségei ugyanazon Letourneau szerint a következők: első fokon állanak a *bestialis szokások* (phase bestiale). Ezek nem állanak magasabb fokon, mint a chimpanzok és

[205]

gorillák szokásai, sőt ezeknél alantabb fokon állanak, mert míg az ember emberevő volt, azokról a természettudomány ilyesmit nem tud. Második phasis: a *vadak morálja*, mely a cannibalismust még mint megtorlást gyakorolta, egyébként pedig enyhébben bánt az emberrel, rabszolgává tette, de a törzsfőnököknek korlátlan hatalmat adott az emberek, a nő és gyermekek élete fölött. — A harmadik helyen áll a *barbár morál*, mely anynyiban különbözik az előbbtől, hogy bizonyos hagyományos, vagy itt-ott irott törvények a lopást, a házasságtörést és emberölést, mint társadalmi bűnöket büntetik. Az utolsó a *mercantil morál*, melyben részben ma is leledzünk, részben mondom, mert a további evolúciónak feladata leendő teremteni, meghonosítani és megállapítani a tudományos, vagyis jobban mondva: a *hasznossági morált*. Mert a barbár szokások még nem tűntek el végképpen, ma is a szivekben lappangnak. Azon morál között, a melyet az emberek hirdetnek és dicsőítenek és a közt, melyet gyakorolnak, nagy az ellentét. A rabszolgaság el van törölve, de helyét elfoglalta a leplezett rabszolgaság: a munkabérnek ércz-törvénye (ehernes Gesetz). Az emberölés

[206]

tiltva, de a háború megengedve, a párviadal túrva van. A törvény hirdeti az egynejűséget, de a prostitutio rendőrileg szabályoztatik, a házasságtörés pedig bocsánandó bűnnek tartatik. Végre tényleg csak egy részesül feltétlen tiszteletben: a vagyon és a pénz, mely szerint módosul az egész morál.

Az erkölcsi fejlődésben továbbá mint tényezők működtek és működnek az öröklés és a nevelés.

Valamint a szülők gyermekeikre átszarmaztatják physikai hiányait: azon módon öröklük a gyermekek szülőik szellemi tulajdonait is. Sokszor a legtávolabb leszármazottaknál oly ösztönök mutatkoznak, melyek egy letúnt ősnek képezték erkölcsi typusát. Ez az atavismus törvénye. Nagy Sándor húsz, Afrikai Scipio huszonnégy, XII. Károly harmincz, Savoyai Eugen huszonöt, Napóleon huszonhat éves korukban már nagy hadvezérek voltak. Sok tudósnál, művésznél hasonló korai érettséget lehet észlelni, a mi arra mutat, hogy e tulajdonok velök születtek.

Hasonló példákat mutat a bűnügyi statistika. A lopás, a gyilkosság, a gyujtogatás, a részegség hajlamai igen gyakran öröklött

[207]

bűnök. Ribot, az öröklés rendszerének buzgó védője, azt mondja: hogy 80 egyén közül, kik egyenes vonalban egy romlott nőtől származtak le, egy negyed része az igazságszolgáltatás kezébe került, a többi három rész részegesekből, tébolyodottakból, idiotákból és koldusokból állott.\* A Yuke családnak őse egy részeges volt és 75 év alatt származott abból: 200 tolvaj, 288 beteg és 90 prostituált. Az őskorban egész családok lettek száműzve mint tisztátalanok, maga a szentírás az ötödik fokig terjesztette ki a bűnösség jellegét. A turini tanár Lombroso és tanítványai a büntető jogot azon elméletre alapítják, hogy a bűnös amúgy is javíthatatlan, tehát meg kell semmisíteni, vagy legalább ártalmatlanná tenni.

Ha tehát az ősök által szerzett és fokonkint idővel gyarapított erények az utódokra nemzés által átszármaztathatók; ha a rossz hajlamok egy időre elnyomva, ismét egy távolabbi nemzedékben feltűnnek: nagyon természetesnek látszik a következtetés, hogy az erkölcsi fejlődésre a physikai törvények határozók egyedül, tehát a morálra nem a

\* Lásd Ietourneau, L'évolution de la morale 66. 1.

deductio szabályait kell alkalmazni, melyek szerint egy felállított magasabb elvből vezetendők le az együttlét szabályai, hanem az inductiv eljárást, mely a tapasztalati tényekből következteti az erkölcsi élet parancsait.

A nevelés van hivatva állandósítani az öröklés által nyert hajlamokat, azokat ébren tartani, fejleszteni és újabb benyomásokot előidézni, melyek öröklés által mint magasabb fokú erkölcsi műveltség, ismét tovább származtatnának; de ebből is, mint a szellemi evolucionál, ki van zárva minden transcendental beavatkozás.

A legújabbkori psychophysiologia ez irányban igen becses adatokkal szolgál a «suggestióban», mint legalkalmasabb eszközben új erkölcsi eszméket teremteni a gyermekben.

A sugallás (suggestio) gondolata azon tapasztalásokból származott, melyeket a hypnotismusból szereztek a tudomány férfiai. A hypnotikus állapotban lehet sugallani eszméket, elhatározásokat úgy, mint érzelmeket. Például egy hypnotikusnak meg lehet hagyni, hogy bizonyos órában látogatást tegyen egy megjelölt személynél, reá lehet venni, hogy saját nevét hibásan írja, olvasson egy könyv-

[209]

ből, imádkozzék, — és mindezt ha felébredett, éber állapotban, teljes öntudattal, mintegy belsőleg ösztönöztetve végre is fogja hajtani. Sugallani lehet érzelmeket, mint csodálkozást, megvetést, rokon-, vagy ellenszenvet, szenvedélyeket. De tovább is lehet menni, lehet teremteni új ösztönöket és erkölcsi eszméket, melyek a központi idegben meggyökerezve szokássá válhatnak.

A párisi Salpétriében, a hol idegbetegek gyógyíttatnak, bámulatos therapeutikus eredményeket értek el a kezelő orvosok a hypnotismus által. A morphinomaniát meggyógyították suggestio által a nélkül, hogy a morphin rögtöni eltiltása után rendesen beálló dühöngés keletkezett volna. Gyógyították ez úton az alcohol túlságos élvezete folytán beállott deliriumot. Dr. Delboeuf egy félénk nőből bátor nőt, dr. Voisin egy lopási hajlammal biró, tunya és tisztátalan nőből engedelmes, becsületes és munkás nőt képezett. Guyau erre nézve számtalan példákkal szolgál.\*

Psychologikus oka ennek abban rejlik, hogy az eszme vagy tény, mely a hypno-

\* Education et Héredité 4—8. lap.

[210]

tikusnak sugalltatik, oly annyira túlozva hat egész idegrendszerére, hogy a többi eszméket mintegy megbénítja és a sugallt eszmének biztosítja az uralmat, a vezérszerepet, mely a létért való küzdelem elve szerint irányt ad az erkölcsi cselekedeteknek. Másrészt a hypnotizált személy agyában minden ideg meg lévén bénítva, illetőleg elaltatva, a sugalló orvos a suggestio által biztosítja a sugallott eszmének egyeduralmát.

A gyermek, midőn születik, többé-kevésbé hasonlítható a hypnotizálthoz, azaz annak agyában nincsen még eszme, tehát legalkalmasabb a sugallás befogadására. Az eszme, mely sugallás útján a gyermek agyába jut, ott mély benyomást tesz és ismétlés által ott állandósíttatván, oly szokássá válik, mely az egész életre kihat. Az egész nevelésnek titka tehát abban van: oly szokásokat állandósítani, melyek az embert emelni képesek, és másodsorban megszilárdítani ezen szokásokat azon öntudat és azon meggyőződés által, hogy valóban célszerűek és észszerűek.

Ezen psycho-physiologikus elmélet, a meny-nyiben az erkölcsiségre alkalmaztatik, az öröklést csak mint alapot fogadja el, bevall-

[211]

ván, hogy az ember nem a születés által, hanem csak a nevelés által lesz erényessé. Lehet szólni öröklött jóságról, kedvességről, nagylelküségről, de mindez csak képeség, még nem maga az erkölcsiség. Ez az értelemnek szülöttje, mely önmaga fogalmazza, önmaga határozza meg az eszményt, melyet elérnie kell, a törvényt, melynek engedelmeskednie, a kötelességet, a melyet teljesítenie kell.

És így fog megoldatni az erkölcsi evolúciónak azon problémája is, mely annak utolsó stadiumát: a «hasznossági morált», mint végcélt tekinti.

«Minden időben és minden helyen» — úgymond Letourneau\* — «mióta az emberek oly tömegben csoportosultak, mely a társadalom nevét megérdemlette, elfogadtak és képezték magoknak oly erkölcsi szabályokat, melyek nélkül vagy szétbomlottak vagy elvesztek volna. Ezen kezdetleges erkölcsi szabályok a kényszerűség, a szükség összeütközéséből, a vágyakból, a fentartási ösztönből stb., szóval a társadalmi hasznosságból támadtak».

Egy lépéssel tovább, a műveltebb ember

\* Id. munk. 446. 1.

[212]

lelkiismeretének sugallata szerint minden cselekedet jó, mely embertársára nézve hasznos; és a legmagasztosabb eszmény a morálban az, mely szemmel tartván az egyént, a családot, a társadalmat, az egoismust az altruismussal kiegyezteti.

Az önzés korlátozása és a mások iránti jó indulat összekötve a gyönyörrel, az élet teljének élvezetével képezik a végcélét, melyre az erkölcsi evolúciónak törekedni kell. «A gyönyör, bármily természetű is legyen az, bármely időben is legyen az élvezve, bárkire nézve képezi minden erkölcsi fogalomnak lényeges elemét».\*

Ezen tömörített eszmékből, melyek az erkölcsi evolúciónak constitutív elemeit képezik, az tűnik mindenekelőtt szembe: hogy ezen rendszer a köz- és egyéni morált lelöki azon magasztos talapzatról, melyen az eddig állott, lerontja a magasabb sanctiót és helyébe állítja a kiművelt állati ösztönöket, principiumot tagad és helyettesíti az emberi önkénnyel, a szenvedélyeket jogosítottaknak, a mérsékletet csak tanácsosnak mondja.

Ha az emberi elme visszanyulna az ősz

\* Bresson, Les trois evolutions 441. 1.

korba és ha magyarázatába bocsátkoznék csak annak: mennyiben folytak be az erkölcsi művelődésbe az emberi ész hatalma, a körülmények, a viszonyok, a nevelés: a tudomány embere azt csak hálával fogadná. Azonban az evolutio rendszere nem magyaráz, hanem alkot, feltevésekből tényekre következtet, physiologikus jelenségekből oly lélektant épít fel, mely előli a szellemnek magas röptét és lelánczolja azt a vad ösztönhöz, mint természetes kútforráshoz. Bonczkés alá veszi az embernek legszebb tulajdonságait, annak aesthetikus finom érzelmeit, a szeretetet, az önfeláldozást és nem képes azokat egy elvbe összpontosítani, mely azokat mindinkább magasabbra emelje; hanem egy gyűjtő nevet képez magának, egy ideált, mely a vastagabb természetű élvezetekre jogosít: a gyönyört.

Lerontja teljesen az erénynek érdemét és a bűnnek felelősségét. A szokás, az eszélyesség, mely alkalmazkodni tud, a legfőbb dicséret és az emberek elismerése, a legszebb jutalom: ellenben az ember mint gonosztevő születvén, vagy rossz környezetben neveltetvén, nem büntethető és vagy a természet, vagy a rossz nevelés által gonosztevővé

[214]

lévén, csak egy szempontból esik betudás alá, tudniillik a közjó veszélyeztetése szempontjából.

A morálban szintúgy, mint a vallásban, abszolút jó, abszolút nemes, abszolút igazságok nem lévén, a jó és rossz között lényeges különbség nincsen, csak viszonylagosság, mely az emberi önkény szerint változik.

Az evolutio rendszere mindezekben az őskor metaphisikusainak tételeit az újabb kor tudományadataival bővítette. Leucip és Democritos minden érzést, magát a gondolkozást, az atomok különféle csoportosításából származtatták. Epicur ezek nyomán haladván, mondja, hogy az érzelmek az által támadnak az emberben, hogy az emberi testen kívüli parányok az emberi szervekkel érintkeznek. Az érzelemből támadnak az eszmék, az atomokból megmagyarázható a mindenség és nem szükséges egy magasabb principiumhoz folyamodni. Általában mondhatni, hogy már a görög bölcsészet a maga egészében hű képét nyújtja a mai tudományos hullámmásnak. Az embert, a világot, az eszméket és első okokat illetőleg kimerített minden rendszert az anyagiasságtól kezdve az idealismuszig.

[215]

Az evolutio szerint az erkölcsi fejlődés a végtelenig fog haladni; és mégis annak követői maguk beismerik, hogy körülbelül két ezer év óta a morálnak alapelvei nem változtak (Buckle), hogy az megállott, hogy elveinek ma már semmi hatása, és újabb alapelvek után kell kutatni, melyeken az tovább fejleszthető legyen. Ha ez áll, akkor a physiologiának tana szerint a sejtek rakodásának is meg kellett állni, azaz: a sejtek, melyek az idegekben állandósították a nyert benyomásokat, két ezer év óta beszüntették működésüket; mert nem ismerünk új törvényeket, melyek mint alapelvek módosították volna az erkölcsi rendszert és a melyek öröklés útján, vagy még a nevelés közvetítésével is előbbre vitték volna az erkölcsöket.

Nem elég a tudományos tételt oda állítani; a tudományos világ is e tekintetben nagyon skeptikus lett már; a történelmi tények iránt sem viseltetik többé oly bizalommal, hogy az alanyi perceptiókat dönthetetlen tényekként elfogadná. Soha a tudománnyal annyi visszaélést nem követtek el, midőn az egymást czáfoló, egymást megölő tételekkel és feltevésekkel a komoly gondolkodót is meg-

[216]

ingatják és lerontják azt, a mi a lelkek előtt szent és magasztos, — mint éppen ma. A hypothesisnek magának nincs annyi hitele, hogy megdönthetetlen igazságként szerepeljen olyasmiben, a mi a természetnek titkos műhelyében történik és a melyekről lehet az embernek sejtelme, de biztos tudomása nincsen.

Vannak ma is népek, melyek az erkölcsi művelődésnek legalsóbb fokán állanak. Afrika egy egész világrész, mely milliókat és milliókat foglal magában. Éghajlati viszonyai a forró égővtől kezdve a mérsékelt zónáig megadták a lehetőséget, hogy ott a művelődés hasonló módon fejlesztessék, mint Európában. Miért maradt tehát el? Miért nem nyilvánultak ott is az evolutio törvényei, mint a hogy ezeket a művelt fehér népekre alkalmazzák. Vagy ott a sejtlerakások és az öröklés törvényei nem uralkodtak? El voltak és el vannak szigetelve az egész világtól; ott még, — kivált Afrika belsejében — a természetnek közvetlen behatása alatt önként és minden zavar nélkül működhetek volna az evolutio törvényei. Miért nem látjuk ott semmi nyomukat? Vagy az évek milliárdjai, melyeket az evolutionalisták sze-

[217]

retnek alkalmazni, ott nyom nélkül multak? Es Chinában, a hol a civilisatio már régóta megállott mozdulatlanul, ott a négyszáz millióknál a physiologikus törvények mások, mint nálunk? Assyria, Babylon a maga vallási, erkölcsi, társadalmi fogalmaival teljesen elveszett. Hol van itt a fejlődés folytonossága?

Az evolutio rendszerének főtévedése abban van, hogy a testi szerveket az erkölcsiség kútforrásának tekinti, mialatt azok csak hordnokai az animalis érzésnek; — principiummá teszi azt, a mi csak eszköz. A lélek szoros összeköttetésben állván a testtel, a test állapota, annak egészséges volta, vagy betegsége reagál s teremti vagy a rendszeres functiókat, vagy a psychologikus aberratiókat. — Az idegek működésének lényege és módja, valamint az, hogy az idegek miként fogadják fel a benyomásokat, miként vezetik azokat és hozzák öntudatra, titok. Lehet-e bizonyos és biztos a következtetés olyasmiből, a melyek lényege és működési módja titok, és titok lesz mindig, mert a lényeg egy az élet principiumával, a hová a legműveltebb emberi elme nem hathat?

Valóban nem tudom, nincsen-e igaza Re-

[218]

nannak, midőn mondja: «A világ csak addig szép, míg az ember azt kezeivel nem érinti; ezen szeplőtelen paradicsomban csak akkor jelenik meg a nevetséges, a rút, a szenny, ha az ember jelenik meg benne».\*

Az evolutio elmélete szerint oly erkölcsi világrend, melyben az embernek egyéni léte és az ő életének lefolyása és célja egy természetfölötti princípiumhoz lenne kötve, nem létezik; de éppen ez által meggyengíti, sőt megsemmisíti azon erős alapot, melyen az értelmi és erkölcsi fejlődés kizárólag lehetséges.

A magasabb eszmény ki lévén zárva, csak az együttlét szükségessége és lehetősége szerint fog a művelődés arányúlni; ennek külső formái belérték nélkül lévén, a művelődés csak conventionalis törvények szerint fog alakúlni. Az összhangzat és mérséklet az egyedüli jogosult tényezők lesznek a társadalmi életben, de csak mint életszabály, mely nélkül az élet lehetetlenné válik; de ezen életszabályok is a gyakorlati életphilosophiának becsével fognak csak bírni. Mindent kerülni kell, a mi az illemmel ellenkezik.

\* Revue d. d. m. 1889. 730 1.

[219]

Az ész és az érzékiség közt az egyensúlyt fenn kell tartani, mert az egyoldalúság által szenvedhetne az élet vidámsága. A kicsapongást kerülni kell, mert az önuralommal ellentétben van. Rendetlenség és szabályellenesség visszatetszők, mert veszélyeztetik a társadalmi együttlétet. Legszebb feladata mindenkinek: önmagával megelégedve, embertársaival békében élni. A boldogság abban áll, ha az ember a természettel összhangban van. Mindent a maga idejében tenni, az illetet minden időben és helyen szem előtt tartani, finom ízléssel és tapintatossággal áthaladni az életen, ez az életnek legnagyobb gyönyöre.

Az aesztetikában a magasztosnak képzelete, ez az ábrándozóknak hagyandó; csak a kellemes egyszersmind a reális; erre utal maga a természet és az élet.

Az egyéni méltóságot és annak érintetlenségét csak a közönségesnek és aljasnak kerülésében kell keresni; ellenben a műveltséget az élvezetnek finomításában és nemesítésében. Az élet nem a munka és a törekvés, hanem az élvezet; minden gazdasági és politikai tevékenység csak eszköz ezen célra.

[220]

Nem nehéz felismerni, mily kevés mélység és komolyság fekszik ezen morálban. Ez nem egyéb, mint megóvása a külsőségnek, mely mellett az élet komoly oldala vagy egészen elvész, vagy csak játékká törpül. Ha az erkölcstelenség csak azért rossz, mert rút, akkor a bűnhödés is csak a megszégyenülésben állhat, a bűnt csak azért kell takarni, hogy a világ tudomására ne jöjjön.— Az ilyen műveltség külső mázával csak a nevetségestől fél; az erkölcsi undort, melyet a gonosz tett felidéz, nem ismeri.

A művelődés, mely pusztán a természetest keresi és csupán a természetesnek élvezetében találja vágyainak kielégíttetését, a jövő iránti teljes közönyösségre vezet. Az «énnek» boldogsága korlátozva saját életének rövid idejére, az önzésnek oly rémületes terjesztését fogja előidézni, hogy a felebaráti szeretet csak üres szó leend.

Hogy ily világnézet mellett csak a hasznosság határoz, mely a dolgokat, sőt magának az életnek értékét csak a szerint itéli meg, a mennyiben eszközüül szolgál a célra: az nagyon természetes. A hasznosság pedig nem egyéb, mint vastag realizmus. Tudomány és művészet magukban véve semmi értékkel

nem bírnak, ha a gyakorlati életre nézve hasznot nem hajtanak; és azért ezen elmélet szerint egy Mongolfier, ki csak a más által önzetlen fáradozásában feltalált elvet alkalmazta, több becsset ér, mint Archimedes vagy Euclides; Edison többet ér, mint Leibnitz vagy Descartes vagy Newton, noha tán ezen magasabb elméleti szellemek nélkül alig lett volna képes gyakorlati találmányait érvényesíteni.

Ha az erény csak hasznosság szempontból ítéltetik meg, akkor nem az abszolút jó, hanem a közvélemény tétetik bírójává az erkölcsiségnek. Erkölcsileg jó az, a mi a közvélemény által megállapított fogalmakkal és szokásokkal megegyez. A becsület tétovázó fogalma tétetik alapjává az egyéni értéknek, ezt tisztán fentartani egyik fő életfeladat s azért az önkéntes halál előbbre teendő a becsület elvesztésénél. Mások ítélete és véleménye többet ér, mint a tiszta öntudat; — a becsület tehát nem pozitív fogalom, mely az önérzet tisztaságától van feltételezve, hanem negatív természetű, a mennyiben valamely tett a közvélemény ítélete szerint és az uralkodó szokások szempontjából lealázó. A gladiatorok feltámasztott ideálja ez, mely

[222]

becsületszomjas, de üres színpadi nagyzás, melynek rögeszméje: szép állásban meghalni, még a halállal szemben is hiú komolysággal a Mucius Scaevolákat és a Curtiusokat utánozni akarni, csak azután ne hiányozzék a közönség tapsa. (Hartmann.)

Ha embertársam csak természetes lény, mely csak is a természettől függ és csak is ezen törvények kényszerének hódol, mely minden magasabb értékű isteni jogoktól megfosztva, csak az együttlét szükségessége által korlátoztatik animalis létlétére: akkor én sem képezhetek igényeket embertársaim iránt; felelősségem csak illusorius, de illusorius az én személyiségem is, mely iránt mindenki csak annyi tekintettel tartozik lenni, a mennyiben az ő érdekeivel megegyez; akkor egy erkölcsi világ, melyben a szellem uralkodjék, lehetlenné válik; sem én nem vagyok alkalmas ezen erkölcsi világ felépítésére segédkezet nyújtani, sem másokat nem kényszeríthetek, hogy segédkezzenek, mert ilyen erkölcsi világ absolute nem létezik, csak a conventionalis együttélés.

Az erkölcsi evolúcióban tehát a «morál» csak szólam, mert ez nem létezik, hanem

[223]

csak a szokások; vannak ugyan erkölcsi kifejezések, de alattuk az erkölcstelenség lappang.

Ha tehát az evolutio azzal hitegeti az embereket, hogy dogmát eldobni még nem a hitetlenség; a természetfölötti és hagyományos tekintélynek lerontása még nem megvetése a rendnek, mely a társadalmat összetartja; hogy a kinyilatkoztatásnak elvetése még nem negatívója az ideálnak, miután az ember elvontan az eddigi vallásoktól, megőrizhet bizonyos vallási érzelmeket, megtarthat oly ideált, mely felé a fejlődés irányúlhat: akkor csak foszlányokat nyújt azon díszes köntösből, melylyel a jótékony isteni gondviselés az emberi meztelenséget takarta; akkor dicsekszik romokkal egy nagyszerű épületből, melyet az emberiség ég felé irányzott tekintettel évezredekken át épített; de a mely romokból új civilisatiót építeni már nem lehet, sőt egész lényege az evolutio elméletének nem egyéb, mint a socialis bontásra irányzott munkálkodás.

### III.

Értelmi és erkölcsi fejlődés képezi az emberi együttélés létfeltételeit; ugyanazon elvek tehát, melyek a két elsőnek alapul szolgálnak, szükségkép a társadalomra is kihatnak; csak hogy itt azon impulsív erő, mely az evolutio kiegészítő részeit képezi, tudniillik «a létért való küzdelem» intenzívebb, hatványozottabb módon lép föl.

A társadalmi fejlődésen mint vezéreszme átvonul az «egyénnek» érdeke, melynek értelmi és erkölcsi fejlődése képezi a főcél, a társadalom csak eszköz, úgy, hogy nem az egyén van a társadalomért, hanem megfordítva; mely felfogásnak kifejezést adott maga az evolutio atyja: Herbert Spencer «Az egyén az állam ellen» című értekezésében.

A physiologia kifejezéseit használván: a család képezi a társadalmi testnek első sejtjét. Ebből támadtak fokunkint mint megannyi élő sejtek, a társadalomnak constitutív elemei. A családok számban megszorodván, csoportokban egyesültek, melyekben,

[225]

tekintvén az egyének önjogosultságát, teljes egyenlőség uralkodott. Az első megkülönböztetés (differentiatio), tehát az egyenlőtlenség első mozzanata akkor támadt, midőn a csoport vagy törzs vadászatra, vagy a háborúra magának vezetőt, vagy főnököt választott, ki ezeknek befejezése után is megtartotta hatalmát. Az uralom és az engedelmesség szokásokká kezdtek válni. Ebből támadtak fokozott újabb megkülönböztetések és az élet viszonyai által teremtett hatalmas szervezetek, melyek a modern államokban átölelik az államfőtől kezdve a legalsóbb rétegekig a politikát, a közigazgatást és a törvénykezést.\*

A társadalmi evolutio első történelmi jelensége 4000 évvel Krisztus születése előtt a fetischismusban nyilvánult, tehát egészen vallási téren mozgott, ebből fejlődött a polytheismus és a politikai theocratia. Kihatása ezen vallási felfogásoknak a társadalomra abban nyilvánult, hogy megszűnt a nők közössége, kezdődik a nőnek erkölcsi befolyása, a vének tekintélye, a házi állatok szelidítése, a lakások állandósítása, a tulajdon

\* Bresson, Les trois évolutions. 212, 213.

megalapítása, a ruha használata s ezzel a szemérem érzete, az ősök tisztelete.

A theocratia, mely a polytheismussal egyidejű volt, nem jelentette mindig a papság uralmát, hanem azt, hogy a vallás feje egyszersmind az állam feje, vagy viszont; s midőn a társadalom a kifejlődésnek ezen pontjához jutott, a theocratia csak előnyére volt. Állandósította mindenk fölött az eddigi vívmányokat a kasztokban. Az öröklés által biztosította a kormányzás folytonosságát és a családokban a birtokjogot, elősegítette a vagyonnak felhalmozását s ez által a szellemi foglalkozás lehetőségét, kezdette a munkafelosztást, biztosította az egyénnek jólétét.

A polytheismusnak ezen conservativ jellege bármily szolgálatokat tett is az emberiségnek, mégis mozdulatlanságra kárhoztatta volna azt; és azért helyébe lepett a haladó polytheismus, mely két irányban fejlesztette az emberi nemet, tudniillik: értelmileg a görögöknél és társadalmilag a rómaiaknál. Az előbbieknél a katonai erények istenítese egyrésztől, másrésztől a bölcsészet művelése megtörték a theocratiát; az utóbbiaknál a kormányzati ügyesség teremtette a római jogot, mint gyűjteményét azon posi-

[227]

tív szabályoknak, melyeket a jogtudós világ ma is bámul. Mindkét iránynak örököse a mai művelt társadalom.

Görögországnak a társadalmi fejlődésben nagy érdemei vannak. Nyolcz századon át, Homer és Hesiodtól kezdve a római leigázásig, a tudományban és a művészetben megvetette a nyugoti civilisatiónak alapját, előtérbe állította a szabadságot, eltörölte a kasztokat, a hivatalokat választás útján töltötte be, a birtoklás mozdulatlanságát megszüntette. Árnyoldalai voltak: hogy a szenvedélyek mindegyikének külön istenséget adott s ez által erkölcstelen lett, a természeti erőknek cultusa által teljesen anyagivá lett, a munkát szolgai foglalkozássá tette, törvény erejével megszilárdította a rabszolgaságot úgy, hogy Görögországban legutóbb csak két osztály volt: az úr és a rabszolga.

Róma főleg a társadalmi fejlődésnek tett nagy szolgálatot. Azon törekvésében, hogy az egész világra akarta kiterjeszteni uralmát, legelőször jelentkezik azon eszme, hogy az egész emberiséget együttes (collectiv) tevékenység által egygyé kell tenni, tehát a cosmopolitismus, mely leront minden ethnologikus megkülönböztetést. — A köztársasági

Rómában a vallás a politikának lett alárendelve, a személyes érdem előbbre tétetett, mint a születés, a gazdagság. A család a monogamiára alapítva az atyának korlátlan tekintélyét, a nőnek eddig nem ismert befolyását a családi dolgokba, a gyermekeknek engedelmességét és a magasabb kor iránti tiszteletét őrizte. A katonai erények: a bátorság, az eszély, a határozottság és szilárdság mindenek fölött becsülve voltak. A polgárnak méltóságteljes magaviselete a római büszke tulajdonának tekintetett. A család, az állam és a haza szeretete buzgón ápoltatott és ezen fogalmak előkészítették a humanitást, mely a mai kornak egyik eszménye.

A hatalmassá lett Róma nem kerülhette azonban el, hogy ne jelentkezzenek azon gyengék, melyek minden emberi intézményt, bármily fényes is legyen az, lassankint elhomályosítanak. Jelentkezett a féktelen ambitio, a katonai főnököknek bírvágya és a nagy vagyonnak összehalmozása által megbénított forgalom elcsenevészedése. Az innen támadt viszályok, az osztályok küzdelme, a tartományi főnököknek lázadása, a leigázott népek szabadság s függetlenség utáni törekvése szükségessé tették a hatalomnak egy

[229]

kézben való összpontosítását. A caesarok kora, mely e nehéz harcok után Augustussal kezdetét vette, daczára számtalan visszaéléseinek és kegyetlenségeinek, nagy műveket hagyott az utókorra. A kereskedelem és forgalom ismét megélénkült, a nagyszerű építkezések, nagy városok felvirágzása, a közlekedés megkönnyítése, a proconsulok viszonylagos függetlensége és az ez által teremtett újabb központjai a művelődésnek, a nemzetiségi eszmének hajnalodása, mind megannyi tényezői lettek az emberi nem haladásának.

A barbárok berontása egy időre megakasztotta ugyan a társadalmi evolútiót, de a további fejlődésnek csirái megadattak egy szellemi hatalomban, mely századokon át kezében tartotta Európa sorsát és ezzel magát a művelődést: és ez a kereszténység, illetőleg a katholicismus volt. A római világbirodalom örökségébe lépven, az evolutio barátai által is elismert nagy érdemeket szerzett magának a művelődés fejlesztésében. A politikai egység helyébe állította a vallási egységet; egy hit, egy erkölcsi törvény, alárendelve egy nagy szellemi hatalomnak, mely a maga részéről ismét egy transcendental

hatalomtól, az Istentől vette jogosultságát, — lehetetlen, hogy a társadalom minden mozzanataira addig nem ismert jótékony hatással ne lett legyen. A hit, mint változatlan alap, a tiszta morál, mint életszabály, a felelősség egy magasabb bíró előtt, az egyenlőség, mely az emberiség minden tagjait testvérként kívánta tekintetni, meghódították a sziveket. A rabszolgaság eltörlése, vagy szelidítése, a munkásoknak, kivált a városokban, viszonylagos függetlensége, a kisebb államoknak, mint hűbéreknek alárendeltsége egy közös állami fő és ennek ismét a katholicismus feje, a pápa iránt, a felebaráti szeretet, az irgalmasság, a jótékonyosság, melyek osztálykülönbséget nem ismertek, a lovagiasság, különösen a gyenge nőnem iránt, az innen származott tisztelet, hűség és gyengédség, a nőnek emancipációja, mely azt a családi életben majdnem egyenjogúvá tette a férfival, — ezek mind oly eszmék, melyek örök hála kötelezik az evolutio barátait.

A katholicismus elvei a társadalmi életnek minden jelenségeiben uralkodtak, irányt adtak a tudománynak, igazgatták a közvéleményt, ezeknek bélyegét viselte a bölcsészet, a politika, áthatották az igazságszolgá-

[231]

tatást, uralkodtak a trónokon, a törvényhozásban, az iparban, a kereskedelemben. A katholicismus oly annyira souverain volt, hogy úgyszólván vér volt, mely Európa testében lüktetett.

De az egyházi és világi hatalom ketté osztása magában rejtette a saecularisatio eszméjét. Pápa és császár nem maradhattak nyugodtan egymás mellett. Az innen keletkezett küzdelem a társadalmi evolutio törvénye szerint csak az utóbbinak győzelmével végződhetett. Továbbá:

A tudomány újjászületése, mely a humanismus tanára vezetett és a szabad kutatás elve, mely a tudományos haladás alapelve, rést ütöttek a katholicismus egyeduralmán.

A reformatio, mely az egyénnek jogosultságát tűzte zászlajára, előkészítette a mai kort és alapját vetette meg azon társadalmi fejlődésnek, mely a humanitas cultusában látja a végcélét. A szabad kutatás egyéni és teljes jogosultsága, mely tekintélyt nem ismer, mely a dogmákat az ész kizárólagos bírálata alá rendelte, természetesen az értelmi fejlődésben a ma uralkodó anyagi bölcsészetre vezetett; a politikai és társadalmi téren pedig felébresztette az egyénben

a forradalmi ingert a társadalom ellen, megtámadta logikai fejlődésében a társadalmi solidaritást, a teljes egyenlőséget és a népfölséget\* hirdetvén, a «számnak» tekintélyét állapította meg, mint alapját és szabályozóját a közéletnek, mert ott, ahol a társadalmi egységek egyenlő értékkel bírnak, azok nem az egyénnek becsértéke, hanem csak a számarány szerint határoznak.\*

A francia forradalom e tanból levonta a gyakorlati következményeket; és azon elvek, melyeket hirdetett; megtették körútjokat a világon. Az állami intézmények ma többé-kevésbé ezek szerint módosúlnak, a gondolkozásmód s az erkölcsök hozzájuk alkalmazkodnak, a népfölség elfoglalja az Isten helyét. A francia forradalom ma is tart, befejezve nincsen és a haladás megakasztható nem lévén, természetes, hogy azon romokon, melyeket az egyéni jogosultságnak túlhajtása felhalmozott, a pozitív tudomány van hivatva új, kényelmes épületet állítani az emberiségnek.

Ezen, ily módon construált culturtörténelemnek adataiból, — melyeket csak vázlat-

\* Bresson, 240. 241.

[233]

ban adtam elő, — az evolutio elmélete azután levonja saját elveit és jogosultnak hiszi magát, azokat, mint a melyek az emberi nem történelmét eddig is szabályozták, a további fejlődésre is alkalmazni.

Az evolutio elmélete szerint a társadalomnak ugyanazon törvényei vannak, mint az egyénnek, mert a társadalom egyenjogú és egyenlő egyénekből áll. És azért is a társadalmi evolutióban az egyénnek jóléte a cél, a társadalom csak eszköz a cél elérésére. A történelem bizonyítja is, hogy az emberiség életében az egyénnek küzdelme az egész ellen képezte a politikai életben a legfontosabb haladási tényezőt. — Elnyomva, majdnem a megsemmisülésig megtörve, ismét és ismét előtérbe lépett és ezredéves küzdelmeiben ma már kiküzdötte létjogosultságát. A számtalan társadalmi tényezők közt is akár egyénileg, akár mint erkölcsi egység vétetik, az egyéni küzdelem teremtette a haladást.

A vallási rendszerek, melyek az emberiség gyermekkorától kezdve eleinte e gyenge felfogású korhoz alkalmazva, később a szellemi haladás által tökéletesítve igazgatták azt, mind megannyi eszköz voltak az egyéni bol-

dogságnak megszerzésére, előmozdítására. Socialis boldogság nem létezik, az egyén minden. A catholicismusban legelőször észlelhető az egyéni felelősség elve, de még mindig a dogmák nyüge által elnyomva. A reformatio küzdötte ki az egyéni jogsultságnak elismerését, de maga is átmeneti stadium lévén, azt teljesen nem vezetheti győzelemre. Az egyén csak akkor lesz szabad és független, ha a positiv vallás terét teljesen elhagyja.

A társadalmi téren a vallásnak többé helye nincsen, mert gondviselészerű vezetése az emberiségnek nem létezik, mindenben az emberi fajban lévő animalis impulsiv erő működik, mely azt mintegy kényszerítve előbbre viszi, nem mindenütt egyenlően, hanem a kiválasztás (selectio) által, ott a hol a fogékonyság a művelődésre a faj, az éghajlat és más természeti tényezők által előnyösen befolyásoltatik.

Az emberiség gyermekkorában, míg a szervezet még egyszerű volt, az önfentartási ösztön a katonai erényeket becsülte legtöbbszörre. A vitézség, a bátorság, az engedelmesség első helyen állottak. Az egyéni érdek a tömeg összetartása által biztosítva lett.

[235]

A létért való küzdelem egyéni és közérdek volt.

Midőn később a differentiatio által a szervezet szövevényesebb lett, osztályok támadtak külön, sokszor ellentétes érdekekkel, melyek a szervezeten belől keresték kielégíttetésöket. A növekedő szükségletek teremtették a különmemű foglalkozásokat. Munka, ipar, kereskedelem tényezőök lettek a fejlődésben és ezeknek megfelelőleg új erényeket szültek, de ezeknek mint egy árnyékát, a bűnöket is.

A teljes kifejlődésre jutott állami szervezetek összpontosították magokban mindazt, a mi a haladást biztosította. A család mint alapintézmény, a tulajdonjog, mint a fennállás biztosítóka, a tőke, a munka, mint a jólét eszközei — mindez az értelmi és erkölcsi nevelés által hatványozva, képezik ma azon elemeket, melyekre támaszkodván, a társadalom nyugodtan tovább folytathatja útját azon végcél felé, mely az egyénnek teljes boldogságát biztosítja.

A haladás végnélküli. — Az evolutio szemében ezen gondolat lélekemelő mindenkire nézve, a ki az emberiséget szereti, ez vigasztalja az embereket a létnek viszontag-

ságai közepette. Munkások vagyunk mindnyájan egy eszme szolgálatában, mely mint ideál lebeg a boldogságot kereső ember szemei előtt. A nyomorúság, a küzdelem, a nélkülözés abban találnak jutalmat, hogy egy mindenkiért és mindenki egyért küzd az egyetemes és egyéni boldogságért.

A keresztény bölcsész, a ki mindezeket hallja, olvassa és tanulmányozza, a ki a hangzatos szavakat megtudja különböztetni az egyszerű igazságtól, méltán kérdezheti: melyek tehát azon új eszmék, az új igazságok, az új erkölcsi elvek, melyeket az evolutio elmélete napfényre hozott és a melyek ujdonságaiknál fogva egyszersmind jobbak, szebbek, nemesebbek és magasztosabbak volnának azon nagy igazságoknál, melyeket a kereszténység hirdetett? És kénytelen bevallani, hogy az evolutio új nevetek alkotott, de egyetlen egy új erkölcsi igazságot nem volt képes fölfedezni. Az öntudatos, személyes, teremtő legfőbb lény helyébe állította az öntudatlanul, vakon működő őserőt, — a szerető isteni gondviselés helyébe tette a kényszer hatalmával működő természeti erőket, az erkölcsi törvényeket nem felülről származtatja, hanem alulról; — a szeretet

[237]

szót nem ismeri, hanem az embertársra átvitt önzést; a keresztény elvet: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, helyettesítette az egoismus és altruismus szólamokkal; a haladás principiumául nem a nemes versenyt, hanem a nyers létért való küzdelmet állította; a kereszténység tanát, mely az emberi létnek kiindulási pontját és végcélját az igazságban és szentségben keresi, azaz mely az értelmi fejlődésnek végcéljául az örök igazságot, az erkölcsi fejlődésnek pedig a lehető legnagyobb tökéletességet tűzi ki: helyettesítette a tudományos igazságok keresésével és az erkölcsi fejlődésnek utolsó stadiumával, *a hasznossági elmélettel*.

Az evolutio elmélete tehát csak abban új, hogy kizár minden magasabb szempontot, és azért az emberi élet fejlődésében működő tényezőket értékökben nem emeli, hanem lealacsonyítja. Mélyebb megfontolás lehetlenné teszi az emberi tettekben az ösztönszerű vak erőnek működését elfogadni, mert ez a szabadságot teljesen megsemmisíti. A szellemi és erkölcsi életnek elemei nem quantitative, hanem lényileg különböznek a természeti élet elemeitől. Mert azon eszme, mely végzettszerűen reányomja az ember tet-

teire a kényszerűség bélyegét, minden erkölcsi fogalmat leront, a jó és a rossz közti különbséget elmosza, a betudást lehetetlenné teszi és végelemzésében és véghatásában a társadalmi kötelékek szétbontására vezet.

Az erénynek jutalma és a gonoszságnak büntetése az életben nem elszigetelt jelenség. Hosszú vonalon mindkettőnek nyomait észlelhetjük egyesekben, családokban és nemzetekben. A természeti erők nem lankadnak, nem romlanak, nemző, képező, alkotó tehetőségük ugyanaz ma, mi volt évezredek előtt; de mellettök elhulltak, sirba szálltak nemzetek, nem a természeti erők tehetetlensége, hanem az erkölcsi romlás, a léleknek elfajulása, a szív elkorcsosodása miatt. Nem a nyers erő, hanem a szellemi tévedés volt itt a tényező.

Az élet synthesise számos jelenségek megfigyelésére utal, melyek nem egy általános természeti törvény működésére, hanem egy titkosan működő kézre, mely nem vakon, hanem terv szerint szötte az élet szálait, utal. Az élet eseményeinek lefolyása külsőképpen is a változatosságnak roppant sokszínűségét mutatja, melyek egyformán, mindig következetesen működő természeti erők-

[239]

nek kifolyásai nem lehetnek. Némelyek hosszú időn át egy irányban változatlanul haladnak, mások rövid mérvű körben mozognak és csakhamar visszatérnek kiindulási pontjukra, és mind ezen vagy haladó, vagy visszatérő körben mozgó események nagyban és egészben egy ismeretlen kéz által ismeretlen cél felé előretolatván, az emberiség életének fejlesztésére szolgálnak. A vas-törvény itt egészen hiányzik.

De azon nagyszerű mozgalom is, mely az általános haladást jelzi, mennyi incidenst mutat fel, melyek a törvényszerű egymásutánt minden pillanatban megzavarják? mennyi véletlennek látszó beavatkozást és ezeknek visszahatását az eseményekre? mennyi átmenő forrongást? mennyi önkéntes erőlködést, melyek a jövőnek egészen más irányt adnak!? Mindezeknek eredetét, sorrendjét, hatását, megszűntét semmiféle természeti törvény nem magyarázhatja meg.

Ha ezen általános elveket az evolutio elmélete nem képes megdönteni, annál kevésbbé képes az emberiség évezredek fejlődéséből kinőtt társadalmi viszonyokban irányt adni. Elvont elméletek, szép szövegek itt nem használnak. A gyakorlati élet egész nagy-

[240]

ságában felvetette ma a socialis kérdést. Az ellentétek az osztályok közt, az egyén és állam közt, a munkás és vállalkozó közt oly nagyok, hogy az emberiség aggódva néz a jövő felé.

A szegénység és gazdagság, az élvezet és nyomor közt a tátongó ür mind szélesebb lesz. A tőke uralma, a munkást lenyüggő ércztörvény oly jelenségek, melyek közt a kiegyenlítést a társadalomnak okvetetlenül keresni kell.

És mily megoldási módot ajánl az evolutio elmélete? Csak egyet ajánlhat, ha következetes akar lenni, azt, a melyre alapítja törvényeit, a «létért való küzdelmet, azaz: a dolognak szabad fejlődést engedvén, a természeti erőkre bizni, hogy az egyensúlyt helyreállítsák.

Nem szükséges mondanom, mennyi bal-magyarázatokra adott már alkalmat a létért való küzdelem» szólama, olyanokra is, melyekre annak szerzője nem is gondolt, ki tán felemelte volna tiltakozó szavát az ellen, hogy tanítványai azon elvet, melyet ő csak az állati élet evolutiójára alkalmazott, oly mérvben a szellemi, az erkölcsi, a politikai és társadalmi életre is átvigyék.

[241]

A szenvedés és öröm elosztása az életben a rejtélyességnek bizonyos mérvét viseli magán, mert nehéz felderíteni, mennyi része van a büntetésnek, vagy jutalmazásnak az egyikben, vagy a másikban. Az erkölcsi és jogi betudásnak elmélete itt nagy nehézségekbe ütközik. Miért boldog az egyik és miért szerencsétlen a másik? mily okozati összefüggésben áll a gazdagság, vagy szegénység az egyénnek értékével és érdemével és vajjon igazságtalan a javak egyenlőtlen felosztása a társadalomban, és ha nem, hol van az igazságnak döntő criteriuma? ezek mind oly kérdések, melyekre sem a nemzetgazdasági elméletek, sem a természeti bölcsészet kielégítő feleletet nem adnak.

A tudomány, mely az «*evolutio*» elméletének hódol, a «*lértért való küzdelemben*» látja azon mozgató erőt, mely az emberiség életének fejlődését eszközölte és teremtette a társadalmi egyenlőtlenséget; és ezzel ellentétbe helyezte magát az eddig uralkodott világnézettel, mely szerint az isteni gondviselés intézi az emberi nem sorsát.

A két felfogás közti különbözet szembeötlő.

Az elsőben az életfentartási kényszer idézi fel a harczot, melyben az győz, a ki erősebb; a másodikban egy magasabb, jótékonyan működő kéz egyenlíti ki az élet ellentéteit, melyben nem az erő, hanem a szeretet a győző. Öntudatlanul kergető ösztön az egyik, öntudatosan békítő geniusz a másik. Az egyikben az érdekharcz szítja az osztálygyűlöletet és fokozza a szenvedélyeket; a másodikban az érdemlett, vagy nem érdemlett balsorsban való megnyugvást hirdeti a keresztény morál.

Hogy a két nézet közt melyik a nemesebb és melyik felel meg inkább az emberi méltóságnak és a felebaráti szeretet kívánalmainak, — nem lehet kétséges.

Valami végzetszerű van a létért való küzdelem fogalmában.

Két részre osztván az emberiséget, a hatalom vad diadalának dobja oda annak gyengébb részét. Gazdagság, rang, tekintély csupa esetlegességek, vagy legfeljebb a raffinirozott erőszak zsákmányai, a melyekben a lelkiismeretnek, jognak és szeretetnek kevés része van. A jólét soha közkinccsé nem válhatik, mert az egyéni erő túlsúlyának érzete mindig megzavarhatja az összhangzatot.

[243]

E fogalomtól a bellum omnium contra omnes el nem választható. Kényszer a kútforrása, kényszer a harcsmodora, kényszer az egyedüli kiegyenlítő hatalom, mely a küzdők közt ideiglenes fegyverszünetet eszközölhet.

És ha mégis azt hinnők, hogy a «létért való küzdelem» adhatja meg az uralkodó bajok magyarázatához a kulcsot: lehetetlen észre nem vennünk, hogy a társadalmi egyenlőtlenség és annak megszüntetési módja még mindig megoldhatatlan probléma maradt.

Mert mi tulajdonképpen a létért való küzdelem? Az a nyers anyagi, vagy a szellemi erők mérkőzése, melynek eredménye csak egy lehet, tudniillik: az erősebbnek diadala és a gyengébbnek elmerülése. Az állati világban egyes erősebb fajoknak fennmaradása és a többieknek teljes eltűnése ezen elméletből magyarázhatók; a társadalomban pedig a túlsúlyt biztosítja az emberiség választottjai számára. Az emberi nemnek gyengébb része ugyan ki nem vész, de nyomorult lesz és e nyomorultak teszik az emberiségnek azon részét, mely az örökségből kitagadva, nem talál már helyet az élet asztalánál, mert az erősebbek már elfoglalták azt.

[244]

Kísérjük most figyelemmel a «*létért való küzdelem*» által teremtett ezen állapotnak természetes logikai evolúcióját, és előttünk fog állani a socialis kérdésnek problémája egész nagyságban.

A társadalom parányokra foszladozva természetszerűen külön egyéni érdekeket teremt, melyek egymás ellenében külön jogosultsággal és követelésekkel lépnek fel. Az érdekek egyenlőtlen harczában elesettek a bukással nem adják fel igényeiket az életre és annak élvezeteire. Szabadoknak érzik magokat, mint irigylésre méltó szerencsésebb embertársaik; érzik magokban az emberi méltóság értékét éppen úgy, mint azok; művelődnek, mert a tudomány népszerűvé tétetett s azért érzik önbecsüket, mely őket a földi boldogságra éppen oly méltókká teszi, mint amazokat. Nem fogják-e ezek minden erejüket felhasználni, hogy a reájok nézve kedvezőtlen állapotokat megszüntessék? Tehát erő erő ellenében!!

A «*létért való küzdelem*» barátai tehát ha hiszik is, hogy ezen elvből meg lehetne magyarázni a társadalmi egyenlőtlenség eredetét és tünetényeit; de tanács nélkül állanak a küzdelem folytán kifejlődött

[245]

társadalmi problema mikénti megoldása előtt.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy a természeti törvények fatális kényszerűséggel működnek és hogy az ember is bizonyos tekintetben ezek hatása alól ki nem vonhatja magát, levén maga is a természet gyermeke;

tagadhatatlan, hogy a társadalmi életben is az elvek hatása sok irányban érezhető, mert a mi a természetben az erő, az a társadalomban az elv;

tagadhatatlan, hogy még a kormányzati rendszerekben és a gazdasági viszonyokban is bizonyos axiómák vannak:

de az is bizonyos, hogy — a mint ezt évezredek történelme bizonyítja — az ember soha tompa megadással nem állott sem a természeti erők-, sem a társadalmi elvekkel szemben, hanem szellemi fönségében túlemelkedvén a nyers erőn, vagy az elvek végzetszerűségén, ezeket magasabb célok szolgálatába szegődtette. Érezte mindig, hogy a merev természeti törvények uralmán túl egy erkölcsi magasabb világ létezik, melyben a szabad akarattal elkövetett tett és annak következményei erkölcsi betudás alá

[246]

esnek; hogy az enyém és tied közt a választó pont nem pusztán az erő, hanem a jog, kötelesség és a szeretet, melyek mint eszményi tényezők a föntartás nehézségeit mintegy átszellemítik.

A keresztény felfogás és bátran mondhatom, az élet ezen merev elmélet ellenében egészen más álláspontra helyezkedik.

Valamint az eszmék a surlódás által tisztulnak és gyümölcsözőkké tétetnek: úgy a társadalmi elemek is a *verseny* által mindinkább magasabb tökéletességre tesztnek szert és a versenyből nem az erősebb, hanem mindig az kerül ki mint győztes, a mi jobb.

De más a nemes verseny, a melyben a szabad ember küzd az anyagi akadályokkal, vagy a szabad küzd a szabaddal, és más a nyers erő, mely kényszerítőleg hat. A versenyben mindig nemesebb lehet az indok, fenségesebb a cél, mely a tevékenységre buzdít: de a hol csak az önfentartás ösztöne vezeti a küzdőket, ott az alantan járó vágyak törnek győzelemre. A nemes versenyben az erkölcsi mozzanatok állanak első sorban, az anyagi vívmány csakis az erkölcsi határok közt bír jogosultsággal: a «létért

[247]

való küzdelemben» ellenben az erkölcsi tekintetek csak az alkalmazás (Anpassung) jelentőségével bírhatnak. A nemes versenyben legyőzött nem semmisül meg, mert a társadalomban uralkodó erkölcsi hatalom a legyőzöttben is az embertársat tiszteli és a nyers természetben pusztító fajirtás ellen reagál a szeretet.

A szerencsétlenben, *vagy* a szegényben pusztán a legyőzöttet látni; elnyomottokról, eltiprottokról, kik az erősebbnek, az ügyesebbnek lettek áldozatai, csak akkor lehetne beszélni, ha a társadalmat pusztán oly gépezetnek tekintenők, a melyben az impulzív erő egyedül az érdek; de magasabb eszményi szempontra helyezkedvén, a társadalmi elemek küzdelme egészen más színben fog feltűnni.

Egy részről a szellemi túlsúly, az erkölcsi nagyság, a munka sikerére oly nagy befolyással bíró értelem, a szorgalom, a gondolkozás, az elmélkedés, a megfontolás hatalma, az önmaga, vagy mások által teremtett körülmények kedvező összehatása; — de más részről a gyenge tehetség, az erkölcsi tehetetlenség, a szorgalom és a kitartás hiánya, a rossz számítás, a fokozott igények túlcsigá-

[248]

zása, a fényezés, — ezek mindannyi tényezők, melyekben mint csirákban fekszik az egyenlőtlenség nem egy oka és a melyekből a társadalmi bajoknak terjedését meg lehet magyarázni a nélkül, hogy az «ultima ratio rerum»-ra, az erőre kellene hivatkozni.

Hogy az emberi tettekben és általában a társadalmi fejlődésben mindig feltalálható az érdek, tagadni nem lehet; de ez csak egyik oldala és pedig anyagi oldala az ember életének. Az önfentartási ösztön, mint az anyagi igények kielégítésére törő tényező, természetszerűleg küzdelmet idéz föl, mert az érvek az érvekkel találkozván, a küzdők mindegyike önmagának kívánja az előnyt biztosítani a másik rovására.

De éppen abban fekszik az embernek nemesebb természete, hogy ezen nyers küzdelembe beleviszi azon erkölcsi szempontokat, melyek isteni eredetüknél fogva absolut jelleggel bírnak, melyek kötelezők, nem mert az emberek önkénybe alkotta, hanem mert egy magasabb kéz ültette a lelkiismeretbe azokat, ott ápolta és fentartotta és ezeknek engedi át a mérséklő hivatást. Az igazságot helyezi az érdek fölé, a jogot állítja a jog

[249]

ellenébe, korlátozza a merev érdekeket, közvetíti a végleteket, hogy így az együttlét lehetőségét és a megélhetést mindenkinek biztosítsa; hogy az emberek nem mint állatcsoport az egymás elleni küzdelmet a megsemmisítésig, a kiirtásig vigyék, hanem mint eminenter erkölcsi lények, mint testvérek magasabb erkölcsi szempontok szerint intézzék és határozzák meg az együttélés feltételeit.

«Azt hiszem» — mondja Henry Georg — «hogy a kötelesség gondolata nagyobb hatalom a társadalmi haladásban, mint az érdek gondolata; hogy a részvétben nagyobb társadalmi erő fekszik, mint az önzésben. Azt hiszem, hogy minden nagy társadalmi haladásnak forrása és éltető ereje inkább abban van, ha másoknak életét jobbá, nemesebbé és boldogabbá tesszük, mint abban, ha csak magunknak akarjuk biztosítani az élvezetet. Mert az igazságtalanul szerzett pénz az önzést mindig megvásárolhatja, mihelyest azt hiszi, hogy érdemes arra költeni; de az önzetlenséget nem képes megvásárolni».\*  
A társadalmi egyensúly ma meg van za-

\* Sociale Probleme 82. 1.

[250]

varva és ez a történelem tanúsága szerint mindannyiszor történt, valahányszor új elemek, új tényezők helyet kívántak foglalni a társadalmi élet tevékeny munkásai között. De a mi a mai helyzetet súlyosabbá és szövevényesebbé teszi, az nem pusztán ezen új tényezőknek beillesztése a fejlődő élet viszonyaiba: hanem teljes felforgatása az eddigi szervezetnek és a társadalomnak egészen új alagra való fektetése. A munkások kérdése csak egyik ágát képezi a sociális kérdésnek, és ha az első meg is lesz oldva, azért a másik még mindig fennáll. Mert ez átöleli mindazt, a mi az eddigi társadalmi életnek constitutív elemeit képezte: a vallást, a morált, a jogot, a tulajdonjogot, a szabadságot.

Hogy mily sorsra jutna a művelődés, ha a természetes evolutio és a vele szorosan összefüggő létért való küzdelem elveinek jutna a főszerep a megoldási módok keresésében? könnyű átérteni.

Oly viszonyokat átalakítani, melyek ezer és ezer évek lassú lefolyása alatt megizmosodtak és az egész társadalomnak testévé és vérévé váltak, — erőszak nélkül kivált ott, a hol a számarány dönt, alig lehet. Milliók

[251]

existenciája százezrek erőlködése ellenében mindig óriási ellentállást fog képezni.

Mély megaláztatás fekszik abban, ha a műveltségnek mai magaslatán a művelt elemek közt megzavart összhangzatot csak úgy lehetne visszaállítani, hogy e törekvést még csak gondolatban is az állati küzdelem terére utaljuk, a hol mindig az erősebb a győztes.

Az emberi lélek régen emancipálta magát a természet igája alól; szabadnak érzi magát, függetlennek és a természet urának.

Az evolúciónak nem fog sikerülni, hogy ismét lelánczolja azt a göröngyhöz, melytől a jóságos Isten a kereszténység magasztos befolyása által elszakította.

A szeretet Isten törvénye, — ez abszolút, mely alkut nem ismer; a humanitás az evolutio értelmezése mellett emberi phrasis, mely csak ott érvényes, a hol a «hasznossal» találkozik; megalkuszik az érdekekkel, ennek feláldozza a szeretetet.

Örök törvények igazgatják az anyagi világot szintén, mint az emberiség sorsát. Rejtélyesek ezek, melyeknek kulcsát az emberi ész soha sem fogja megtalálni! Magasztosságuk azonban éppen abban van, hogy az

[252]

Istenhez, mint kútforráshoz vezetnek, — és ez emeli az embert.

Mert az ember, a természet remeke, az élet szellemi csodája, a tudomány és művészet hatalmas alkotója, a találmányok mestere, a múlt és a jelenkor vívmányai közepette érzi, hogy nem a természetben, hanem az Istenben fekszik természetfölötti rendeltetésének kútforrása. Ennek és csak is ennek fényében emberi méltósága nem ábránd, önérzete nem túlbecsülés, érényei nem üres szavak.

Sem az élet, sem a halál nem teszik őt egyenlővé a növényzettel, vagy az állattal; közte és köztük lényeges a különbség. A tudós virrasztása, az államférfi keserűségei, a tanító szorgalma, a szülők gondja, a szeretet áldozatkészsége, a lemondás, a meg nem érdemelt szenvedés, a szegénység türelme, a hazáért és az emberiségért való önfeláldozás, — mindezek jobb sorsra érdemesek, mintsem hogy az állatokkal együtt egy sír és egy feledékenység takarja.

Oh, ne aljasítsuk le az emberi életet pusztá kenyérkereséssé. A tudomány ne érintse érdes kezekkel és illetéktelenül azt, a mi az emberi fölénynek és méltóságnak egyedüli

[253]

megkülönböztető jellege: *a)* az eszményiséget a haladásban, mely az Istengondolatban csúcsosodik, — *b)* és a lélek halhatatlanságát, mely nélkül az emberi életnek létoka esztelenség.

Eszményiség és halhatatlanság: ez azon két eszme, melyet a tudomány soha nem lesz képes az emberi szivekből kitörölni.

A  
MAGYAR KIRÁLYI  
FŐKEGYÚRI JOG.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD NAGY-VÁRADON,  
A SZENT-LÁSZLÓ-TÁRSULATNAK 1892 JUNIUS  
27-IKI KÖZGYŰLÉSÉN.

A Szent László-társulat évi közgyűléseit azon célból szokta tartani, hogy tagjainak és a közönségnek számot adjon évi működéséről; hogy igazolja azt, mennyiben valósította a társulat céljait, mit áldozott a keleten levő magyar katolikusok fölsegélésére, mennyit hazai célokra és a Szentatyának szorult helyzete javítására; hogy végül feltárva a helyzetet, szavakat adjon azon reményeknek és kilátásoknak, a melyek való-sítását tagjainak áldozatkészségétől várja.

Mindezeket a t. Közgyűlés a titkári jelentésből bőven meg fogja ismerhetni. Azért elnöki megnyitó beszédemben ezekkel nem is fogok foglalkozni; csupán annyit kívánván előzőleg megjegyezni, hogy a kép hasonlítani fog sok hazai társulathoz, melyekben ha nem is hanyatlás, de legalább megállapodás állott be; s azért itt is azon korlátok

[258]

fognak a közönség tudomására jutni, melyek közt a részvétlenség következtében mozognunk kell, a melyek megakadályozzák serényebb tevékenységünket és nem engedik, hogy magasztos céljainkat úgy valósíthassuk, a mint azt vallásunk és hazánk érdekében kívánnók. Ezen jelentésben tehát újabb és buzgóbb kérésünkkel is fogunk a hazafiui keblekhez fordulni, hogy tekintettel a Keleten idegen elemek közt élő honfitársaink elhagyatottságára s azon veszedelemre, melyben vallásuk és hazafiságuk forog, megmentésökre filléereiket felajánlani ne sajnálják. A magyarnak nem szabad veszni engedni a magyart.

Alapszabályainkban azonban azon határozat is befoglaltatik, hogy a közgyűlésen egy közérdekű tárgy felett előadás tartassék. Ez a több évi gyakorlat által oda módosult, hogy az elnök magára vállalta e tisztet és az elnöki megnyitó beszéddel kapcsolatosan oly tárgyról értekezett, melyek a napirenden levő fontos egyházi kérdések megvilágítására alkalmasoknak látszottak. Hiszen egyházi ügyeinket illetőleg a közönség körében annyi előítélettel, annyi tévedéssel és tájékozatlansággal találkozunk, hogy mint-

[259]

egy erkölcsi kötelességgé válik, minden kedvező alkalmat felhasználni arra, hogy a téves felfogást helyreigazítsuk, a helyes elvek terjedését elősegítsük, a kérdéseket megfelelő világításba helyezzük és az igazságot hirdetvén, a szíveket és elméket magunknak megnyerhessük.

Ezen gyakorlatot ez alkalommal is követni kívánom, a t. Közgyűlés engedelmével ez idén egy olyan kérdéstről fogván értekezni, mely legújabbán sűrűn lévén szellőztetve, számtalan balvéleményekre és tévedésekre adott alkalmat; t. i.

*a királyi főkegyúri jogról és azon viszonyról kívánok szólni, mely annak alapján Magyarorszáiban az egyház és állam közt kifejlődött.*

Bennünket, katolikusokat ezen jog mélyen érdekel, mert annak alapján fejlődött ki ama benső viszony, mely az egyház és állam közt Magyarorszáiban sok tekintetben ma is fennáll; ebben találja magyarázatát számtalan intézkedés, melyek sem az államjog elvont tételeiből, sem az államvallás fogalmából le nem vonhatók és ez szolgálанд, véleményem szerint, vezérfonalul mindazon kérdésekben is, melyeknek megoldását a jövő kikerülhetetlenné fogja tenni.

Választottam e tárgyat ezen alkalomra annál nagyobb előszeretettel, minthogy hétszázados emlékét üljük dicső védszentünk szentté avattatásának, emlékét azon nagy királynak, ki katolikus anyaszentegyházunkat a magyar nemzet államéletével egybeforrasztván, megszilárdította ama benső viszonyt, mely az egyház és állam közt annyi századokon át mindkettőnek üdvére és dicsőségére fennállott s a melyről e díszgyűlésen hálával megemlékezni kötelességemnek tartom.

\*

A kath. egyház mindig autonom volt, önkormányzati jogát és különállását az államtól, mint független testület, melyet Krisztus Urunk alapított, mindig megvédte még akkor is, midőn az állammal szorosabb viszonyba lépett; beléletében a saját joghatóságát mint elengedhetetlen létfeltételét megtartotta. Ebből folyólag a tanító egyház közegeit: püspökeit és papjait vagy önmaga választotta, vagy ha külön felhatalmazás útján mások által választatni engedte, a megerősítést és canoni behelyezést (institutio canonica) s a joghatósággal való felruházást mindig magának

[261]

tartotta fenn. A joghatóság telje a pápában, mint Krisztus földi helytartójában és az egyetemes egyház fejében nyugszik.

De másrésről, a mióta a kath. egyház fennáll, daczára hierarchicus szervezetének, világi híveinek közreműködését, ha közvetve is, soha sem nélkülözte, szivesen engedett annak helyet, sőt kereste is. Az állammal szinte szoros viszonyba lépett, az elszakadást attól ellenezte és csak akkor foglalt el ellentétes állást, midőn a jogkörök megzavarása őt az elnyomatás veszélyével fenyegette.

Igy keletkezett egyfelől a tanító egyház és a hívek, másfelől az egyház és állam közt bizonyos jogviszony, mely szülőanyja volt számtalan intézménynek, a hol a lelki és világi, az egyházi és állami szempontok átszövődése folytán a jogköröknek elkülönítése meg volt nehezítve.

A kegyuraság egyike ezen intézményeknek.

Eredetét azon segélynek köszöni, melyet a hívek a lelkészkedő egyházi személyzetnek önként nyújtottak, hogy egyedül, minden anyagi gond nélkül, hivatásuknak élhessenek.

Később azonban, midőn az egyház ezen segélyezéshez bizonyos jogokat kötött, különösen midőn az adományozó jótévedők befo-

[262]

lyást engedett a javadalmas lelkész megválasztására: ebből oly jogi intézmény fejlődött ki, mely ugyan az egyháznak sok előnyt biztosított, de nem csekély gondokat és keserűségeket is okozott.

A kegyuraságnak jogelve abban talált és talál ma is legpraegnansabb kifejezést, hogy a ki valamely egyházi javadalom felállítása céljából a szükséges építkezésekre telket ad, templomot épít és a javadalom fentartását eléggé biztosítja, annak joga van alkalmas egyházi személyt az egyházi hatóságnak ajánlani, vagy a mint a jogi kifejezés hangzik, kijelölni, bemutatni (praesentálni). Az ily módon bemutatott egyént, ha ellene canoni kifogás nincsen, az illetékes egyházi főhatóság kinevezi, megadva neki a canonica institutiot és felruhazza őt joghatósággal. Csak az ily módon behelyezett lelkész tekinthető törvényesnek és a canonok korlátai közt elmozdíthatatlannak.

Ez lényege a kegyuraságnak, mely nem változik, ha e jog fejedelemnek is adatik; nem változik akár a kisebb, akár a nagyobb javadalmakra vonatkozzék; nem változik, ha a kegyúr jogköre szűkebb vagy tágabb határok közt mozog; — mindenütt a kegyurat

megilleti jog szerint az egyházi személy kijelölése, bemutatása, az egyházi főhatóságot pedig a canonica institutio. Az egyházi főhatóság nem mellőzheti a kegyúr jogait, mert ezek az egyház törvényeiben gyökeredznek; — viszont a kegyúr nem nélkülözheti az egyházi főhatóság hozzájárulását, megerősítését, a javadalomba való tényleges bevezetés jogát, mert ez a joghatóság megcsorbítása volna.

Hogy a kegyúri jog az egyház, mint független társaságnak minden független testületet már a dolog természetéből folyólag kétségtelenül megillető szabad kinevezési jogát korlátozza, azt tagadni nem lehet. De éppen azért, valamint nem lehet eléggé becsülni azon jótéteményeket, melyeket az egyház ezen nemeslelkű adományozások folytán élvez: úgy az engedélyezett kegyúri jogokat nem lehet és nem szabad odáig kiterjeszteni, hogy alattuk az egyházi joghatóság szenvedjen. Ezen kettős tekintetnek szem elől tévesztése okozta azon szomorú küzdelmeket, melyeket az u. n. investitura körüli viszály idézett fel, a midőn t. i. a kegyúri jog oda magyaráztatott, hogy a kegyúr a gyűrű és a pásztorbot átadásával az egyházi

[264]

személynek nemcsak javadalmat, hanem lelki joghatóságot is adott volna, a mi az egyházi joghatóságnak teljes megsemmisítése volt volna.

A kegyúri jognak jellege, természete egyházi, eredetét az egyházban bírja, tehát egyházi jog. Elismerte ezt már a római jog;\* olyannak tekintették az egyházi zsinatok; e felfogás mellett küzdöttek a pápák és e miatt szembe szálltak a német császárokkal s nem engedtek meg oly magyarázatot, mely mellőzve az egyházat, a kegyúri jogot fejedelmi (jus majestaticum), vagy állami joggá változtassa.

A római jog elvei irányadóak voltak a későbbi német törvényalkotásoknál és a német fejedelmek vagy éppen nem gyakoroltak kegyúri jogokat, vagy ha befolytak az egyházi kinevezésekre, ezt külön concordatumok alapján tették. Tanúságot tesznek erről azon diplomacziái levelezések, melyek 1808 óta az újabb időkig Róma és a középeurópai államok közt folytak s a melyeket Friedberg «Der Staat und die Bischofswahlen in Deutschland» című munkájában tárgyal.

\* Nov. Justinian. LVII. cap. 2. nov. CXXIII. cap. 18. a. 576.

[265]

A püspökválasztásra nézve létre jött szerződéseket Friedberg nemzetközi szerződések jellegével biróknak tartja.

Bluntschli, az államtanban kiváló tekintély, a kegyúri jogokat nem tekinti felségjogoknak.

Dove pedig egyenesen kimondja : «Az általános fejedelmi kegyúri jog elmélete semmi által sem igazolható sérelem a kath. egyház alkotmányos elvével szemben». («Jene Theorie von einem allgemeinen landesherrlichen Patronatsrechte enthielt eine durch *Nichts* gerechtfertigte Verletzung des Prinzips der katholischen Kirchenverfassung»).

Magyarországban is a királyi főkegyúri jognak eredete az egyházban keresendő, természete és jellege is egyházi. De miután a királyi koronához elválaszthatatlan kapcsolatokkal, még az egyház kegyúrjogi törvényei szerint is, kötve van és ez által századokon keresztül a magyar kath. egyház életére nagymérvű befolyást gyakorolt: e jognak helyes megítélésé csak a századok által teremtett jogviszonyok teljes mérlegelése útján válik lehetővé.

És e mérlegelésnél kettőt kell kerülnünk. Az első az, hogy az állami szempontok ne állíttassanak előtérbe oly módon, hogy a fő-

[266]

kegyúri jog egyházi természetét csorbítsák; a másik, hogy a jus commune (közönséges jog) szabályainak alkalmazása mellett mindig tekintetbe vétessék annak kiváltságos természete és különleges magyar közjogi jellege.

Az újabb nemzedék, mely az állam elvont fogalma és az ebből levont theoremák után indul, mely az államot mint önczélta vagy Jheringgel a jogban a czélt keresvén, az állammindenhatóságot mint jogi dictatumot tekinti, — hazánkban a vallási és egyházpolitikai ügyeket is ezen elvek szerint hajlandó bíráló alá venni; az államot vallván minden jog kútforrásául, a főkegyúri jogot pedig (ius supremi patronatus) a főfelügyeleti joggal (ius supremae inspectionis) összetévesztvén: ezt is, amazt is állami jellegűnek véli.

Azonban még mielőtt Magyarországon a nyugat-európai nemzetekéhez hasonló jogélet kezdetét vette volna, Szent-István király, mint az egyház szellemétől áthatott, ezért koronával megajándékozott, életében, tevékenységében és államférfiúi intézkedéseiben, mint katolikus fejedelem lépett fel. A magyar állam, mint ilyen, a magyar kath. egyházzal egy időben született, a magyar király a főkegyúrral egy személyben jelent meg s mi-

[267]

után a kath. vallás államvallás is lett és e benső viszony megszilárdításához az európai államokban páratlan intézmény — a főkegyúri jog — is járult: lehetetlen volt, hogy a polgári jog terén is oly szokásos és törvényes viszonyok ne támadtak légyen, melyek az elvont jogi elméletek egyoldalú alkalmazását nem engedik meg.

Közönségesen el van fogadva az, hogy a főkegyúri jogot a magyar királyok számára II. Sylveszter pápa adományozta azon Bullában, melyet a koronáért Rómában járt küldöttségnek állíttatott ki, melyben a király érdemeit méltányolta, őt apostoli tevékenységeért megdicsérte, valódi apostolnak nevezte és hálából, hogy népét a kath. hitre térítette, *«még különös kiváltsággal feldiszíteni kívánta, t.i. hogy a keresztet, az apostolság czímerét maga előtt vitethesse és utódai is vitethessék s miképen őt és utódait az isteni kegyelem oktatni fogja, országának jelen és jövőendő egyházait helyette (a pápa) és utódai helyett intézhessék és rendezhessék»*; valamint egy más levélben, melyet neki s az országnagyoknak átadott a pápának hozzá utasított követe, mindez bővebben foglaltatik.

Eltekintve attól, hogy e Bullának hiteles-

ségét sokan kétségbe vonják; hogy vannak, a kik a Szent-Istvánnak adott kiváltságot pusztán az ő személyére korlátoznak hiszik; eltekintve attól, hogy egyáltalán nincsen tudva, mi lehetett tartalma azon, az ország nagyjaihoz intézett levélnek, melyet a Bulla említ: a kifejlődött gyakorlat és a Sz.-István utódai által is követett eljárás mégis következtetni engedik, hogy a kegyúri jogok nagymérvűek lehettek.

S noha az idők folyama alatt ezen joggyakorlat sok phasion ment keresztül; noha voltak esetek, midőn a püspökségek betöltése, a mi a főkegyúri jognak legkiválóbb pontja, Rómából, vagy a király beleegyezésével káptalani választás útján történt; noha a római Szentszék és a magyar királyok közt erre vonatkozólag számtalan elvi eltérések és viták voltak, mint például IV. Béla király, vagy a Hunyadiak korában; noha végül ezen főkegyúri jog egy időben oly annyira veszélyezettnek látszott, hogy állítólag Zsigmond király annak újbóli megerősítését a konstanci zsinaton szorgalmazta s meg is nyerte: mindazonáltal kétségtelen az, hogy a magyar királyi főkegyúri jog lényegében mindig az volt, a mi ma;

hogy a magyar királyok e joguknál fogva praeter ius generale oly kiváltságokat birtak, melyek a közönséges kegyúri jogokat túlszárnyalták s melyekhez hasonlókat egyik európai fejedelem sem élvezett.

Ezekből önként következik az is, hogy a magyar kir. főkegyúri jog megítélésénél különbséget kell tenni azon jogok közt, melyek a ius generale szerint minden kegyurat megilletnek és ama kiváltságok közt, melyekkel a magyar királyok felruházták.

A százados joggyakorlatnak és e joggyakorlat természetének megállapítására legyen szabad Verbőczyre, az egykori országbíróra hivatkoznom, ki a «corpus juris»-ban ötszáz éves joggyakorlatról teszen említést; továbbá legyen szabad rámutatnom azon törvényekre, melyek utána három század alatt e tekintetben hozottak.

Ugyanis Verbőczy előre bocsájtván, hogy a pápa «az ideiglenesen megüresedett *egyházi javak adományozása* körül semmi jogot nem gyakorol, a megerősítés «hatalmán kívül», mely szövegezésben — közbevetőleg legyen megjegyezve, — a *javak adományozása* (collatio beneficij) és a *megerősítés* (canonica institutio) közt határozott különb-

[270]

ség van téve: a királyi főkegyúri jogot a következő okokra vezeti vissza:

a) minthogy királyaink egyházakat alapítottak; «ezen alapítás által minden pártfogói, kinevezési, választási és javadalom-adományozási hatalmat maguk szereztek és maguknak tulajdonítottak. Ezen tény a közönséges jog szabályai szerint is a kegyurakra jogszerzési címet képez ;

b) mivel Szent-István, mint egy apostol, a nemzetet a keresztény hitre térítette, «legelőször az országban alapított püspökségeket, apátságokat és prépostságokat s mindezen egyházak főpapságait és javadalmait a *pápa beleegyezésével* ő maga osztogatta, a kinek akarta;» a miért is Szent-István «szentsége jeléül» a pápa ajándékából kettős keresztet kapott, minek folytán «a magyar nemzet kettős keresztet szokott czimereül tartani és viselni;»

c) mivel királyaink Szent-István uralkodásának ideje óta több mint ötszáz éven át «az ily egyházi javak adományozásának mindig valódi és békés gyakorlatában és birtokában voltak,» — s így az elévülés ideje több izben is túlhaladva volt;

d) mivel az országnak ezen szabadsága a

[271]

*javadalmak adományozására* nézve hajdan Zsigmond király idejében a konstanci zsinaton eskü szentségével is megerősítettett».

Verbőczynek ezen tanuságára hivatkozás történik az 1715 :LX. t.-cz.-ben, a hol szószerint ez áll: «Ő Sz. Felsége, mint legkegyelmesebb atyának legkegyesebb fia és az atyai erények örököse és élő példája a Szent-István király II. könyve 1-ső fejezete és a Hár. könyv I. Részének 11 címe értelmében ezen apostoli országban Isten egyházának legfőbb kegyura.»

Verbőczy, miután a főkegyúri jog eredetének és jogosultságának forrásait előadta, így zárja be okoskodását: «Ime világosan kitűnik, hogy ő és nem más valaki nevezett ki az általa épített és adományozás által javadalmazott egyházak kormányzóivá igaz és hű főpapokat, miként ez az ő történetéből s az egyházak alapítása- és adományozásáról készített számos oklevelekből is kiviláglik. Ugyanezt többen, a római és egyházi jogmagyarázók is könyveikben irva kifejtették.»

Fölösleges volna hosszas idézetekkel bebizonyítani akarni azt, hogy királyaink főkegyúri jogokkal birtak, azokat gyakorolták

[272]

és gyakorolják ma is; hogy ezen jogokat és joggyakorlatot a római szentszék ismerte, határozataiban azokra súlyt fektetett; hogy mint az ősi hagyományok leghívebb őre, ezen jogok és kiváltságoknak is igaz tisztelője lévén, azokat kétségbe nem vonta; s ha mégis a kivitel és a részletes intézkedések jogos, vagy jogosulatlan volta iránt eltérő felfogások merültek fel, azokat a kir. főkegyúri jogok csorbítása nélkül intézte el. Sikerült tehát azokat mindig azon a czimen fentartani, a mely czimen keletkeztek.

De valamint kétségtelen az, hogy királyaink a főkegyúri jog czímén oly mély befolyást gyakoroltak a magyar kath. egyházra, mint sehol Európában egyetlen fejedelem: éppen úgy kétségtelen az, hogy azt mindig teljes solidaritásban az egyetemes egyházzal és különösen annak fejével tették.

Maga Sz.-István király egész terjedelemben gyakorolta ugyan a kegyúri jogokat; és ha — mint némelyek hiszik — azok pusztán az ő személyes kiváltságát képezték volna is: mégis ezen jogok mikénti gyakorlásából következtetést lehet vonni azok természetére nézve. Ugyanis a király intézkedéseiben, alapítványjaiban nem az önjogo-

sultság öntudatával járt el, hanem királyi hatalmának hangsúlyozása mellé oda állítja az egyházi felhatalmazás mozzanatát. A pécsi püspökség alapító levelében például maga a király állítja, hogy a pápától nyert legyen engedélyt: «*cum consensu Sanctissimi Apostolid et in praesentia eius nuncii*». A pécs-váradi apátság alapító levelében «*cum consensu et confirmatione Auctoritatis Apostolicae*» intézkedett.

Szent-István tehát főkegyúri jogainak gyakorlatában a római Szentszék felhatalmazására hivatkozik; egyéb intézkedéseiből is az egyházzal a legszorosabb solidaritás tűnik ki.

Utódai is ily értelemben fogták fel főkegyúri jogaikat és hogy az általuk kinevezett püspökök nem gyakorolhattak megyé-ökben jogokat, mielőtt a római Szentszéktől meg nem erősítették volna, erre világos bizonyítékul szolgál az 1550. XIV. t.-cz., melyben a rendek kérik Ő Felségét, hogy «mivel a kir. Felségtől mind azelőtt, mind a közelebbi időkben hivatalokra megválasztott több püspökök az apostoli Szentszéktől megerősítve nem volnának és annál fogva mindazok véghezvitelére, melyek hivata-

[274]

lukhoz tartoznak, képtelenek, méltóztassék Ő Felsége egy külön követet Rómába küldeni ezen megerősítés kieszközlésére, hogy az így megerősített püspökök pásztori tisztóket szabadabban gyakorolhassák.

E törvény kettőt bizonyít. Egyik az, hogy a király által megválasztott püspök megerősítés nélkül nem járhatott el tisztében; a második, hogy a megerősítés többet foglalt magában, mint egyszerű tudomásvételt vagy helybenhagyást, hanem hogy az valóban a legfőbb joghatóságnak gyakorlása volt, mert a megerősítő Bulláknak ez képezi a legfontosabb részletét.

Sem Sz.-István, sem utódai, sem végül a magyar törvényhozás e királyi főkegyuraságot nem contemplálták elszakítva eredeti forrásától, az egyháztól, nem tekintették felségi(ius maiestaticum), annál kevésbbé állami jognak. Mert a ius maiestaticum nem foglalhat magában olyan jogokat, melyek nem az államban birják gyökerüket; de a souverain állam ismét nem absorbeálhatja az egyházat és ennek eredeti ősi jogait.

És itt egy körülményre kell a figyelmet felhívnom.

A kath. vallás Magyarországnban szintúgy

[275]

mint más európai államokban, államvallás volt. A szoros viszony, mely ez által az egyház és állam közt mindenütt kifejlődött, előidézte a jogkörök összezavarását, de másrészről oly intézkedéseket is eredményezett az állam részéről, melyek a kegyúri jogokból meg nem magyarázhatók és így e két fogalmat: államvallás és kegyuraság nem szabad összetéveszteni.

Az egyházi hatalom mélyen belenyúlt a polgári ügyekbe és viszont az egyház törvényei az államiság jellegét viselték. Az államfő hivatásának főpontja volt az egyházi életet fejleszteni, azt a szakadástól megóvni, s ez által is az állam egységét feltüntetni. Sz.-István, Sz.-László, Kálmán királyok decretumai nagyobbára zsinati határozatokat tartalmaznak. Későbbi törvényeink és ezek nyomán keletkezett kir. legfelsőbb és kormányshatói rendeletek 1848-ig nem ritkán hasonló szelleműek és irányzatúak.

Sz.-István például elrendelte, hogy a püspökök Magyarországon a canonok szerint ítéljenek; törvényeink kiközösítési, tehát egyházi büntetést rendelnek oly ügyekben, a hol ma az állam testi, vagy egyéb büntetést rendel; kiközösítik a kir. tekintély ellen

[276]

fellázadókat; a püspököket kényszerítik a helybenlakásra; a lelkészeknek megtiltják a templomon kívül a misézést. Az arany bulla a pápához küldetik, «ut ipse in registro suo conscribi jubeat».

Törvényeink az isteni tisztelet körül intéz-, kednek, a papoknak megtiltják, hogy világi ruhában járjanak stb.

Ki fogja mindezeket a főkegyúri jogokból származtatni ?

Hasonló intézkedésekre találunk más európai államokban is, a hol pedig a főkegyúri jog sohasem volt meg, például Franciaországban. Talán sehol sem volt az egyház az államhatalomnak annyira alárendelve, Mielőtt még a híres gallican szabadságok törvényes alakba öntettek volna: a királyok és államférfiak politikája már oda irányult, hogy meglazítsák az összeköttetést a római Szentszékkal és függetlenné tegyék a francia egyházat, követvén egyik francia államférfiunak szavait: «*meg kell csókolni a pápa lábait, de meg kell kötni kezeit*». A francia királyok nem törekedtek kegyúri jogokra, hanem a főfelügyeleti jogot annyira tágították, hogy az egyházat teljesen békóba verjék. A főkegyúri jog, éppen a római Szent-

[277]

székkel való összekötetése folytán, megőrizte volna az egyház szabadságát: az államban gyökeredző főfelügyelői jog azt lerontotta. A pápának csupán külső tiszteletet adtak, jogokat adni nem akartak. Következményei a legsúlyosabbak voltak. A parlamentek például zsinatok módjára jártak el és a bíróságokkal együtt beleavatkoztak a tisztán egyházi ténykedésekbe, befolyásolták a szószéket és a gyóntatókat. A püspökök kénytelenek voltak tapasztalni, hogy még a legutolsó faluban is az előljáróság az ő jogaikba avatkozik, mert a nem engedelmeskedő papoknak jövedelmeit is zár alá vehette. Vizsgálat alá vonták a parlamentben, úgy mint a bíróságok a szentségek kiszolgáltatásának módját; rendezni akarták a zárdák beléletét, elöljárókat neveztek és a törvényeseket hivataluktól megfosztották; a püspökök által felfüggesztett papokat visszahelyezték, a papokra ráparancsoltak, kiket oldhatnak fel büneik alól; az egyházi beszédeket bírálták, azoknak irálya, tartalma és iránya felett ítéletet mondtak és büntettek. — S mindez azon a címen történt, hogy a kath. vallás államvallás volt.

A százados elnyomatásnak következményei

azonban nem maradtak el. A kitörés rettenetes volt. A szálak, melyek az egyházat az államhoz kötötték, erőszakosan elszakítvák és a század elejétől a mai napig tartó küzdelem sem volt képes az egyház és állam közt a békét helyreállítani.

Azonban valamint abból, hogy régente az egyház befolyásolta és néha vezette az állam ügyeit, hogy szellemével azt annyira áthatotta, hogy az állam mintegy a theocrátiába elmerülni látszott, — senki sem fogja azon következtetést vonni, hogy az állam nem birt volna önálló törvényhozói, birói vagy kormányzói joggal: úgy senki sem lehet feljogosítva azon tényből, hogy az állam egyházi ügyekben akár a századok alatt létesült szoros viszonynál fogva, akár a főfelügyeleti jog tulhajtásával intézkedett, — azon következtetést levonni, mintha az egyház állami intézmény lett volna.

A kath. vallás, daczára a szoros összeköttetésnek az állammal, individualitását, önállóságát sohasem adta fel, sőt autonom jogait éppen oly határozottan védte meg az állammal szemben, mint ez utóbbi a magáét az egyházzal szemben. «Az egyház — mondja Bluntschli — fennállása óta mindig hajlandó

volt a vallásnak függetlenségét az állam akarata és rendelkezései ellenében megóvni. Ebben ő az isteni igazságon kívül saját önállóságát az állammal szemben felismerte. Ha tehát léteztek is későbben államvallások, ezen szó még is más értelemmel birt, — nem volt állami, vagy nemzeti vallás többé. Igaz voltát és értékét nem az állam törvényeiből származtatta. Államvallás tehát csak azon értelemben volt, hogy az állam azt igaznak ismerte és elismerte, — nem ő szorult az állam tekintélyére, hanem megfordítva».

Az államvallás fogalmát, intézményét és ennek kihatásait az egyházpolitikai viszonyokra nem szabad tehát a kegyúri jog fogalma alá vonni. A kegyúri intézmény nem állami, hanem egyházi. A jog nem eredeti, hanem adott, szerzett, átszármazott jog, mely az egyház iránti különös érdemek miatt adományoztatik. Kiváltság (privilegium) az; tehát a jog szabályai szerint a legszorosabb értelmezés alá esik, és mint az általános törvényen ejtett sérelem csak azon jogkörben és korlátok közt gyakorolható, a melyhez eredetileg tartozik.

Ha a kegyúri jog, vagy hogy e jognak

legpregnásabb oldalát feltüntessem, ha a püspök-kinevezési jog állami jog volna: akkor a mint az állam elvont fogalmából önként következnek, gyakorlatilag mindenütt azonos volna, a mi nem áll.

A siciliai királynak például V. Pius pápa a kegyuri jogot 1607-ben csak az illető király életére engedményezte. A luccai köztársaság a székesegyház számára tizezer darab aranyat ajándékozott, hogy a püspök-választási jogot megszerezhesse. XIV. Benedek pápa csak a hármas kijelölési jogot engedélyezte, s midőn a luccai polgárság ebből kegyúri jogot csinált, XIII. Kelemen pápa 1764 február 4-iki leiratában őket rendre utasította. Franciaországban 1516 óta a X. Leo és I. Ferencz között kötött concordatum alapján gyakorolták a királyok a püspök-kinevezési jogot, fentartatván mindig a római Szentszék megerősítése és legfőbb joghatósága. E nélkül a hatalmas XIV. Lajos király alatt sem foglalhatták el püspöki székhelyeiket azok, kiket a pápa, — mert a gallican szabadságokat elfogadták, — visszautasított: ezek száma harminczöt volt, az üresedés pedig hat évig tartott. A francia államfőnek mai kinevezési joga az 1801-ben kötött concor-

datumon alapszik. A concordatum ötödik cikkében pedig a római Szentszéknek joga világosan ki van kötve «l'institution canonique sera donnée par le Saint Siége». (A kánoni behelyezés a Szentszék által fog történni.) Egész Németországban a püspök-választás a káptalanok útján történik több-kevesebb megszorítással és itt-ott a fejedelem veto joga mellett; de mindenütt concordatumok alapján. Angolországban, Amerikában a pápa szabadon nevezi ki a püspököket.

Felséges Urunk és Királyunk, mint Ausztria császára az osztrák tartományokban gyakorol ugyan kegyúri jogokat, de eltérőleg és nem oly terjedelemben, mint nálunk. Az olmützi és salzburgi érsekeket az illető káptalanok választják, a császár csak megerősíti. A sekauai és lavanti, valamint a gurki herceg-püspököket a salzburgi érsek felváltva a császárral nevezi ki. A lebergi örmény érseket a papság választja úgy, hogy hármat fölterjeszt a császárnak, kik közül a császár egyet Rómába terjeszt.

Állami, nemzeti, vagy országos kegyúri jog tehát nem létezik; s azért is királyaink ezen jogot «ius reservatissimum» gyanánt kezelték, másoknak át nem engedték, sőt a

kisebb javadalmak kegyurai csak királyi adományozás, illetve királyi felhatalmazás útján gyakorolhatták ebbeli jogaikat. A király mint főkegyúr volt minden kegyúri jog forrása Magyarországon, valamint maga a kir. főkegyúri jog az egyházban birta eredetét.

Szakították el e jog az egyháztól és megszűnik kegyúri jog lenni, átváltozik főfelügyeleti joggá, melylyel a király minden az országban létező más egyházak felett bir, de mely szűkebb korlátok közt mozog, mint a főkegyúri jog és a mely kinövéseiben sokkal nagyobb kárt okozhat, mint a kegyúri jognak bármily tág magyarázata.

Igy fogták fel királyaink a főkegyúri jogot; így fogta fel a törvényhozás. S azon föltevés, mintha e jog az állam tulajdonává lett volna, mely ismét a királyban, mint az állami fenség hordnokában nyert volna kifejezést, semmi által sem igazolható felfogás. Királyaink azt nem tették függővé az országgyűléstől, de az országgyűlés sem vonta azt hatalmi körébe. E jogból kifolyólag intézkedtek királyaink egyházi és az egyházzal kapcsolatos ügyekben, mint például az iskolákban és alapítványi ügyekben; intézkedtek

alkotmányunk, törvényeink oltalma alatt és azok keretében, majd legfelsőbb rendeletek útján, majd az udvari kancellária, majd a helytartó-tanács, majd az ország hercegprimása, majd saját elhatározásukból felállított közegek közbenjöttével. Tették pedig ezt mindenkor a főkegyúri jogra való hivatkozással; s mind-ezt tudta az ország, látta a nemzet, ismerték az országgyűlések; és nem találkozott senki, a ki királyainkat e joggyakorlatban akadályozni, abban osztozkodni, vagy őket e jogtól megfosztani akarta volna. Az 1848: III. t.-cz. 7. §-a is határozottan mondja: «az érsekek, püspökök, prépostok és apátoknak kinevezési joga .... mindig az illető felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett, *egyenesen* Ő Felségét illeti».

Királyaink számtalan ügyben az országgyűléstől függetlenül intézkedtek. A kinevezéseket a pápa megerősítésének fentartásával eszközölték. A püspökök a királyi kinevezés és az eskü letétele után azonnal a javadalom élvezetébe léptek, — míg másutt ez csak a beiktatás tényével van összekötve; — de a joghatóságot csak Rómából nyerték. És ez lehet értelme azon kifejezéseknek: «*rex non praesentat, sed nominat*,

dat, donat, confert», azaz a kisebb javadalmasok csupán a püspök megerősítése és az institutio canonica után húzhatják a jövedelmet, tehát a javadalom élvezetének kezdete összeesik az institutio canonicával, míg a király által kinevezett püspök még Róma megerősítése (praeconisatio) előtt lép javadalmának élvezetébe.

Királyaink szabad elhatározással alapítottak új püspökségeket, emeltek zárdákat, eltörölték ezeket; az eltörölt, vagy elpusztult egyházi javadalmak vagyont más kegyes czélokra, vagy katolikus iskolákra fordították.

A törvényhozás mindezekbe positive nem avatkozott, — nem avatkozott a kegyúri jogok gyakorlásába. Intézkedései inkább negativ természetűek voltak és inkább kérvény, mint dictale conclusum alakjában kerültek a trón elé. Az országgyűlések intézkedtek ott, a hol e jognak gyakorlása a köz- vagy magánjogot érintette, de a jogot magát soha sem gyakorolta; elhárította az akadályokat, de maga nem okozott nehézségeket; tiszteletben tartotta azt mint királyi jogot és csak arra ügyelt, hogy az alkotmány keretében gyakoroltassék.

[285]

A mi e felfogásnak még nagyobb súlyt kölcsönöz: ez azon körülmény, hogy ez az egyházjog értelmében is a királynak személyes joga, a koronához kötött jog, melyben más senki, még az országgyűlés sem osztozkodott.

Már fentebb idéztem volt Verbőczyt. Az idézetben a személyes jog világosan foglaltatik. Az egyik idézetben mondja: «...ezen egyházak méltóságait és javadalmaikat egyedül ő (a király), a pápa engedelméből, a kiknek akarta, adományozta (harum ecclesiarum praelaturas et beneficia solus ipse ex nutu summi pontificis, quibus maluit, contulit)»; másutt pedig ezeket mondja: «íme világosan kitűnik, hogy *Ő és nem más valaki* tett az általa épített és ajándékokkal gazdagított egyházak kormányzására igaz és hű főpapokat.»

A Part. I. tit. 11. § 1. egyenesen kimondja, hogy királyaink minden kegyúri jogot *önmaguknak* szereztek meg. A királynak ebbeli személyes jogát fentartja az 1471: XVIII. t.-cz.; minden egyéb kegyúri jognak, melyeket netán mások gyakorolnának, kútforrásául tekinti a kir. főkegyúri jogot az 1569: XXXVI. t.-cz.

Kovachich György «Codex iuris decretalis» című munkájának 144. lapja 1. §-ban egy törvényt idéz, melyet fontossága miatt ide iktatok: «Bárki; legyen az gróf, báró, vajda, vagy más kir. tisztviselő, akármilyen állású, nevezetű, vagy méltóságú is legyen, a püspöki, érseki, apát- és prépostsági, vagy más egyházakat, melyekre nézve a király kegyúri jogánál fogva intézkedhetik, — továbbá ezek állományát, fekvő tartozékait, tizedeit és birtokait, a melyek tisztségének határaiban fekszenek, a király különös parancsa nélkül ne merészelje elfoglalni, vagy azokban részlegesen, vagy egészben beavatkozni» («Nullus, comes, baro, vojvoda seu alius officialis regius, cujuscunque conditionis, denominationis et dignitatis existat, ecclesias episcopales, archiepiscopales, abbatiales et praepositurales et alias quascunque *regio iure patronatus* disponendas earumdemque tenuta pertinentias, decimas et possessiones intra terminos et limites honoris sui seu officialatus *absque speciali mandato regio* occupare aut se eisdem partialiter vel totaliter ingerere audeat.»)

Megjegyzendő, hogy e törvény azon huszonnégy cikkelynek egyikét képezi, melyeket

[287]

Zsigmond király decretumában hozott és a melyek annyira fontosak voltak, hogy Mátyás király azoknak II. Endre és I. Lajos törvényeivel ugyanazon erőt tulajdonította, s a melyekről Kelemen magyar jogtudósunk azt mondja, «hogy a mai jogtudományban is érvénynyel bírnak».

Törvényhozásunk gondoskodott, hogy a király főkegyúri joga azon hét vármegyében is fentartassék, melyek 1622-ben Bethlen Gábornak, majd később Rákóczy Györgynek voltak átengedve. (1622: XXIX. t.-cz. 6. § 1647: XXX. t.-cz. 5. §.)

Az előre bocsájtottakból corollariumként a magyar kir. főkegyúri jog a következő alapelveken nyugszik:

A magyar királyok főkegyúri joga az egyházi törvényekben gyökeredzik és a mennyiben a közönséges kegyúri jogoknál nagyobb terjedelemmel bír, kiváltság, de mint ilyen is egyházi természetű és nem állami jog; azért is annak gyakorlásában az egyházi törvények szem előtt tartandók.

A magyar koronához van elválaszthatatlanul kötve s ennél fogva közjogunknak egyik sarkalatos részét képezi.

Kizárólagos királyi személyes jog, követ-

kezeskép nem nemzeti, nem országos; tehát semmiféle népfelség, vagy demokratikus intézménynek a kifolyása ezekre át nem ruházható a pápa beleegyezése nélkül.

Ezen alapelvek szerint fejlődött ki Magyarországon a kath. egyház és állam közti viszony. Századok műve ez, történelmi fejlődés, mely mélyreható szálakkal fűzte össze e két, a közéletet szabályozó tényezőt. Azért is ide nem alkalmazhatók sem az államjogi elméletek, sem az analogia, mely talán más államok példáját venné zsinórmértékül. Különlegesség ez, mely csupán Magyarországon található, a mely kihatásaiban egészen más természetű volt, mint azon államok intézményei, melyekben a vallás államvallás volt. Az államvallás rendszerint irányában és következményeiben az egyház elnyomására vezetett, holott Magyarországon ez nem történt, nem történt pedig azért, mivel éppen a korona beavatkozása az egyházi ügyekbe nem nélkülözhetette az egyházi mozzanatot. Nem a parancsoló állam érdes keze nyúlt be az egyház ügyeibe, hanem a korona mérséklő közbelépése tette lehetetlenné az ellentétek kiélesítését.

Az egyház kormányzása az egyháznak,

[289]

mint vallási testületnek elidegeníthetetlen joga. Ezt kérdésbe helyezni annyit tenne, mint megtagadni tőle azt, a mit az állam a legcsekélyebb associatióval szemben sem vonhat kétségbe. Ez az ő fennállásának elválaszthatatlan követelménye és testületi joga; azért mint ilyen nem az állam, hanem a természetjog védelme alatt áll. Ez szabadságának és önállóságának biztosítója, sőt ez képezi ismertető jelét, mely őt más hasonló társulatoktól megkülönböztetheti.

És e tekintetben a magyar kath. egyház a királyi főkegyúri jog gyakorlásában nem talált akadályokat, annál kevésbé, minthogy a kegyúri jog fogalmában a védelem maga befoglaltatik. Már Szent-István elrendelte, hogy a püspököknek hatalmukban álljon a kánonok erejénél fogva az egyházi ügyeket ellátni, igazgatni, kormányozni és elintézni.\* Autonóm maradt egyházkormányzatában, autonóm biráskodásában, autonóm iskoláiban; alapítványainak megőrzésében mindig a főkegyúr védelmében részesült. Ha mélyebbre ható, az egyházra nézve sérelmes

\* II. könyv 2. fejt.

intézkedések történtek is: ezek nem a kegyuraság, hanem az államnak az államvallás felett gyakorolt hatalmi fogalmából származtak, mint például a placetum regium. A kegyúri jog fogalmában az egyház szervezete és védelme rejlik; a placetum a féltékenységnek, ha tán nem a lenyüggözés szándékának gyümölcse.

Az államvallás kinövésői Magyarországon ritkán jelentkeztek. Különleges állást foglalt el az egyetemes egyházban; de sohasem lett nemzeti egyház. Rómától, vallási életének kútforrásától sohasem szakadt el; sőt attól törvényeink sem tiltották el. Püspökei és papjai nem tekintettek államhivatalnokoknak. A főkegyúri jog sohasem öltötte magára a caesaro-papismus látszatát. A püspökök Rómából nyerték a *jurisdictiō in spiritualibus*; sőt Róma engedélye nélkül nem is voltak fölszentelhetek, e nélkül a papság és a hívek is őket intrususoknak tekintették volna.

Éppen azért Magyarország nem látta azon küzdelmeket, melyeket Róma fenhatóságának megtagadása maga után vont. Egész országok elszakadtak Rómától és megszűntek katolikusok lenni ezen szempontok

[291]

félreismerése miatt. A főkegyúri jog éppen egyházi természeténél fogva megakadályozta ezt.

Szent-István, az esztergomi érsekségen kívül még tíz püspökséget alapított; tehát ezeket, mint Szalay László mondja, mind a magából, mint Koppány, Gyula, Kean, Othum és a bukottak legyőzése után a hadi zsákmányokból oly dús adományokkal látta el. hogy azokat a fekvő birtok szempontjából is megillette az elsőség. Az egyházi birtok jogalanyai *ratione bonorum temporalium* a nemesekkel egy színvonalra helyezték. Az egyházi javak királyi adomány erejével birtak, tehát kétségtelen tulajdonjogot képeztek.

Szent-István példáját követték utódai.

Adták pedig királyaink mindezen javakat a főkegyúri jogra való hivatkozás mellett; adták kegyeletes alapítványképpen, visszavonhatatlanul, teljes úri és örökös joggal. Hogy az egyház férfiai ekként az országban tekintélyes állást nyertek; hogy az országos ügyekbe mélyre ható befolyást gyakoroltak; hogy kormányzási, biráskodási, sőt hadügyi dolgokban intézkedési jogokkal felruházták és ez által az egyház és állam érdekei sok

tekintetben egybeolvadtak; hogy az ország rendei mindig híven őrködtek ezen főkegyúri jogok sértetlen fentartása felett: mindezt történelmünk minden lapja bizonyítja.

A királyi főkegyúri jognak ezen kihatását a magyar közéletre, még nevelte az, hogy az összes tan- és nevelésügy az egyház kezébe volt letéve.

A községekben a főpapok, főurak saját belátásuk szerint rendelkeztek iskoláik felett, kinevezték a tanítókat, megállapították ezek létszámát és fizetését, meghatározták a tantárgyakat, a tanrendet és az iskolai szabályokat. A főfelügyelet mindenütt az egyház kezében volt nemcsak az elemi, hanem a felsőbb iskolákban is. Ő volt általában egész nyugati Európában a művelődés kiinduló pontja, hordnoka és terjesztője.

Erre szolgáltak Magyarországon azon terjedelmes javak, melyek a királyi főkegyúr bőkezűségéből a tanító szervezeteknek adtak. A középiskolák ezek kezeiben voltak; ők vezették azokat függetlenül. A magyar államnak nem voltak középiskolái s ma is nagyobbára a tanítás és nevelés képezi feladatukat, miként száza-

dokon át rájuk volt bízva. Az összes tanodák a főkegyúr védelme alatt állottak, mert ennek bőkezűségéből nyerték jövedelmeiket.

De maga a tanulmányi alap is, mely a katolikus tanintézetek fentartására van rendelve, a királyi főkegyúrnak köszöni eredetét. Legelső nyoma ennek az 1548: XII. t.-cz.-ben található, a hol a rendek kérik a királyt, hogy az elhagyott monostorok, zárdák és káptalanok javait az iskolák építésére és helyreállítására, a becsületes és alkalmas tanítók díjazására, valamint a nagy reményű ifjúság oktatására és segélyezésére fordítani kegyeskedjék. A felügyelet a püspökökre volt bízva. Kútforrása e javadalmazásnak ismét a főkegyúri jog volt, a mit legjobban bizonyít az, hogy minden egyes alapítványnál hivatkozás történik reá; továbbá bizonyítja az, hogy Mária Terézia, midőn 1780 márczius 25-én kelt alapító levelében a jezsuitáktól elvett javak fölött intézkedik, nemcsak főkegyúri jogára hivatkozik, hanem egyenesen idézi a fennemlített 1548-iki törvényt.

Királyaink tehát nemcsak az egyház, hanem a vele szoros kapcsolatban álló iskolák felett is gyakorolták főkegyúri jogaikat.

És ezen körülménynek köszönhető, hogy a katolikus vallás befolyása a közéletre is a milyen hathatós, éppen oly üdvös volt; hogy a katolikus egyház Magyarországon az állameszmének hű hordnoka volt; ma is az. Tanügye az utolsó falusi iskolától fölfelé az egyetemig nemzeti volt. Az alapítványok hazai culturcélokra fordítják. A királyi főkegyúr iránti hódolata mellett a kormányzattal karöltve járt, akadályokat nem gördített, hű napszámosként állott a nagy célok szolgálatában, a melyek Magyarország nagyságára és dicsőségére irányozták. Intézetei világító pharosként állottak az ország minden részeiben, melyek ősi tradícióikhoz hiven katolikusok, de magyarok voltak.

A királyi főkegyúri jog tehát minden irányban, az államélet minden ágában, az egyházi ügyek elintézésében, a nemzet culturalis törekvéseiben mindenkor hatalmas tényező volt. Mindezekhez járult még, hogy Magyarországon — hála őseink bölcsességének! — már korán léteztek consolidált állami viszonyok és erősen kifejlett nemzeti önérték. Király, papság, nemesség az egyháznak, mint államfentartó és művelődési tényezőnek szükségességéről, ha néha csak ösztön-

szerűleg is, át voltak hatva és azért azt állami életükkel össze is forrasztották. Az egyház és állam fogalma egy nemzeti önérzetbe pontosult, mely az összeütközéseket, ha nem is tette teljesen lehetetlenné, de legalább a lehető minimumra szállította és e minimumban nem csekély, sőt talán kiváló része volt ama körülménynek, hogy a királyi főkegyúri jog szoros kötéssel fűzte a koronához a papságot és általán a katolikusokat s a korona, valamint az ország a papságban mindig hű támaszra találtak.

E körülményben rejlik talán magyarázata annak, hogy királyaink és a törvényhozás a legmesszebbre menő féltékenységgel őrkdtek a felett, hogy a szerencsés viszony, mely az egyház és állam közt létezett, a mely viszonyban az egyháznak szabadsága éppen úgy biztosítva volt, mint az állam joga, — meg ne zavartassék. S e védelemben nem kevésbé serények voltak az ország primásai és püspökei is. Az utódok sem lesznek kisebbek elődeiknél. Magyarországnak dicsősége az; mind állami, mind egyházi intézményeiben a jogkör kölcsönös tiszteletben tartása mellett a királyi főkegyúri

jogban találta ama tényezőt, mely az ellentéteket kiegyenlítette, az egyház és állam közti harczot visszatartotta és őszinte eljárás mellett jövőben is lehetetlenné teendi azt.

Király és főkegyúr, két hatalom, melynek egy személyben való találkozása képezte azon erőt, melyet századok szerencsétlensége nem volt képes megtörni s az egyház és állam közti viszonyoknak legüdvösebb szabályozója is volt.

1848 óta a katolikus vallás megszűnt államvallás lenni; de ezzel nem szakadt meg azon különleges viszony, mely nyolcz századon át az egyház és állam közt fennállott. A szálak, melyek a közéletnek e két tényezőjét összefűzték, sokkal szorosabbakká fűződtek, hogysen azokat egy rövid törvényhozási intézkedés szétszakíthatta volna. Századok művét nem lehet egy tollvonással megsemmisíteni. Elvek és eszmék, valamint lassan érnek meg, minthogy sokszor századok kellenek ahhoz, hogy testté és vérré váljanak, — úgy ha egyszer gyökeret vertek és egy nemzet intézményeiben megtestesültek, csak veszedelmes convulsio árán szakíthatók ki azon talajból, a melyben felnőttek és megizmosodtak.

[297]

Tagadhatatlan azonban, hogy miután a társadalmi és politikai viszonyok nagy átalakulásokon mentek keresztül, a katolikus egyháznak külső vonatkozásai az államhoz sem maradhatnak teljesen érintetlenek. A kérdéseknek egész halmaza lépett tehát előtérbe, melyeket az új államalakulás következtében úgy az egyház, mint az állam érdekében meg kell oldani. De ha e kérdések actualitásba lépnek: óvakodni kell, nehogy elvont állami elméletek, vagy eszményi velleitások után induljunk; hanem oda kell törekedni, hogy alakilag ugyan más, de lényegileg ugyanazon jogkölcsonösség és viszonylagosság uralkodjék egyház és állam közt, a mint t. i. azok a királyi főkegyúri jog alapján Szent-István óta kifejlődtek!

Az állam ereje nem abban fekszik, hogy mennyi hatalmi eszközökkel rendelkezik, hanem abban, hogy milyen erők azon erkölcsi tényezők, melyek őt feladatában támogatják; — nem abban, hogy hány intézmény függ szolgálai módon az állam parancsszavától, hanem mennyi szabad polgár nyújtja neki szabad elhatározásból a karját; — nem abban, hogy hitoktatói, vagy erkölcstanítói minőségben egyházakat, vagy inté-

zeteket kormányozzon, hanem, hogy ezen intézetek és egyházak az ő védelme alatt teljes erővel működven, tevékenységüket az állam érdekében és az ő üdvére kifejthessék.

S azért mi katolikusok a királyi főkegyúri jogban véljük látni szabadságunk ama tényezőjét, melyhez az egyház és országnak számos érdekei fűződnek; melyben az egyház és állam közti béke garanciái rejlenek s a mely a katholicismusnak azon páratlanul álló előnyt biztosítja, hogy ők, midőn magukat egyházuk hű gyermekeinek vallják, egyszersmind hazájuknak is hű fiai lehetnek.

Királyaink, az egyház felhatalmazásával, a katolikus egyházban úgyszólván egyházi jogokat gyakorolnak és ez által a katolikus egyházhoz elválaszthatatlanul vannak kötve; de másrésről ugyanegy személyben alkotmányunk hű őrei levén, ezen jogaikat az alkotmány keretében gyakorolják. Tehát az egyház feje iránti ragaszkodásunk és a király iránti hűségünk egy pontban találkozhatnak, pápa és király, egyház és haza nem ellentétes elvek, mindkét eszmének hivei lehetünk a nélkül, hogy az egyik, vagy a másik

[299]

háttérbe szoríttatnék. Szerencsés dualizmus ez, mely lelkiismeretünkben elválaszthatatlanul összeköti az egyházi szellemet a hazafisággal.

A MAGYAR ÁLLAM EZER  
ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK  
EMLÉKE.

BESZÉD  
BIHAR VÁRMEGYÉNEK A HONALAPÍTÁS  
EZERÉVES ÉVFORDULÓJÁNAK  
MEGÜNNEPLÉSÉRE TARTOTT RENDKIVÜLI  
KÖZGYÜLÉSÉN,  
1896 MÁJUS 12-ÉN.

A hazaszeretnek szent tüze ég ma lelkünkben, tisztábban és melegebben, mint bármikor. Magasra száll lelkünk, ég felé tör, hogy felkeresse a szeretetnek örök forrását: az Istent, kit egy ezredéven át nemzetünk sajátjának: «Magyarok Istenének» nevezett; hogy hálát adjon azon kimondhatatlan jóságért és kegyelemért, melylyel az európai nemzetekhez aránylag kis magyar nemzetet, annyi balsors közt fentartotta és nem engedte elmerülni az őt körülözönlő idegen fajú és ajkú népeségekben.

Hány nemzet tünt már el ezer év óta Európa térképéről, hány ország veszett el, mennyi korona lett összetörve, hány hatalmas dynastia lett eltemetve az enyészet tengerébe!

Es édes hazánk kies rónáin, ott, a hol

ma virágzó városok, vagy falvak állanak, a hol ma dús vetemények zöld színben pompáznak, mennyi rom van ott eltemetve? Van-e arasznyi föld, melyet fel nem dúlt volna a száguldó és öldöklő ellenség, vagy nem pirosított volna magyar vér? És e romokhoz mennyi édes, mennyi keserű emlék fűződik s a vér mennyi lelkesedésnek, mennyi szeretetnek, mennyi áldozatnak és könynek volt az ára?!

A feldúlt földet az idő és a békének fegyvere: az eke kiegyenlítette, a vér is felszáradt, vagy új életnek nyújtott tápanyagot; de az emlék, mely mindezekhez fűződik, nem halt ki. Csak a mi anyagi volt, porladozott el, a szellem él.

Őseink szelleme száll ma fel sírjaikból, ezer évnek évkönyvei nyílnak ma meg, melyeknek lapjaira ércbetűkkel írta fel a részrehajlatlan történelem nemzetünk életének phasisait. E lapokba rakta le az isteni Gondviselés a magyar nemzet életének bölcsészetét, mely a gondolkozó hazafi előtt feltárja a multnak titkait és a midőn oktat, következtetést enged vonni a jövő esélyeire, törekvéseire és reményeire.

Ki az, a ki e lapok bármelyikét is ki

[305]

akarná tépni? és melyikét? Tán azokat, a melyekben a nemzetnek tévedései, vagy borús napjai vannak feljegyezve? De nem szakítanók-e ki ezekkel azokat is, a melyekre apáink a nemzet dicsőségét irták? Nincsen fény árny nélkül, és ha mi egyéni multunkat, bármily zivataros is volt légyen az, szeretjük: kevésbbé fogjuk-e szeretni nemzetünket, ha tán tévedett, vagy vétkezett? Nem nemzet az, melynek nincsen történelme; a történelem pedig a küzdelmeknek, a csalódásoknak, a szenvedéseknek és diadalmaknak lánczolata.

Ne érintsük tehát azokat!

Az Isten keze írta azt oda! Klió csak eszköz volt. Mert a mely nemzet annyi balszerencse közt, elszigetelve a nagy néptömegek közt, mint egy kis oázis, ezer évig fenn tudott állani és nem szűnt meg magyar lenni: annak életerejében egy égi mozzanat rejlik, mely azt fentartotta és fenn fogja tartani.

A magyar nemzet ezeréves életének van psychológiája és a ki azt meg akarja érteni, a ki a multnak kulcsát birni kívánja, annak e lapok segítségével le kell szállani őseink lelkébe, szellemébe, szívébe, mert

csak így magyarázhatja meg nemzetünknek hajlamait természetét, jellemét, szóval szellemi életét; csak így kapcsolhatja össze okosan a múltat és a jövőt; csak így lehet igazságos a múlt és nyugodt a jövő iránt.

Két törvény van, a mely a népek életét befolyásolja: a természeti törvény, mely kényszerítő hatással bír, mint általában a természeti törvények; és az erkölcsi törvény, mely a szabadságnak szülő anyja. Az előbbi ösztönszerűleg működik és a göröngyhöz lánczolja a népeket, az utóbbi szabad röptöt ad a szellemnek és a művelődés tágas mezejére vezet

Ha ezer éves fennállásunknak titkos rugóit keressük, ha haladásunknak, vagy hátramaradásunknak indokait, nemzeti katasztrófáinknak közelebbi, vagy messzebben fekvő okait kutatjuk; ha átölelünk egész korszakokat, csoportosítunk mindent, a mit a hazai történelem feljegyzett: akkor fel fogjuk ismerni azon irányelveket, azon eszméket, azon tényezőket azon impulsív erőket, a melyek nemzeti életünket fentartották, vagy fejlesztették; de semmi esetre sem fogjuk ezeket visszavezethetni pusztán természetszerűleg, tehát kényszerrel működő

[307]

erőkre, vagy egy állítólagos világot mozgató törvényre, mely öntudatlanul vezette, vagy inkább hajtotta volna nemzetünket egy ismeretlen cél felé. Mert ha ezen tudományos elméletet elfogadnók, ezzel lerontanánk minden idealismust, mely nemzetünk legjobbjait lelkesítette, őseink minden érdemeit eltagadnók, értéktelenné tennék mindazt, a mit a hazáért tettek. A materialisticus világnézetben az idealismusnak nincsen helye.

Csak erkölcsi törvényben van felelősség és érdem, csak annak van moralis értéke, a mit szabadon teszünk. Csak az erkölcsi világban van szabadság, csak a szabad fejlődésben van igazi művelődés. Csak azon nemzetnek életében van biztosíték, hogy fenmarad, a melyben az isteni erő mint az erkölcsi világ alapja s életetője uralja az élet phasisait.

A honfoglalásnál a nyers erővel és hatalommal találkozunk, mint minden gyermekkorát élő nemzetnél. De már a nemzetnek Szent-István által történt megalapításánál és később annak Szent-László által megszilárdításánál észlelni lehet hatását azon erkölcsi tényezőknél, melyeknek kútforrása

a kereszténység örök elveiben volt. Ők az éghez kötötték nemzetünknek sorsát, és ez által mindazt, a mi a magyarban, a természet ezen büszke fiában, akár gondolkozás, akár érzélem tekintetében nemes, igaz és emelkedett volt, átszellemítették; a mi ösztön volt, azt önérzetté tették.

A harczias csoportok, melyeket a hadi zsákmány közössége és a veszély érzete tartott össze, egy nemzettestté lettek és e nemzettestbe a kereszténység két gondolatot nemesített meg. Két gondolatot, mely a magyar névtől elválaszthatatlan lett, melynek ápolói, védelmezői dicsőítettek, megrontói közmegvetésnek tétettek ki. E két gondolat: a szabadság és a hazaszeretet volt. E gondolatok a magyarnál mintegy dogmává lettek.

A haza neve szent volt előtte; ezért élt, ezért halt, a küzdelmek közt ez volt jelszava, szomorú napjaiban ez volt reménye és vigasztalása. Elfelejtett minden Istenen kívül, csak a hazát nem; eltűrt mindent, de a haza megbecstelenítését soha. A hazaszeretet nemzeti cultus lett, a hazaárulás pedig gyalázat volt.

Ma is az!

Egész valója felháborodott a gondolatra, hogy a magyar bármikor dicsőítse az erősebbnek jogát, hogy bármikor önként meghajoljon az erősebbnek hatalma előtt. Szabad akart lenni mindig, szabad lelkiismeretében, szabad polgári életében, szabad családjának szentélyében, szabad egyéni jogaiban. Inkább megtört, de nem hajlott meg.

Ne keressük tehát nemzetünk multjában a tudósok által képzelt materialisticus irányelveket, hanem keressük az erkölcsi törvényeket és ezeknek szerzőjét: az Istent, ki utat mutatott neki, midőn Ázsiából megindult hazát keresni és vezette a civilisatio határára, hogy itt védőfala legyen a kereszténységnek, védője és sokszor áldozata a művelt Európának a pogányok ellen vívott harczában; hogy itt küzdve fentartsa magát, fejlődjék és egykor faji és nemzeti tulajdonságainak megőrzése mellett a nyugotnak művelt nemzeteivel versenyezzen; versenyezzen mint előharczos a szabadságszeretben, a minden szép és nemes iránti lelkesedésben. Ott elenyészett volna, itt fenmaradt; ott a vad népek dúló harczaiban tán legyőzve, a szolgaság igája alá került volna, itt szabad nemzet lett és — a mire nem-

[310]

zetünk mindenkor büszke lehet — az európai művelt nemzeteket mintegy megelőzve, megteremtette a hatalmas angol nemzettel majdnem egyidejűleg az «Arany Bullát», a szabad Magyarországnak «Magna Chartáját.»

Béla király névtelen jegyzője mint történelmi tényt hozza: hogy Pusztaszeren a hét magyar vezér Álmossal. — Constantin császár szerint Árpáddal, — vérszerződést kötött, melyben nagy vonásokban befoglaltatnak a majdnem ezer éves magyar alkotmánynak alaptételei, t. i.: egy fejedelem öröklési joggal Árpád családjában, a törzsök és nemzetségek jogos részvétele a tanácskozmányokban és a kormányzásban.

Ime egy majdnem unicum az európai nemzetek történelmében!

Egy maroknyi, a culturának alantas fokán álló, Ázsia sivatagjait alig elhagyott nép megelőzi majdnem ezer évvel a modern államelméleteknek főelveit.

A központi hatalom korlátozása a periphericus erők által, és ezeknek szabad concentricus működése az államfentartó hatalom erősítésére; ez azon két alapelv, mely

[311]

a pusztaszeri szerződésben nemcsak rejlik, hanem mely az életből keletkezve, a nemzet életébe átültetve, képezi nemzetünk ezer éves évkönyvének legfényesebb lapját. E két tényezőnek egyensúlyában feküdt a nemzet politikai életének számos sikere. Megsértve sokszor, a szenvedélyesség, vagy a hatalom által veszélyeztetve, mégis e körül forgott nem egyszer a nemzetre nézve a lét, vagy nemlét kérdése.

Ezen alapelvek nyilvánultak Szent-István azon bölcs intézkedésében, melylyel a vármegyei rendszert megalapította. És a ki a multak iránti kegyeletet kiváló magyar erénynek tartja, az nem fogja megtagadni ezen alkotás iránti tiszteletét sem és a nélkül, hogy félnem kellene attól, hogy a «laudator temporis acti» névvel illettessem, ma, e nagy napon, a midőn az egész nemzet ünnepel, mélyen meghajlok azon szent alak előtt, kiben nemzetünk első nagy királyát tiszteli; meghajlok azon elv előtt, melynek alapján ezen intézményt teremtette; meghajlok azon kimondhatatlan szolgálatok előtt, melyet ez a nemzetnek jó és rossz napjaiban tett; és ha jogosult az általános öröm s hála, jogosultnak kell

[312]

tartanunk azon testületek ünneplését is, melyekből századokon át a nemzet politikai, jogi, igazságszolgáltatási és közgazdasági életére annyi haszon, annyi fény áradott.

Bihar vármegye is nemes büszkeséggel tekinthet vissza viszontagságteljes multjára és Tekintetes Közgyűlés! ha e gondolatnál lelkem a szokottnál magasabbra száll, oda, a hol ma az érzelmek hatalma elnyomja a legékesebb szavak varázsát, a hol az emlékek nagysága érezteti az emberrel azt, hogy mily túlmerész lehet az, a ki annyi fényt, annyi nagyságot szegény szavakba akar öltöztetni; oda, a hol apáink dicsőült lelkei velünk ma szellemileg egyesülve a nagy Istennek ujólag felajánlják hazájuk, nemzetük, gyermekeik boldogságát: akkor Tekintetes Közgyűlés! méltóztassék a kifejezések fogyatékoságát a nyelv szegénységének tulajdonítani.

Szent helyen állunk ma!

Szent-László, történelmünk legmagasztosabb alakja, a legmagyarabb, a legbölcsebb, a legnagyobb király szentelte azt meg. Megszentelte mély vallásosságával, páratlan vitézségével, hazájának szeretetével, tettei-

[313]

vel, életével, sirjával. Ezzel az országnak egy megyéje sem dicsekedhetik. Ide zarándokoltak király-utódjai. Lábaihoz temetkeztek királyok, királyi hercegek, országnagyok. Mária királyné, Zsigmond császár és király itt vannak eltemetve. IV. László, III. Endre itt tartottak országgyűléseket. Báthory Zsigmond, Pázmány Péter itt születtek. 1604-ben Bocskay volt a vár ura és hogy ne hiányozzék a tragicum sem, Báthory Gábor itt öletett meg, itt volt fogoly Thököly. Mindezek oly emlékek, melyek a mai ünnepnek keretébe méltó helyet foglalnak.

Bihar vármegye két testvérországnak határán lévén, a politikai és harci mozgalmak minden kellemetlenségeit századokon át volt kénytelen tűrni; de hazafias és magyar jellegét mindenkor híven megtudta őrizni; az alkotmányos küzdelmekben, melyek sokszor hevesek, sokszor szenvedélyesek voltak, mindenkor első helyen állott. Sok küzdőnek nemes utódait ma is van szerencsénk itt tisztelhetni.

Általában a vármegyék a szabadságnak és hazaszeretetnek tűzhelyei, sokszor utolsó menhelyei, mindenkor azonban bátor védői

[314]

voltak. A nemzettel éreztek, a nemzettel fejlődtek, mert annak constitutív tényezői voltak; sokszor egymást a haladásra nógatva, sokszor a rohamosan előretörőknek üdvös gátokat emelve.

De ezen működésbe belejátszott a mai korban a nemzeti életnek oly ritka idealis felfogása, tán nem egyszer az elvont elmélet is. Az időnkint beállott harcokban az ellentétek kiegyenlítése a jóakarát, a hazaszeretet, az élet jótékony behatása alatt eszközöltetett. A kiket a zöld asztal elválasztott, azokat a társadalmi élet kiengesztelte; mert egy szabad nemzet szabad fiai lévén, tisztelték a vélemény, a meggyőződés szabadságát is. Őseink bölcsesége mindig számolt a körülményekkel és meg tudta vonni a határvonalat, a hol az államhatalom megszűnjék és a törvényhatóságok közreműködése érvényesíttessék; és viszont.

A fő mindig az volt, hogy a törvényhatóságoknak annyi szabadság biztosíttassék, hogy erkölcsi erejét kifejthesse; de a szabadság ne annyira tágíttassék, hogy a nemzetnek akár fennállása, akár fejlődése szenvedjen. A szabadságot nem állították

[315]

fel elv, vagy axioma gyanánt; nálunk a szabadság nem volt elv, hanem több ennél, tágasabb, mint bármely politikai eszme. A szabadság őseinknél történelmi tény volt, mely előtt meghajolt mindenki. Századok vívmánya volt és az maradt s élt a nemzetben még akkor is, midőn elnyomva, csak sirhatott. Nem az elv teremtette a szabadságot, hanem a magyar jellem, mely századokon át teremtette magának a tényt, mely megdönthetetlen jog lett. A szabadság nem az abstract képzeletben, hanem a történelemmel egybeforrt nemzeti szervezetben feküdt, melynek a szabadság oly kiegészítő részét képezte, hogy ez a nélkül nem is képzelhető. A szabadság csak ott virágozhatik, a hol az a nép életével összeforrt. Gyermek-nemzetnek nincsen szabadsága; fejlett nemzet szabadság nélkül nem létezhetik.

Az 1848-iki alkotmány szélesebb alapokra fektette államszervezetünket, de a nagy épületnek úgyszólván csak vázlatát adta, a kiépítést az eszmék fejlesztő hatalmára és a nemzet bölcseségére bizta. A szellemek tehát a régi és új közti választás útjára állítottak; de a komoly államférfi előtt

[316]

egynek világosan kell állani és ez az: hogy az új alkotások által nem szabad az alaperőket gyengíteni, a melyeken a magyar állam nyugodott, nyugodott századokon át és nem szabad azokat felcserélni oly ephemer vívmányokkal, melyek inkább az elméletnek, mint a gyakorlati életnek képezik dicsőségét.

Ezredéves fennállásunk bizonyítja, hogy őseink fel tudták találni az egyensúlyt, a melynek köszönhető a nemzeti egységnek fentartása.

Igen, a nemzeti egységnek fentartása, az egységes államnak kiépítése, mely magyar legyen, ez volt jó és balsors közt mindig főtörekvése nemzetünknek és hála a nagy Istennek, ezer év után ma előttünk áll az alkotmányos magyar monarchia, melynek élete magyar, jellege magyar, királya magyar.

Századokon át folytatta a nemzet a küzdelmet, azért, hogy megtartsa magyarnak e hazát. Ez volt eszményképe államfér-fiainknak a multban, ezért rajongunk a jelenben is. Küzdött önmagáért, küzdött másokért sokszor önkárával, de küzdött, fájdalom, önmaga ellen is; úgy hogy a

[317]

gondolkozó és aggódó hazafi elméjében nem egyszer megfordult Bölcs Leo császárnak azon állítólagos mondása: «lugi impatiens, libertatis incapax». Az igát túrni nem akarja, a szabadsággal élni nem tud.

Trónviszályok, melyek az ország békéjét feldúlták; a szomszéd fejedelmek és a magyar trónra áhítozók cselszövényei, melyek pártokra szakították a nemzetet; az oligarcháknak túlkapásai; a nemességnek erőszakoskodásai, melyek a nép féltelenségét és kicsapongásait felidézték, makacs pártoskodások, ezek mind, mind sötét fekete lapok. Hanyatlottunk azért, olykor a pusztuláshoz közel állottunk, de Istennek hála! megmaradtunk.

Ezer év alatt a magyar körül minden más lett, csak ő maradt meg nemzeti szokásaiban, családi életében, faji sajátágaiban változatlanul. Még azokat sem absorbeálta, a kiket mint őslakókat a honfoglaláskor itt talált, vagy később betelepített, noha ezek az etnographiai assimilatio tapasztalása szerint a magyar elemet könnyen felszivhatták volna. Hogy ez nem történt, ez a magyar suprematiájának önérzete volt, ez öntudata volt annak: hogy ő szerezte fegyverrel e

[318]

hont; ez azon erkölcsi meggyőződés volt. hogy e hazának magyarnak kell maradni, mint az volt, a midőn Európában legelőször megjelent. Mert Szent-István mint magyar államot vezette be azt az európai nemzetek közé; az ő, illetőleg Árpád véréből nyerte az ország királyait és később, a kiket választott, magyar királyoknak nevezettek. Nem volt idő, a melyben Magyarország Európa térképéről eltűnt, vagy ezen nevét elvesztette volna. Az államot a magyar teremtette és a midőn állami önállóságát megtámadtatva látta, ő volt az első, a ki a küzdőterre lépett, vérét feláldozván, hogy azt megvédhesse. Az országban lakó összes népegek melléje állottak és küzdöttek vele együtt s adtak hősokeket kik a magyar hegemoniája, a magyar név alatt, az egyseges magyar állam zászlaja alatt harczoltak és meghaltak.

A magyar állam eredete tehát egy évezredre vezetendő vissza. Fejlődött, sokszor a viszontagságok által fejlődésében megakadályoztatott, de azon idealis szempont, hogy állami individualitását és ennek magyar jellegét fentarthassa, mint arany fonál szövődött át ezeréves küzdelmeiben. Voltak

[319]

idők, a melyekben megsemmisülve lenni látszott. Sajó, Mohács, a török uralom végveszélylyel fenyegették, de a nemzet, mint a phönix hamvaiból, mindannyiszor feltámadt.

Nem adta fel ezen individualitását még akkor sem, a midőn annyi balszerencse, annyi belviszály által meggyengítve, politikai szükségből magasabb állami raison által indíttatva és azon meggyőződéstől vezettetve: hogy egymaga nem állhat ellen a barbár néptengernek, mely egész Európát a Fekete-tengertől az Oceánig elnyeléssel fenyegette, a szomszéd Auszriához csatlakozott, ugyanegy fejedelem alatt elválaszthatatlanul és osztatlanul; de a Szent-István koronája alá csatolt részekkel együtt saját különállását biztosította.

Azóta nem ugyan abszolút függetlenséggel, — a mit már magának a szövetségnek fogalma is kizár. — de mint egy európai nagyhatalomnak egyenjogú és nemzeti individualitását minden alkalommal hangsúlyozó tagja, mint egy önálló nemzetnek minden attributumaival bíró állam áll ma Európa színe előtt.

A mi tehát a magyar történelem lapjain

arany betűkkel van felírva, a mi egy hosszú munkában, áldozatokban, szenvedésekben és — nincs mit tagadnunk — hibákban, de dicsőségben is gazdag multnak gyümölcse, — a mi őseinknek drága hagyománya, — a mi sem a *pragmatica sanctio*, sem az 1867-ik kiegyezés által nem semmisített meg, sőt inkább ezekben bírja ma is, midőn ugyanazon veszélyek, csak más formában fenyegetnek bennünket, legerősebb garantiáját: az a magyar állam egysége.

Ezen állami egység, melynek eszménye Magyarország összes népeinek egész multját betölti, mely közös áldozatok, közös dicsőség által fentartva és annyi közös emlék által megszentelve lett, — ezen ideál, melyet nem birt lerontani a hatalom időnkinti túlkapása, nem a reménytelenség súlya alatt síró hazafiui fájdalom, — ezen állami egység képezi Magyarország összes népeinek elválaszthatatlan, osztatlan örökségét. Ez képezte politikai multunknak alapját, minden törekvéseinknek célját, minden reményünknek és hazaszeretetünknek foglalatját, melyről ha a nemzet egyetlenegyszer lemondott volna, menthetetlenül elveszett volna.

[321]

S ezen egységes nemzet, mely születésében, növekedésében, magán- és közéletében, törvényhozásában, jogszolgáltatásában magyar volt; ezen egységes nemzet, mely mint állam egy gondolataiban, érzelmeiben s tetteiben nemes, felséges király bölcs és Isten áldotta uralkodása alatt él, ez a nemzet ma is magyar és a haza, melyet miénknek nevezünk, magyar.

Ez a haza a miénk!

Ezer év nem birta tőlünk elvenni; s bízunk a jó Istenben, hogy nem fogják elvenni azon törekvések sem, melyek a nemzeti egység szétbontására irányulnak, hogy nem fogják tőlünk elvenni a vallás és haza nélküli azon századvégi eszmék sem, melyek egy ideális emberiség káprázataival becsempészik magukat társadalmunkba és politikai életünkbe, — eszmék, melyek mellett megmarad az ember, de elvész a hazafi. Syreni hangok ezek, melyek rontanak, nem fegyverrel, hanem eszmékkal, melyek lerontanak vallást, erkölcsöt hazaszeretetet; pedig ezek képezik az egyedüli védpaizsot a nemzeti sülyedés ellen. Törültsenek el ez érzelmek és meg fog semmisülni a nemzet.

E haza a miénk! de őseinkké is, kik számon kérik tőlünk a drága örökséget. A sirok, melyekben nyugszanak, nem némák. A hamvaknak is van szavuk. Őseink hagyománya nagy kincs, ez képezi gyökerét azon terebélyes fának, melyet Szent-István, Szent-László, annyi dicső királyaink és buzgó őseink ápoltak, melynek árnyékában ma mi, egykor pedig utódaink fognak még pihenni. Ha e fának gyökere kiszárad, utána indul az egész fa.

És hogy e haza ma is a miénk, Uraim! ismét oda mutatok a nagy fentartóra: az Istenre! ki a legszentebb érzelmeket, a melyekkel a magyart megajándékozta: a vallásosságot, az erkölcsök nemességét s tisztaságát, a szabadságot és a hazaszeretetet felhasználta arra, hogy itt e helyen, ez áldott országban egy szabad állam létesüljön s fennálljon tanuságául annak: hogy csak is ezeknek ereje, ezeknek hatalma tarthatja fenn törhetetlenül a népeket és a nemzeteket; valamint fentartotta nemzetünket ezer évig.

Élni fogunk, mert a jó Isten is úgy akarja. Van alkotmányunk! Népünk vallásos és szereti hazáját, nem haltak ki még azon

[323]

erények, melyek multunkat oly dicsővé tették. A nagy Isten adott nemzetünknek egy fenkölt lelkű, aranyszivű királyt, ki ma a nemzettel egy, vele együtt érez és ünnepel. Dicsfény környezi őt, melylyel ritka fejedelem dicsekedhetik; népeinek szeretete, mely őszinte; hűség, mely történelmi; odaadás, mely egy büszke nemzetnek legszebb ajándéka. *Élni fogunk!*

\*

Az elmondottak után indítványozom: mondja ki a vármegye törvényhatósági bizottsága, miszerint a magyar állam ezer éves fennállásának emlékét a legbensőbb hálával az isteni Gondviselés iránt és a bizalommal a jövő iránt, lelkes örömmel iktatja jegyzőkönyvébe.

A  
MAGYAR FŐISKOLAI  
IFJUSÁGHOZ.

MEGNYITÓ BESZÉD A MAGYAR DIÁK-  
SZÖVETSÉGNEK 1897 ÁPRILIS 22-ÉN NAGY-  
VÁRADON TARTOTT GYŰLÉSÉN.

Örömmel fogadtam szíves felhívásukat arra, hogy ma élére álljak azon testvérületnek, melylyel Önök nemes törekvésüknek solidaritását a nemzet előtt bebizonyítani akarják; akarják, hogy lássa a nemzet: miszerint nemcsak a szaktudomány igényel eszmecsérét, mely tisztázza a fogalmakat és a tudást tegye hasznossá; hanem a tudományra való törekvés, a tudománynak szomszárja is keres érintkezést hason gondolkozású és hason érzelmű barátokkal, hogy egymást buzdítva, egymást lelkesítve, karöltve haladjanak azon a pályán, melyen feltalálhatók azon szellemi kincsek, melyek a mily boldogítók egyénileg, éppen oly kimondhatatlan becsüek egy nemzetre, mely a művelődés magaslatán állani kíván.

Igy felfogva az Önök által rendezett nagyváradi találkozást, e helyről szívből üdvözlöm Magyarország egyetemi és akadémiai

polgárait. És midőn ezt teszem, nem tagadhatom meg magamtól azon őszinte vallomást: hogy ma lelkem előtt ragyogó színekben emelkednek fel a rég, rég mult idők kedves emlékei; a messze távolból hangok szólalnak meg, a melyeket elhaltaknak hittem; dalok visszhangzanak szivemben, kedves, édes dalok, melyek ifjúkori égő szivünket felvillanyozták, melyek érzelmeinket nemesítették, melyek egy gyúpontra egyesítették azt, a mi szent, a mi magasztos szivünkbe honolt és a melyeknek legfenségesebb alapgondolata volt: az édes magyar hazának szeretete.

Én is ültem az iskola padjain, én reám is illett azon mondat: «*Multa tulit fecitque puer; sudavit et alsit;*»\* én is ismertem az ifjúkori ábrándok csalódásait és ma is, a midőn előrehaladt koromban az élet költői oldala — sajnos! — mindinkább háttérbe lép, mondhatom: hogy hosszú multamnak legszebb része a deakélet volt.

Ime, Ifjú Barátim! az arany fonal, a mely Önökhöz köt, ime a szeretetnek mérve, melyből megítélhetik, mily szívesen üdvözlöm

\* Horatius De Arte Poet.

[329]

Önököt körünkben, üdvözlöm Önökben nemzetünknek reményét, majdan munkásait, a kik fáradsággal szerzett tudományukkal, komoly törekvéssel, felhalmozott ismereteik kincsével hivatva lesznek egykor a hazának sorsát intézni. Önöknek lesz feladatuk a magyar nemzet művelődési fejlődésében eszükkel és szívével közreműködni, hogy az, mint egykor a harctéren, úgy ezután a tudomány és általános műveltségben az első nemzetek közé soroltassék.

Azt mondják: hogy a tudomány hatalom. Ez áll. Az volt mindig, az lesz ezután is. De a hatalomnak egy feltétele volt és lesz mindig és ez az: hogy el ne szakíttassék azon erkölcsi, ész- és természetfölötti alaptól, melyen az élet nyugszik.

A tudomány a suggestiónak mindig hathatós neme volt, tekintélyével befolyásolta az életnek minden nyilvánulását, hatványozta a fejlődésnek minden vívmányát és propulsiv erejével megakadályozta a pangást. Tudomány nélkül nincsen haladás, nincsen művelődés.

Abstract alakjában a multban ugyan gyakran meddőnek látszott, sokszor a rideg tudósok különccségének vétetett, miből a

[330]

világra és a társadalomra kevés haszon látszott háramolni; de a történelem itt is bizonyosságot tett a tudománynak hatalmáról, mert a legbámulatosabb találmányokban, felfedezésekben, a korszakokat alkotó nagy eseményekben, a népeket ért legnagyobb katastrófákban azon elvek expansiv ereje működött, melyeket az elvont tudomány felállított. Az eszme sokáig lappangott, de lassankint és észrevétlenül testet öltött és rontott, vagy épített, átalakította a társadalmi viszonyokat és mindig egy lépéssel előbbre vitte az emberiséget; lassan működött, mert az eszmék lassan érnek, de működött biztosan és eredményyel.

A kereszténység magasztos isteni tanai három századon át küzdöttek a mély gyökerekkel bíró pogányság ellen, míg teljes fényében ragyoghattak. A renaissance korszaknak eszméi a reformatióra vezettek. Descartes bölcsészete nem hatott rögtön, de lappangó ereje kiki tört és élt, mignem Comte positivizmusára vezetett és ez — Comte positivizmusa — ma a gyakorlati életbe átültetve, úgyszólván uralkodói hatalommal terjed, — fájdalom! nem üdvös, nem szerencsés irányban, mert neki köszönhetjük, hogy

[331]

letördeli lassan az idealismust, hogy kiöli fokozatosan a költői életnek kincseit. A nagy francia forradalmat az encyclopedisták előzték meg. Robespierreről mondják, hogy Rousseau «Contrat social»-jával zsebében lépett a vérpadra.

Az emberi észnek művei tehát abstract alakjukban is a művelődés menetében ellenállhatatlan hatást gyakoroltak. A könyvek, melyekbe a tudomány világmozgató eszméit lerakta, a könyvtárakban lehet, hogy elporladoztak, de az eszmék éltek és átalakították az emberiséget. A tudomány hatalom volt.

Ma a tudomány megszűnt egyeseknek kiváltsága lenni, kilépett azon szűk körből, melyben eddig mint egy magvető működött, ki az időre bizta a magnak gyümölcsöztetését: ma roppant fejlődésénél fogva szakokra oszlott és oly terjedelmű, hogy egyes ember azt át nem karolhatja; ma a tudomány a gyakorlati térre lépett és áthatván a társadalomnak minden rétegeit, felölelvén minden társadalmi kérdést, társadalmi hatalom lett.

Hasonló jelenséget a történelemben hiába keresnénk. Oly kérdések várnak megoldásra

[332]

a tudomány által, melyekhez hasonlókat a civilizáció egész történelmében nem találunk. Átmeneti korszakokban, — pedig az emberiségnek sok ilyen korszaka volt, — mindig nagy eszmék küzdöttek érvényesülésért, de a küzdelem tere egy, vagy más nemzetre volt korlátozva, a melyből az új eszmék azután a világba szétsugároztak. Ma egész világrészek vannak talpon. A szellemi fegyverek, melyekkel az elhaló század egy újabb aerával küzd, oly hatalmasak, hogy az emberi társadalomban mutatkozó rohamos fejlődés majdnem lehetetlenné teszi az emberi tudásnak oly összesítését, oly összefoglalását, mely a jövőre nézve vezércsillagul szolgálhatna, a miért is a tudománynak legkitűnőbb mai vezérférfiai: mint egy Spencer, egy Huxley, egy Kidd aggódva néznek azon rombolások elé, melyeket a túltengő és sokszor nem a legalaposabb tudományosság tehet. Az óriások megijedtek saját gyermeköktől és Huxley majdnem kétségbeesve mondja: «hogy egy bolygó csillag közeledtét, mely az egész történelmet elseperné, a legkivánatosabb megoldásnak örömmel üdvözölné».

A tudománynak sokoldalú elágazása mel-

[333]

lett a gondolkozó elmék az életnek megoldásra váró egyéb nagy problémáit is látják. Vannak jogok, vannak kötelességek, vannak törvények, melyeknek a tudomány nem adhat sanctiót.

A társadalomnak azon osztályai, melyeket a tudománynak csak kis szellője érintett, de a melyeknek reményei, vágyai, követelései éppen a tudománynak általánosítása folytán oly nyugtalanító módon lettek felkeltve és fokozva, ezen osztályok várva-várják a tudomány által eszközlendő nagy csodákat és a csodák — nem jönnek. Socziális tudomány, — a mely e nevet érdemelné, — mondhatni még nincsen. Van egy halmaza az empiricus észleleteknek, de ezeknek összefüggése, ezeknek sytheticus csoportosítása oly gyarló, hogy logikai következtetés a jövő alakulásokra ezekből nem vonható.

Bármily nagy tehát a tudomány hatalma, itt kezdődik annak tehetetlensége, annak meddősége. És ez vezet engem arra a térre, melyet nem ajánlhatok eléggé Önöknek Ifjú Barátaim! gondos figyelmökbe, és ez: hogy a tudomány nem ignorálhatja az életnek legfőbb éltető erejét, legbiztosabb alapját az

erkölcsöt (morált) és ennek legfőbb sanctióját, a vallást.

Az évezredek óta tartó evolutióban ha keressük a principium movenst, azt fogjuk találni, hogy az túlnyomóan az ethika terén található. Öntudatlanul, vagy öntudatosan ez befolyásolta az egyeseket és a társaságban egyesített népeket, — találjuk, hogy ezen principium mindenkor ész- és természetfölötti volt. Ezt magok a positivisták is elismerik és nem lehet az időpontot megjelölni, — a mai napig sem, — a melyen ez hatását veszttette volna.

Az ethikai principium mélyen gyökeredzik az embernek egész valójában; a ki ezt tagadja, az az emberi nem fejlődését nem figyelte meg teljes lényegében. A tudomány hatalmas tényező volt, de soha sem birta odáig vinni, hogy az emberiségben ezen vele született tulajdonságát vagy elölhette, vagy csak nélkülözhetővé is tehette volna; sőt bizonyos, hogy a nemzetek csak akkor haladtak, a midőn a tudomány az ember lelki életének ezen leghatalmasabb agensét, tudniilik a morált és a vallást tiszteletben tartotta. A tudományos Róma morál nélkül megbukott.

És e felfogást igazolni fogja a szociális tudomány, mely a jövő század evolutióját vezetni fogja. Ez be fogja bizonyítani, a mi már mondatott is, hogy a szociális kérdés a morál kérdése, de nem azon morálnak, mely conventionalis és a melynek utolsó principiuma az emberi ész, hanem annak, mely a vallásban bírja a természetfölötti szentesítést.

A positivistáknak úgynevezett emberbaráti ábrándjai, melyek csak a tényekből önkénytelen leszármaztatott életszabályokat adnak, üres formák, melyeket maga Comte sem birt a vallás méltóságára emelni. Megpróbálta, de nem sikerült.

És e tekintetben örvendetes fordulat állott be.

Onnan, a honnan egy század előtt a kereszténység megsemmisítésére irányzott atheismus átszivárgott a száraz földre, Angolországból, a tudománynak legujabb termékei elhagyván az anyagelvű bölcsészetnek meddő vergődéseit, magasabb szempontból kezdik tárgyalni a szociális kérdéseket. A *«mélyen erkölcstelen elméleteket»*, — mint azokat a ma is élő Lecky nevezi, — felváltják más oly tudományos munkák, melyek az erkölcsi

[336]

érzelmet és ezzel együtt a vallást az emberi elme kiegészítő részének tekintik. Ezen tudósok szemében a vallás már nem phenomenon, mely az emberiség gyermekkori sajátsága, hanem feltétele, sőt jellemvonása az egész emberi nem evolúciójának. A civilisatio haladása, vagy pangása, avagy visszafejlődése szorosan összefüggött mindig a valláserkölcsei mozzanat emelkedésével, vagy hanyatlásával. A civilisatio felülete lehetett fényes, kápráztató, míg annak belseje már korhadásnak indult. Caesar idejében Hercules oszlopaitól az Euphratig, a régi vallásokból kihalt az éltető principium, de ezzel ugyanazon éltető principium is kihalt a római társadalomból, — összeroskadt és az imperatorok minden erőlködése sem volt képes ezt megakadályozni.

Sziveskedjenek Ifjú Barátaim! kezükbe venni Müller Miksát, a nagy philológot, a ki egyik felolvasásában mondja: hogy azok közt, a kik hitetlenséggel, vagy atheismussal kérkednek, alig van néhány, a ki saját szorgalma, fáradságos tanulmánya és vizsgálódása után lett azzá, a legnagyobb rész csak szajkózza azt, a mit másoktól hallott.

Vegyék csak kezükbe újabb culturbölcsé-

[337]

szeti termékeit az angol litteraturának és bárha azokban majdnem mindenütt az angol és anglikán szellem és felfogás uralkodik: mégis érdekes tanulmányok azok a szocialis evolutio természetének és céljának megértésére.

Ezekből megtanulhatják azt: hogy bármily hatalmas is volt légyen a tudománynak befolyása az emberi nem fejlődésére, mégis sehol sem birta nélkülözhetővé tenni a valláserkölcsi mozzanatokot, sőt hogy ezek túlnyomó hatással voltak mindenütt;

megtanulhatják: hogy valamint a fejlődés kezdeményezése nem az észnek tulajdonítható: úgy az ezredéves, vagy egyes századoknak mozgalma nem volt pusztán intellectualis;

megtanulhatják: hogy az emberiségnek, mint élő organismusnak fejlesztésében az ész ugyan fontos tényező, de nem egyedüli, hogy nem úttörő, hanem csak fejlesztője annak, a mit a kivüle és nélküle működő szocialis erők teremtettek.

Ezen erők az ethikában gyökeredznek, legnagyobbatékosabb kifejezésüket pedig a kereszténységben találják.

Nagyon kecsgettető volna a keresztény

[338]

tudománynak hatalmáról előadást tartani és bebizonyítani, hogy a kereszténység nélkül ma Európában sem tudomány, sem civilizáció nem volna; de erről le kell mondanom ez alkalommal, mert nagyon hosszúra terjedne felszólalásom. Elég oda mutatnom, hogy a legnagyobb tudományos elmék ma a valláserkölcsei érzetet a haladás általános normativumának tekintik, mert ezen érzet lényeges tulajdona azon lénynek, melyet embernek nevezünk; a tudomány csak accessorium, szerzett tulajdon, mely eszköz a haladásra, azt befolyásolja, hatványozza és dicsőségét hirdeti azon észnek, mely csodálatos műveket létesít, de mely egymaga rideg, száraz és sem a társadalom, sem az élet problémáit nem képes megoldani. Az élet, mint mondám, egy organismus, melynek egész teljét van hivatva a civilizatio fejleszteni, az egyoldalúság itt is tehetetlen.

Ime Ifju Barátaim! a tér, mely Önök szorgalmának ki van jelölve. Óriási feladattal állanak szemben. A tudomány hatalom, az volt mindig, soha nagyobb, mint ma; de valamint magasabbra mint ezelőtt emeli azokat, a kik a hatalmat magoknak megszerzik: annál törpebbeknek fognak látszani

[339]

azok, a kik azt nélkülözik. A tér azok közt, a kik tanulnak és haladnak — és azok közt, a kik hátramaradnak, mindinkább tágul és lesznek, valamint az életben, úgy a tudomány terén is gazdagok és proletárok és ezek közt a tudákosok, a szemfényvesztők, kik önhittségükben mérget adnak ott, a honnan az emberi ész aranyat kér.

A nemzet Önöktől, Barátim! aranyat kér. Ész és szív a bánya, a melyben Önök ezt megtalálhatják. Az észben a tudomány, a szívben a nemes érzelmek lappanganak, műveljék mindkettőt, legyen jelszavuk: «a tudomány», legyen vezető nemtőjük: «a vallás». E kettős vezércsillag alatt Önök majd a boldog magyar hazának boldog fiai lesznek.

# DIVINA VIS MOVENS A SOCZIÁLIS KÉRDÉSBEN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD  
A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULATNAK BUDAPESTEN  
TARTOTT 1898 MÁRCZIUS 31-IKI  
KÖZGYŰLÉSÉN.

Tisztelt közgyűlés !

Isteni Mesterünk, Jézus Krisztus nevében üdvözlöm a Szent-István-Társulat tisztelt tagjait, a kik ma a szeretet és tudomány ezen szent hajlékában egybegyűltek, hogy a magyar katholicizmus szolgálatában kötelességet teljesítvén, tudomást vegyenek a társulat munkálkodásáról, igazolván azon bizalmat, melyet a katolikus közönség e legszentebb ügyben annak előlegezett.

Nehéz viszonyok közt működik ma társulatunk. Mert lehetetlen, hogy a társadalmi viszonyok hullámvásának zaja be ne hasson azon csendülte magányba is, melyben a szellemi munkások teljesítik fárasztó feladatukat. Lehetetlen, hogy társulatunk tudomást ne vegyen azon nagy mozgalomról, mely e század végén egész Európát és vele édes hazánkat is magával ragadni

[344]

készül egy ismeretlen cél felé, Lehetetlen, hogy azon irodalmi termékeket, melyekkel ma úgy a magasabb körök, mint az alsóbb osztályok elárasztatnak, figyelemmel ne kísérrje azon célból, hogy üdvös szorgalommal a tévedéseket helyreigazítsa, a sebeket gyógyítsa, az egészségtelen törekvéseket ellensúlyozza, mindenben pedig, híven nagy és szent királyunk szelleméhez, Szent-István országát az azt fenyegető veszélyektől megóvni segítsen.

Legyen szabad ez alkalmat felhasználnom arra, hogy, bár csak aforisztikus vonásokkal, jellemezsem e mozgalmat, oda mutassak annak veszélyes oldalaira; de éppen isteni vallásunk örökké változatlan elveiből meríthessem azon reményt is, hogy a katholicizmus e rázkódtatások közepette szilárdan fog állani, mint a kőszikla, melyen Szent-Péter nagy utóda, dicsőségesen uralkodó XIII. *Leo* pápa ül.

Az európai társadalom nagyszerű átalakulás küszöbén áll. Hogy miként fog az átalakulás történni és végződni, senki sem tudja. Ma tudjuk, hogy a bizonytalanság önsúlya nehezedik a keblekre. A problémák egész halmaza foglalkoztatja az el-

[345]

méket. Érezzük, hogy az emberiség ismét a fejlődés egy újabb stádiumához jutott, mely nagyszerűségében, a kereszténység születését kivéve, hasonmását nehezen találja a multban. A szocializmusnak rémképe mintha megsibbasztana minden tevékenységet. Maga a tudomány, mely pedig néhány évtized, óta megragadta a társadalom vezetését, zavarodottan tapogat és sem módot, sem eszközt nem nyújt a felijesztett értelemnek és érzelemnek, hogy nyugodtan nézhessenek a jövő elé. Csakugyan a szocializmus fog uralkodni a huszadik században? Uralkodni azon ijesztő alakban, mely ma a legközönyösebb sziveket is borzalommal tölti el? A tudomány szédítő magaslatra emelte az emberiséget, és e magaslatról vélte neki megmutathatni az ígéret földjét, de ma e magaslatot köd szállotta meg és a tudomány szárnya-szegetten áll a reménytelenség fokán. *Nihilista lett! Nem tud egy életrevaló eszmét adni, mely e rettenetesnek látszó katasztrófát elhárítsa, vagy csak szelidítse is.* Nem én mondom ezt. *Huxley* tanár, a modern agnosticizmus atyja, — kit *Kidd Benjámín* idéz, — mondja: hogy a legjobb modern

[346]

civilisatió sem tüntet fel oly társadalmi állapotot, mely méltó volna azon eszményhez, mely felé az emberiséget vezetni kell.

Anyagilag óriási mérvben haladunk, de erkölcsileg oly nyomorultak vagyunk, mint akár a római Császárok idejében. Akkor a jólét, a gyönyör, a fényűzés és az ezeket előteremtő arany szomja megnevezhetetlen kicsapongásokra ösztönözte az embereket. Hit nem volt, az erkölcsök paragon hevertek, a családi élet felbomlott, és az önérzetét vesztett nép, — mint *Thierry Amadé* mondja, — homlokán a rabszolgaság és tehetetlenség kettős bélyegét viselte.

Az ész fejlődésének fénypontján áll, és mégis eddig nem volt képes az egyenlőtlenséget megszüntetni, vagy az ellentétet, mely az egyén és társadalom közt fennáll, megoldani. Egyéni szabadságot ígért és az individuum, midőn ezen jogosultságát érvényesíteni akarja, szemben találja magát a társadalom jogaival. Az individualismus felbontja a társadalmat alkotó elemeire; a társadalom ismét, hogy fennállhasson, kénytelen az egyéni jogokat megszorítani és lesz belőle az egyén zsarnoka, az egyén pedig az összeség rabszolgája.

[347]

És továbbá!

Nem halljuk-e már a tompa morajt, mely a tudomány ígéretei által felvillanyozott elégedetlenek soraiból felhangzik, azoknak soraiból, a kik előtt az ész fényét lobogtatták, de a kiknek szivéből kiszakították az Istent s vele mindazt, a mi őket a túlvilághoz fűzi? És mit adtak nekik kárpótlásul? *Éveken át hangoztatják füleikbe: mit a vallás! mit a dogma! mit az egyház! Tudomány, tudomány és élvezet, ez a földi boldogság!*

És a tudomány készített romboló eszközöket, melyekkel a mai civilisatiót légbe röpíthetik, de üresen hagyta a sziveket. És az élvezet? Oh! ez csak ígéret volt, mert milliók és milliók nem tudják, mi az élvezet.

Az Istenben való hittel össze van fűzve a türelem, a megadás, a lemondás egyfelől; másfelől a szeretet, az önfeláldozás, az irgalmasság és jótékonyosság, mindezek felett pedig lebeg a vallás őrangyala, mely felfelé mutat, és mit állítottak helyébe? Kielégíthetetlen vágyakat, kettévágták a köteléket, mely az embert a végtelenhez fűzi, és a végtelenséget kereső lélek, mintegy szár-

[348]

nyaszegett madár, lehullott a földre; itt csuszik a földön, mint az elátkozott kigyó a paradicsomban; mindent a földtől vár, mindent a földön keres, *és a mit keres, azt nem találja, és a mit talál, abban csalódik.*

Csoda-e, ha az elégedetlenség a mai társadalom ellen fordul és számon kéri tőle, a mit lelkétől elragadt; kárpótlást kér azért, a mit elvesztett, teljesítését kéri mindannak, a mit a tudomány, a művelődés, a társadalom ígért? A felcsigázott képzelődés valósítását kéri mindannak, a mit szemei előtt évek óta kápráztató fénynyel lobogtattak. *A mit a műveltebb körökben könnyelműen, nevetve, meggondolatlanul mondanak, vagy írnak, azt az alsóbb körökben egész komolysággal életbeléptetni óhajtják.*

És így válik kétfelé az emberi társaság: *az egyik frivol, modern, vallástalan; a másik levonja a következtetéseket és ledöntvén az Istent, az emberi művelődés daczára előkészíti a katasztrófát, melynek előjelei a láthatáron jelentkeznek.*

Ime, ez a mai kor reménytelenségének oka, ez a félelemnek és nyugtalanáságnak kulcsa.

[349]

Hogy híven jellemeztem-e a mai társadalmi állapotot, hogy nagyon erős, vagy csak halvány vonásai-e ezek a létező állapotnak? nem tudom; de azt tudom, hogy a bekövetkezhető rázkódtatásoknak lehetőségét az aggódva gondolkozók komoly számításba veszik.

De hogyan van az: hogy ma, a midőn a tudomány, a művészet lépten-nyomon oly fényes diadalokat arat, a midőn a műveltség oly fokon áll, a hol az a mult időkben tán sohasem állott, mégis az erkölcsök mindinkább süllyednek, a romlottság oly mérveket öltött, hogy méltán a társadalom dissolutiójától kell tartani?

Bármily nehéz ezen kérdésekre válaszolni, mégis alig tévedünk, ha azt állítjuk: hogy *azon materialisticus irány, melyet az Istentől elszakadt és a tisztán természeti alapra fektetett tudomány kezdeményezett és rideg következetességgel honossá tenni igyekezett, meggyengítette a társadalomban azon éltető principiumot, mely azt eddig fentartotta.*

A culturtörténészek, az e század harminczas éveiben feltűnt positiv bölcsészet nyomdokain haladva, elvetvén az isteni

[350]

Gondviselést, keresték azon titkos természeti erőt, mely a civilisatiót megteremtette és fejlesztette.

Nem találták! Keresik ma is!

A mit elértek, az: hogy nyers materialistikus felfogásból kiindulva, teremtettek egy, az újításokat mohón felkapó társadalmat, melyből, mivel természetfeletti mozzanatot nélkülöz, kiveszni készül a magasabb eszményi törekvés.

És ezzel a tudomány elhagyta azon tért, mely hivatásánál fogva azt megilleti, a hol, ha megmarad, törekvései és vívmányai előtt meghajol mindenki, a hol a természeti erők felhasználása mellett az ember szolgálatába hajtja magokat a természeti törvényeket és létesít oly műveket, melyek a letűnt emberiség legmerészebb álmait meghaladják.

Ez az exact tudás tere. Másrészről:

A szellemet fejleszteni, az észet kiművelni, az ismeretek által az ember fölényét a teremtésben feltüntetni, összhangba hozni az értelmi és erkölcsi tényezőket, kijelölni a korlátokat, melyeken túl az emberi tudás tehetetlen, ez azon tér, a melyen a tudomány üdvösen mozoghat.

[351]

*De a tudomány elhagyta e tért és társadalmi tudomány akart lenni; magának tulajdonította a vezérszerepet korlátlanul, függetlenül, kizárólagosan.*

Itt van a tévedés kulcsa.

A társadalom nem pusztán természeti erők által kormányoztatik, egy magasabb, egy fenségesebb, egy természetfeletti hatalom vezeti azt. Erkölcsi ország ez, melyben a természeti erők másodszerre vannak utalva. A főtényező itt azon magasztos ideál, melyet az istenség az emberi nemnek kitüzött. És ezen erkölcsi alapra fektetett társadalom élt, fenmaradt, haladt a benne rejló isteni erőnél fogva, sokszor karöltve a tudományyal, sokszor a nélkül, sőt ellenére.

Sajátságos! Kétezeréves haladásnak keresik a kulcsát és inductiv eljárással nem a szellemi és erkölcsi tényezőkből, hanem csoportosítván a történelmi tényeket, *ezekből vonnak következtetést egy titkosan és erőszakosan működő, a rideg természeti kényszerre alapított hatalomra, mely a művelődést vezette.* Az élet anyagi fejlődését látták, a szellemit és erkölcsit nem kutatták, és a helyett, hogy ezeknek je-

[352]

lenségeiből egy magasabb erkölcsi tényezőre vontak volna következtetést, *az életet az anyagba temették.*

Mindenütt kétezer éven át a katholicizmus működése észlelhető, és nem volt jelentékeny esemény, mely ezt nem érintette, vagy általa előidézve nem lett volna, és mégis ignorálták azt. A felületen maradtak, mélyebbre nem hatoltak, nem tartották érdemesnek más tényezőt keresni, miután a tudomány a társadalmat teljesen kielégíteni látszott. Hiszen fényes volt minden, az emberek haladtak a művelődésben, a művészet csarnokokat épített, az ipar mesés dolgokat teremtett, a kereskedelem minden képzeletet meghaladó kiterjedést nyert, minek tovább kutatni egy természetfeletti, egy túlvilági befolyás után, miután minden oly nagy boldogságnak örvend?

Csakhogymindez külfény, máz, mely alatt iszonyú nyomor lappang. Maga a culturtudomány megdöbbenve, tanácstalanul áll azon a magaslaton, melyet oly nagy fáradsággal ért el, és nem tud számot adni azon ígéretekről, melyeket a társadalomnak tett.

Azt, hogy a vallás már kezdettől fogva

[353]

a civilisatióknak tartós, változatlan tényezőjét képezte, magok a kulturtörténészek is elismerik; hogy azt képezi ma is, mutatja a szellemek nyugtalansága. Ki fogja tagadni, hogy a vallási kérdések nagy mérvben foglalkoztatják a műveltebb köröket is. A támadásokban is, melyek a vallás ellen intézettek, nem fekszik-e indirect beismerése annak, hogy *a vallás ma is nagy hatalom*, melylyel a tudománynak számolni kell; hogy alig van osztály, mely látván az erkölcsök iszonyú sülyedését, látván, hogy a század végén a vallástalan áramlat által a legnemesebb érzelmek is letaroltatnak, visszatérni nem óhajtana az elhagyott ősi lakba? És ki fogja tagadni, hogy ezen mozgalom teljesen független minden tudománytól, sőt hogy sokban a tudomány ellen irányul, mely nem képes többé, bármily magasan álljon is, mentő gyanánt szerepelni?

*A socziális mozgalom eldobja magától a vallást,*  
— nem figyelmeztető jel-e ez mindazokra nézve, a kik a vallás befolyását kicsinylik?

A szegényeket támogatjuk, a betegeket gyógyítjuk, a nyomort enyhítjük, kóro-

dákat, menhelyeket állítunk; a korcsszülötteket, a nyomorékokat a tudomány minden eszközeivel fentartani igyekszünk, szóval a társadalom leggyöngébb osztályait, sem a barbár népek módjára megsemmisíttetni, sem a darvinistikus tudomány elvei szerint elveszni nem engedjük; hanem a krisztusi és evangéliumi irgalmasságnak parancsai szerint a társadalomnak megmenteni igyekszünk.

A társadalom nem desavouálja itt a tudományt?

Csak futólag kívánok oda mutatni, hogy magában az irodalomban is félre nem ismerhető jelei mutatkoznak a vallásos irányzatnak, mely majd mint misticismus, vagy spiritismus, majd komolyabb alakban mint önkénytelen, vagy átgondolt vallomás, tudományos munkákban jelentkezik. *Lombrosznak* atavismusa például, mely szerint a jó s rossz testi és lelki tulajdonságok a szülőktől átszármaztatnak a gyermekekre és ez által egész generációk annyira megrontathatnak, hogy Lombroso nekik büntetlenséget is kíván biztosítani; — nem indirect odamutatás-e ez az eredendő bűnre, melyet a tudomány oly annyira

ostromol? *Ibsennek*, a ma oly ünnepezt írónak, szemére vetik, hogy — mint ők mondják, — krisztianizál, miután irataiban az eredendő bűn, a megváltás, a bűnbánat oly nagy szerepet játszanak. És hogy komoly bölcsészeti műveket is említsek, *Balfournak* a vallás alapjáról, *Kiddnek* a szociális evolúcióról, *Brunetiérenek* a tudomány csődjéről írt munkái nem azt mutatják-e, hogy a vallás, mint társadalmi divina vis movens, a kedélyeket mélyen foglalkoztatja?

Hiába! A mi isteni van az emberben, azt ember le nem ronthatja. Az ember Isten képét hordozza lelkében és ez, bár az ember hibájából megrontva, sokszor eltorzítva jelent meg a századok lefolyásában, de még is mint az ősi nemesség bélyege fenmaradt. Innen van, hogy nem volt nép, melynél nem találtattak volna nyomai ezen isteni vonásnak, mely vonás csak az isteni kegyelem érintésére várt, hogy feléledjen és a keresztény vallás melegével és világosságával vezesse és megtartsa az embert a civilizáció útján.

*Ez azon isteni erő, mely teremtette, hatványozta és virágzásra emelte a kétezeréves*

[356]

európai civilisatiót. *Ezen erő nem halt ki soha*, működött nyugodtan a legrettenetesebb katasztrófák közepette; *működik ma is*, midőn a társadalom alapjában megrendülve lenni látszik; *működik az anyaszentegyház által*, mely mint szociális tényező, mint regulátora a közerkölcsiségnek, Istentől van rendelve, hogy szabályozza az emberek gondolkozási módját és igazítsa tetteit.

Az emberi társadalom erkölcsi alapon nyugszik, ennek kizárólagos vezetője nem lehet a tudomány, mely Istentől elszakadt. *Isten nélkül nincsen morál.* Materialisticus világnézet csak conventionális erkölcsöket teremthet, melyek az első társadalmi viharban megrendülnek, és az újjáalakításban támpontot nem nyújthatnak.

Ezzel nincsen mondva: hogy a tudomány hathatós befolyását a művelődés menetére kicsinyelnők. Fontos szerepe van ennek *még a keresztény művelődés evolúciójában is*, de nem egyedüli, nem is főtényezője ennek. A társadalmi erkölcsök fejlesztésére az emberiségnek *egy magasabb erőre* van szüksége; szüksége van *egy mozdulatlanul álló sziklára*, melyen az emberi romboló

[357]

szenvedélyek megtörjenek; szüksége van *kereszténységre*, mely képviseli azon magasztos eszményt, mely után az emberiség tör, mely képezni fogja azon *mentő deszkát*, mely a hajótörés után ismét a boldogság révpartjára vezesse a társadalmat.

Es azért nagy tévedés a hitet az észszel, a vallást a tudománnyal ellentétbe állítani. A művelődésnek mindkettőre szüksége van. Mindegyiknek megvan a maga hivatása és feladata, a maga hatásköre, a kölcsönhatásban az egyiknek nem szabad a másiknak megsemmisítésére törni; és a kik magoknak oly jövőt képzelnek, melyben a vallás megszűnik, *azok soha sem elmélkedtek azon életelv felett, mely az emberiségnek organicus fejlődésében az uralkodó elemet képezte*. Volt idő, a midőn tudomány nem volt; de vallás mindenkor volt. A társadalmi katasztrófákban elmerült sokszor a tudomány, a művészet; de fenmaradt a vallás, és ez vezette újra az emberiséget fáradságos vándorlásában és teremtett új tudományt, új művészetet. Az emberiség szellemi, lelki élete a vallásban csúcsosodott; sem a tudomány, sem az új szociális alkotások azt le nem rongthatták.

*És azért a katholicizmusnak az e század végén oly elrettentő alakban jelentkező szociális áramlattól is nincsen mit remegnie.* Ezen szociális reform utáni törekvésnek — nemesebb felfogás szerint — nem lehet más célja, mint az, hogy a szociális viszonyok szülte új társadalmi elem a társadalom kereteibe beillesztessék; helyet kapjon abban, hogy tényezőnek elismertessék; hogy a jogok igazságos elosztása által neki is a kötelességek teljesítése lehetővé tétessék.

Rázkódtatással ezen törekvés csak akkor járna, ha az a nyugodt és logikai fejlődés stádiumát átugorni kívánván, a szenvedélyességgel szövetkezne és nem bizván az elv hatalmában, erőszakos rombolással akarná létesíteni azt, a mit, a történelem tanúsága szerint, az életrevaló organismus mindenkor kivívott magának; vagy ha ugyanazon történelemből nem tanulná meg azt, hogy minden élő és életrevaló társadalmi szervezetnek szüksége van azon természetfeletti erőre, azon hatalmas valláserkölcsei tényezőre, mely a régi civilizációkat teremtette és fentartotta, és a mely nélkül újabb, magasabb civilizáció nem létesülhet.

Voltak a civilisatióknak már hasonló átalakulásai, átmeneti stádiumai, sokszor kisebb, sokszor nagyobb rázkódtatással, a szerint, a mint a megifjúdott társadalom szervezésére az emberi bölcsesség az eszközök megfelelő megválasztásánál, a jog és igazság felismerésével és az emberiség eszményi céljainak szemmel tartásával, megtalálta a helyes kibontakozási módot.

De ha olykor-olykor be is borult az ég: a felhők felett ott ragyogott a nap — *a vallás*; — az események menetében ott működött az *isteni Gondviselés keze*, mely vezette az emberiséget, mely *örködött saját isteni keze művei felett*, hogy az emberi szenvedélyek hullámvásai közepette el ne merüljön, hanem isteni hasonlatosságát sértetlenül fentartsa; *örködött saját vérével szerzett és dicsőített anyaszentegyháza felett*, hogy az, mint világító torony, a magasról küldje szét az isteni malaszt sugarait, hogy magához visszaterelje azokat, kiket az élet hullámai tán messzire ragadtak, *hogy az új társadalmi viszonyok közt is maradjon az, a mi volt kétezer éven át: az emberiség vezetője és útmutatója.*

Kétezer éven át a katholicizmus vezette

[360]

az európai művelődést, közel ezer éve pedig annak, hogy a katholicismus valláserkölcsei ereje segítette fentartani nemzetünket. A történelmi tények mind Európában, mind hazánkban a katholicismussal a legszorosabb viszonyban tűnnek fel. Magyarországon pedig a nemzet életével oly annyira összefüggnek, *hogy magyar művelődési történelmet katholicismus nélkül írni nem is lehet.* A nemzet élete úgyszólván a katholicizmus életével összeforrt.

Ha tehát, a culturbölcsészek szerint is, a történelmi eseményekből és tényekből következtetést lehet vonni azon tényezőre, mely nemzeti művelődésünket vezette, akkor a katholicismustól lehetetlen az elismerést elvonni.

Ma lelkemben *Szent-István* dicső, nagy alakja tűnik fel. Ő tette le a kereszténységgel együtt nemzeti életünk alapkövét. Ezen épült fel a haza. Nyolczszáz éven át az ő szelleme szerint fejlődött nemzeti életünk; van nagy eseményekben gazdag történelmünk; a kormányzatban, a törvényhozásban, a jogszolgáltatásban, a közéletben a katolikus elvek voltak irányadók; mind-

[361]

ezekből következtetést lehet vonni arra, hogy az isteni Gondviselésnek különös kegyelme tartotta fenn e nemzetet; de reményt is lehet meríteni, hogy bármit rejtsen is magában a jövő, bármily átalakuláson menjen is át édes hazánk, azon isteni erővel, mely azt eddig fentartotta, a kettős apostoli keresztnek oltalma alatt, — melyet a nagy és szent király szép és kedves hazánk bérceire feltűzött, — élni, izmosodni és virágozni fog. A Szent-István-Társulat pedig az egyház és haza szolgálatában meg fogja tenni kötelességét.

FÖLTERJESZTÉS  
AZ «EGYSÉGES POLGÁRI  
HÁZASSÁGJOGRÓL» SZÓLÓ  
TÖRVÉNYJAVASLATRA ÉS  
INDOKOLÁSÁRA.

1893 SZEPTEMBER HÓBAN.

A törvényjavaslat mélyen járó változásokat van hivatva Magyarországon előidézni. Minden eddig létezett házassági jogviszonyokat nem létezőknek tekintvén: egészen új elvek szerint, egészen új alapon, — nem a százados jogfejlődésre támaszkodván, hanem az ideális jogállam ma még ki nem forrt, Magyarországból pedig csak a jogi katedrákon előadott principiumai nyomán akar házassági jogot teremteni.

Hogy ezen kísérlet a házasságnak jogi szilárdságát és ezzel annak erkölcsi alapját meg fogja ingatni, arról semmi kétséget nem hagy fenn azon körülmény, hogy egy intézményt, mely majdnem kétezer éven át vallásos alapon nyugodott, melyben Magyarország népei eddig az isteni és emberi jognak közösségét látták és a melyben a lelkiismeret szabadságának legkiváltságoltabb

menhelyét tisztelték, — egy tollvonással elszakítja azon forrástól, melyből eddig táplálkozott, «tabula rasa»-t csinál ott, a hol annyi százados jogszokás, annyi családi traditio, annyi ragaszkodás és kegyelet összehalmozta azon erkölcsi tőkét, melyet a magyar társadalom mint nemzeti fentartó tényezőt eddig féltékenyen megőrzött.

A törvényjavaslat sérti nem egyedül a katolikusok vallásos érzelmeit, hanem más többségben lévő keresztény polgárok lelkiismeretét is; kivéven tán néhány eltűnő kisebbségben lévő, vallásuk iránt közönyös katolikusokét és a házasságot polgári intéstitiónak tartó protestansokét, — noha itt is tekintélyes hangok emelkedtek ellene.

Hogy ez által a törvényjavaslat saját principiumával ellentétben áll, világos. Mert a jogállam — melynek eszméjéből kiindul — a jogállam alaptörvénye a lelkiismeret szabadsága. Ámde a contemplált polgári házasság kényszeríti a katolikusokat és mondhatni — kivéven a három millió protestansokat — kényszerít tizenkét millió keresztényt, hogy megtagadván saját vallásának dogmáit, meghajoljon képzelt alkotmányos dogmák előtt; — követeli, hogy ismerje el az állami

[367]

házasságot érvényesnek, saját egyházi törvényeit pedig érvényteleneknek; — a házasságnak súlypontját, kizárólagos jogerejét az állam akaratába helyezi át; a keresztény házasságot, mint az államra nézve nem létezőt, kívánja tekinteni.

Mindezek által a házasságnak ethikai jellege leromboltatik; a rideg jogszabályok lévén az egyedüli döntők, annak erkölcsi méltósága elenyészik. Hogyan lehet e mellett beszélni vallás- és lelkiismeret-szabadságról?! hogyan állíthatni, hogy senki oly cselekményre nem kényszerítették, mely vallási meggyőződésével ellenkezik?! hogyan lehet egyházak szabadságáról beszélni, midőn a legfontosabb ügytől — mint az egyházi házasságnak saját papja előtti megkötése — minden polgári következmények megtagadtatnak?!

A polgári egyenlőség nem abban van, hogy a hazának minden polgára egy kérlelhetetlen törvénynek Procrustes ágyába szorítottassék; hanem abban, hogy mindenki a maga a törvény által biztosított jogkörében szabadon mozoghasson. Ez pedig éppen e törvényjavaslat által lehetetlenné lesz téve.

Éltek Magyarország népei eddig is e szabadsággal, midőn saját jogaik alapján kötötték a házasságokat, — a chaos, mely újabb időkben állítólag uralkodik, nem a szabadságnak józan használatából, hanem mélyebben fekvő okokból támadt és e túlságosan és mesterségesen kiszínezett chaos e törvényjavaslat által nem fog megszűnni, sőt inkább növekedni, — a mi a következő előterjesztésből világosan ki fog tűnni.

I.

Az indokolásnak első része azzal foglalkozik, hogy a jelenlegi zavarok oka abban rejlik, hogy az államhatalom elmulasztotta magának a századok folyamában egységes házassági jogot alkotni; hanem engedte a sokféle, egymással ellentétben álló és mindenemű visszaélésekre szolgáló felekezeti házassági jogokat és jurisdictiókat támadni; az ebből támadt bonyodalmak a házasságnak méltóságát és szilárdságát ma annyira lerontották, hogy az egységes állami házassági jog ma elodázhatatlan szükséggé vált.

A történelem bő köpönyeg az individualis nézetek álcázására; azonban ha közelebről

[369]

vizsgáljuk, a mai helyzet ziláltsága egészen más okokból származott.

Ugyanis:

Magyarországnak volt egységes házassági joga, tudniillik a canoni jog. Ezen egységet az államhatalom századokon át minden támadások ellen megvédte; megvédte hosszú időn át még akkor is, a midőn a reformatio Magyarországon már megvetette lábát. A magyar állam katolikus állam lévén, házassági joga is katolikus volt és a midőn ennek megbontását a protestánsok részéről nem engedte, csak saját állami törvényének szilárdságát óvta meg.

Ezt annál nagyobb joggal tehette, mert a Protestantismus hosszú időn át szervezetlen lévén, saját házassági joggal nem bírt, tehát az egyéni vagy particularis hajlamoknak, a melyek az akkori hosszú századokon át meggyökeredzett életnézettel ellentétben állottak, már az állam érdekéből sem engedhetett. Ha volt küzdelem, az nem az állam küzdelme volt saját hatalmának az egyház ellen való megvédése érdekében, mert akkor a jogállam theoriája, a mai felfogás szerint, ismeretlen volt: hanem az akkori katho-

likus államnak küzdelme a terjeszkedő és bontó protestantismus ellen. És a ki Magyarországon a házassági jog fejlődésének történelmét meg akarja írni, annak a protestantismus küzdelmét a katolikus állam és annak katolikus házassági joga ellen kell leírni.

A magyar állam az egységes házassági jogot még akkor sem engedte megbontatni, a midőn a bécsi (1608) és a linczi (1647) békekötéseket becikkelyezte, mert a «*liberum religionis exercitium*» mellett nem adhatta még meg a protestánsoknak a házassági ügyekben való független intézkedő jogot, mert lassan előhaladó szervezkedésük nem nyújtott elég garantiát a házassági jurisdictió szilárdsága iránt.

III. Károly ugyan megparancsolhatta, — mint az indokolás állítja, — hogy a szentszékek a protestánsok házasságát az ő jogi felfogásuk szerint bírálják meg, azonban ennek eredménye éppen a mondott okokból Magyarországon nem lehetett.

Erdélyországban — akkor még az Magyarországtól külön törvényhozással bírt, — az ottani protestánsok törvényes különállásukat hamarabb küzdötték ki, két okból: mert korábban birtak rendezett egyházi szerve-

[371]

zettel; és mert a protestans fejedelmek alatt a katolikus házassági jog saját érdekükben mellőzve lett. A felekezeti házassági jog ott már korán lett életbeléptetve, de nem mint állami jog, hanem mint protestáns jog. A fejedelmek nem a mai államtheoriák szerint jártak el.

Fel lehet mindezeket tüntetni, mint a protestansok üldözését és elnyomatását; valójában azonban ez nem volt más, mint a katolikus államnak védekezése az egységes házassági jognak megbontása ellen és megakadályozása azon zavaroknak, melyeknek ma tanui vagyunk.

II. József császárnak és királynak 1786-ban kibocsátott patense azon benyomások alatt keletkezett, melyeket reá a XVIII. századbeli philosophia gyakorolt. A házassági jognak saecularisatiója, az állam suprematiája az egyház fölött és így annak szabad intézkedési joga a házasságot illetőleg, az azon korbeli írók által lett elterjesztve. A patens azonban a házasságnak vallási természetét nem ignorálta, csak az államnak tulajdonított nagyobb mérvű befolyást. Ausztriában alapul szolgált a Polgári Törvénykönyv II. részének, Magyarországbán a protestansok

[372]

házassági törvénye lett, mely 1791-ben be is lett cikkelyezve.

Ez képezte az első mozzanatot az egységes magyar állami házasságjog megbontásának történelmében.

\*

Az 1790/91-ik év fordulópontot képez a házassági jog történelmében. A II. József által kibocsátott patens a protestansok házassági jogát is szabályozta és mivel ebben az állam bizonyos garantiát látott, kész volt a protestansoknak ez irányban további engedményeket tenni. De midőn az állam ezt tette, nem lebegett szeme előtt sem a tisztán állami házassági jognak szervezése, sem pedig azon ideális jogállam, a mely az államot minden jognak kútforrásául tekintette.

De a protestansok is, midőn a katolikus házassági jog ellen küzdöttek, nem tették azt az államhatalom nevében, vagy érdekében, hanem saját szervezetüknek kiépítése és jogaiknak gyarapítása érdekében.

A felekezeti egyházi házassági jog, mely a protestansoknak adatott, az 1790/91-iki törvényben lett biztosítva. A 26. t.-cz. 11. pontja

[373]

ugyanis a protestansoknak házassági ügyeik elintézésére saját bíróságot engedett és míg azokat szervezik, addig a világi törvényszékek fogják ezeket elintézni; — a 15. pont a vegyes házasságokból születendő gyermekekre nézve úgy intézkedett, hogy ha az apa katolikus, minden gyermeknek katolikusnak *kell* lenni; ha csak az anya katolikus, a gyermekeket az anya vallásában *lehet* nevelni; — a 16. pont a vegyes házasságokat a katolikus szentszékekhez utasítja, mert itt szentségről van szó.

Az 1790/91-iki törvényhozásban mint legfőbb szempont uralkodott a katolikus államnak házassági jogát fentartani és csak annyiban engedni, a mennyiben azt az akkori államérdek követelte. A szabadelvű eszmék, melyek akkor Franciaországból átözönlöttek, már az akkori országgyűlésen is nyilvánultak; a házasságnak saecularisatiója nem volt ismeretlen gondolat, de erre a protestansok éppen oly kevésbé gondoltak, mint a katolikusok; az előbbieket felekezeti házassági jogot kívántak, az utóbbiak a felbonthatatlanság dogmájához ragaszkodtak.

Hogy ebből némely anomaliák származtak, hogy mind a házasság érvénye, mind

[374]

a gyermekek nevelése iránt folyton ellentétek merültek fel, nem fogja tagadni senki; de azt sem tagadhatja senki, hogy 40 éven át a felekezetek közt békesség uralkodott. Az állam felsőbb rendeletek által intézkedett a protestáns egyházi jogtéren, és erre jogosítottnak érezhette magát, mert az protestáns elv, hogy a házasság világi dolog, mely az állam hatáskörébe tartozik; a katolikus szentszékek a vegyes házasságokban katolikus jogszabályok szerint jártak el, mert a protestánsokat is keresztényeknek vették, kik az egyházi törvények alá esnek. Tisztán protestáns házasságokban a szentszékek nem ítélték, mert megszűnt ez illetékességük az 1790/91-iki 26. t.-cikkkel és így azon panasz, hogy a szentszékek a feloldhatatlanság principiumát alkalmazták a protestánsokra, alaptalan; az pedig, hogy az áttéréseknél a recopulatio vétetett volna igénybe, nagyon kivételes esetekben történhetett, mi magyarázatra is szorul. A protestánsok elnyomatása és a liberum religionis exercitium csorbítása csak úgy értendő: hogy a katolikus állam sokáig nem mutatott hajlandóságot az ön-decompositiv velleitásokba belemenni.

[375]

Nem is ez volt az egyedüli ok, a mely arra bírta a protestansokat, hogy a küzdelmet az egységes házassági jog ellen folytassák, hanem a vegyes házasságoknak és az azokból származott gyermekek nevelésének oly szabályozása, mely a protestánsokat kisebbségök érzetében arra ösztönözte, hogy híveiknek csökkenését megakadályozzák és az általuk annyira óhajtott paritást elérhessék.

A vegyes házasságok ügye az 1832/6. országgyűlésen ismét szőnyegre került, de érdemleges intézkedés nem történt.

1841-ik évben ezen ügyben nagy változás állott be, mely a vegyes házasságokat a katolikus egyház részéről rendezte oly elvek alapján, melyek reá nézve ma is döntők; de a protestánsok részéről folytonos támadásoknak voltak kitéve, mely folytonos támadások a magyar törvényhozást azon térre sodorták, a melyen mindinkább haladván, megalkotta az 1868. LIII. t.-cz. 12. §-át, a melyből, mint a tapasztalás bizonyította, okvetetlenül zavarnak kellett beállani.

A dolog érdemére legyen szabad következőket felhoznom, a mikből ki fog tűnni, mily igazságtalan az indokolásnak érvelése:

[376]

A trienti zsinat előtt a házasságokra nézve ugyan meg volt parancsolva, hogy az egyház színe előtt köttessenek és a felek annak áldását kikérjék. A kötésnek e formája azonban nem volt mint az érvényesség feltétele felállítva; sokan az egyház mellőzésével kötötték a házasságokat; ebből a házasságok jogerejéről számtalan perek támadtak, a bigamiának esetei sem voltak ritkák. Hozzájárult mindezekhez az, hogy a protestánsok Luther és Calvin tanait követvén, a házasságot az egyháztól elvonták és ez által a bizonytalanságot még inkább növelték.

Mindezek arra kényszerítették az egyházat, hogy ezen, bizonyos forma nélkül kötött házasságokat— melyeket *matrimonia clandestiná-k*nak nevezett — ezután érvényteleneknek jelentse ki és a házasságok kötésének érvényét szigorú formákhoz kösse. Kijelentette tehát, hogy minden házasság, mely nem a saját plébános és legalább két tanu előtt köttetik, érvénytelen.

De mivel ez által a protestánsok házasságai az okból, mert a katolikus egyháztól elszakadtak és annak joghatóságát el nem ismerték, érvénytelenek lettek volna: a zsinat ezen határozatának érvényét attól

[377]

tette függővé, hogy ez minden plébániában külön-külön közhírré tétessék. Ott tehát, a hol ezen kihirdetés megtörtént, a trienti forma volt a döntő; a hol nem történt, ott a trienti zsinat előtti módon kötött házasságok is érvényesek.

A trienti zsinat után tehát kétféle házasság volt: a trienti forma szerint kötött házasságok és az úgynevezett formátlan házasságok.

A protestans vallás már a trienti zsinat bezártakor nagyon és így hazánkban is elterjedve lévén: idővel a nevezett kihirdetés ténye nehezen volt constatálható és így igen gyakran a protestansok házasságának, de meg a vegyes házasságok érvénye is kétségbe lett vonva.

Igy Hollandiában az apostoli helynökök több ízben kérdést intéztek a római szentszékhez, hogy mily eljárást kövessenek azoknak házasságával szemben, kik mint protestansok absque forma tridentina kötötték azt? különösen, kell-e őket újra összeadni, a midőn a katolikus egyházba térnek? továbbá, mit kell tartani a vegyes házasságok érvényességéről?

XIV. Benedek pápa saját elnöksége alatt

[378]

tárgyaltatta e kérdéseket. A tárgyalások folyamán kiderült két dolog: *a*) hogy a szövetséges államokban (*civitas generales*) a concilium határozatainak közhírré tétele legalább is kétes : *b*) hogy bizonyos az, miszerint ezen kihirdetés egyes plébániákon nem történt meg. E tényállásnál fogva világos volt, hogy a trienti zsinat által előírt házasságkötés formája nem lehetett kötelező az e városokban élő protestansokra, ennek következtében a protestansok házasságai érvényesek és megtérés esetében a *recopulatio* elhagyandó. Ellenben a katolikusokra nézve a zsinat határozata kötelező, mert a katolikus vallás gyakorlata ott teljesen szabad. A zsinati törvény később, mikor a protestansok a katolikusoktól teljesen el voltak különítve, a katolikusok számára ki lőn hirdetve.

XIV. Benedek ezek alapján kibocsátotta 1741 november 14. azon hires rendeletét, mely azóta kiterjesztetett némi változtatással, melyet a helyi viszonyok javasoltak, nemcsak Magyarországra, hanem több európai és amerikai államra, a hol hasonló viszonyok uralkodnak.

Ezen határozat felőleli nemcsak a tisztán

[379]

protestans, hanem a vegyes házasságokat is, és azóta ezekre nézve két elv uralkodik a gyakorlatban;

az első:

hogy a kötött vagy kötendő tisztán protestans házasságok, ha nem forog fenn más canoni akadály, érvényesek, feloldhatatlanok és azért áttérés esetében a consensus meg nem újítandó, habár ezen házasságok a concilium tridentinum által előirt forma nélkül kötettek is;

a másik:

hogy a vegyes házasságok inter catholicos et haereticos, ha nem kötettek is a trienti forma szerint és ha más canoni akadály nem forog fenn, hasonlóképp érvényesek és feloldhatatlanok.

És ez azon decretum, a melyet XVI. Gergely pápa Magyarországra is bizonyos módosításokkal 1841 április 30-án kiterjesztett és ennek következtében hazánkban a protestans fél lelkesze előtt és két tanu jelenlétében — vagyis a trienti forma nélkül — kötött vegyes házasságok érvényesek.

E rendeletet XVI. Gergely pápa Magyarországra nézve annál nyugodtabban adhatta meg, mert a protestansok házasságai

II. József Patense és az 1790/91. országgyűlés által rendezve lévén, gyakorlatilag ki volt zárva azon eset, hogy itt «*titkos*» házasságok, melyeket a katolikus egyház érvényeseknek tekintene, oly módon jőjjenek létre, hogy sem nem «*anyakönyveztetnek*», sem az illető hatóságok tudomására nem jönnek.

Az indokolás nem tud megkülönböztetést tenni a «*titkos*» házasságok és a «*matrimonium clandestinum*» közt. Ez utóbbi kifejezés a trienti forma nélkül kötött házasságokat jelenti, a mi nem egyértelmű a «*titkos*» házassággal. Ez tehát semmi zavarra, vagy bizonyodalmakra nem adhat okot. Legkevésbé okozhatott zavart azon régen már hatályt veszített mondat: «*sponsalia per concubitum transeunt in matrimonium*». Mert a katolikus érvényes eljegyzést protestanssal nem köthetett, következőleg Magyarországon a trienti zsinat alapján *semmiféle* házasság nem keletkezhetett; nem tisztán katolikus, mert azt a trienti forma szabályozza; nem vegyes házasság, mert e szabály alkalmazásának előfeltétele, az érvényes eljegyzés nem létesülhetett.

A jelen bonyodalmak orvoslásának szükségességét az 1868: LIII. t.-cz. 12. szakasza hozta valójában felszínre, — okozójuk pedig ugyanazon törvény 8. szakaszának helytelen magyarázata, — a vegyes házasságok összeadásánál divatba jött törvénytelen eljárás és az unitáriusok minden józan jogi felfogást megszegényítő házasságbontó könnyűsége.

A 12. §-ban az állam határozza meg a vegyes házasságokból születendő gyermekeknek vallását. — A püspöki kar ezt már alkotásakor ellenezte. Végrehajtási záradéka nem lévén 1890-ig, tehát huszonnégy éven át a sokszor változó kormányok egyike sem kísérelte meg annak életbeléptetését és így a vallási béke nem lett megzavarva. Csak a midőn az 1890. február 26-iki miniszteri rendelet a törvényt erőszakolni akarta, feljajdultak a katolikusok és a mindinkább növekedő nyugtalanság és a katolikus papság által kifejtett ellentállás folyamán egyszersmind kitünt, hogy miként lett az egységes házassági canoni jog aláaknázva és hogy miként lettek az 1868-iki törvénynek némely szakaszai a kormány és a judikatura által úgy magyarázva, hogy lehetetlenné vált azt az általános jogszabályokkal kiegyeztetni.

Az erre alkalmat szolgáló 8. § így szól:

«Az áttértnek áttérése *utáni* minden cselekvényei azon egyház tanai szerint ítéletidők meg, melybe áttért s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.»

Ezen szakasz az áttértnek az áttérés *utáni* cselekvényeire vonatkozik, de nem vonatkozik az áttérés előttiekre. Ha valaki tehát az áttérés előtt katolikus pap előtt katolikus házasságot kötött, az ezen házasság által kötve maradt, mert a törvénynek visszaható ereje nincsen ; ha protestans vagy unitarius lett, reá nézve, mindennek daczára az előbbi házasságnak érintetlennek kell maradnia azon jogszabály szerint: «contractus contrahentibus legem ponit.»

A feloldhatatlanság a katolikusra nézve dogma, — az egyházi rend és a szerzetesi fogadalom pedig házasságbontó akadályt képeznek. Ezeken a 8. § nem változtatott semmit.

De a magyar judikatura — igen nagy részben protestans bírák által kezelve, — a katolikus canoni jogot, mint nem létezőt tekinti; de másrészt ignorálván azon általános jogszabályt, mely szerint a bírót a tör-

[383]

vény betüje, a törvények szelleme és a törvényhozó szándéka kötelezi, elismerte a katolikus házasságok felbontási lehetőségét és jogosultságát, visszaható erővel nem bíró törvényt a törvényhozó akarata ellenére visszaható erővel ruházott fel és így növekedett a felbontott házasságok száma; egy nőnek, vagy férfinak több életben lévő házastársa volt; az elvált nő előbbi férjének nevét tovább viselte, a több házasságból származott gyermekek törvényessége kétséssé tétetett, a nyugdíj kérdése a hatóságokat zavarba hozta és így támadtak azon bonyodalmak, melyek most a polgári házasság behozatalának ürügyéül szolgálnak.

Ide járult még az erdélyi unitarius házassági székek minden jogot mellőző eljárása.

A házasság-únt házasok kevés költséggel házasságuk felbontását nyerhetik, sokszor minden személyes megjelenés nélkül. Ezen elválásztatásokat a magyar judikatura érvényeseknek elismerte a nélkül, hogy akár a kormány, akár a bíróságok ezen törvénytelen eljárás ellen óvást tettek volna. Röpiratok terjesztettek, melyek az erdélyi házasságoknak és arról uralkodó nézeteknek egyenesen propagandát csináltak és alkal-

mat nyujtottak a házassági szilárdságnak könnyelmű megbontására. Az, hogy minden ott történt dolgok «in fraudem legis» történtek, hogy a «domicilium» és «quasi domicilium» jogi szabályok ott semmibe sem vétettek, hogy — eltekintve a canoni jogtól — ott a legközöséesebb jogi cautelák sem tartattak szem előtt: mindez a magyar judikaturát nem fészélyezte.

Ellenkezőleg és a jog szabályainak értelmében járt el az ausztriai judikatura. Az erdélyi házasságbontásokat és az ezekből vont következtetéseket megsemmisítette, az ily módon elválasztottaknak új házasságát nem ismerte el, és így a magyarországi ítéletektől, melyek az erdélyi unitarius házassági székeken hozattak, megtagadta az «exequatur»-t.

Ausztriának judikaturája egyenesen azon álláspontra helyezkedett, melyet fentebb az 1868: LIII. t.-cz. 8. szakaszára nézve fejtegettem.

«Die Rechtswirkungen einer Ehe sind in erster Linie nach jenem Rechte zu beurtheilen, von dem die Ehe zur Zeit ihrer Eingehung beherrscht wurde.»

«Nach diesem Gesichtspunkte sind Ehen, —

[385]

denen, das sie zur Zeit ihrer Eingehung beherrschende Recht, kraft der zwingenden Natur seiner Bestimmungen den Character der Unauflöslichkeit aufgeprägt, und so diesen ganz bestimmten Inhalt gegeben hat, — als Ehen sui generis und als solche *auch im Falle eines Wechsels des Personenstatus* (Apostasia) als nicht trennbar zu behandeln.»

«Dieser Beurtheilung werden sich zum Mindesten die Richter jenes Staates, dessen Recht die Ehe zu einer unauflöslchen gestempelt, nicht ent schlagen können». (Dr. Friedrich Freiherr v. Call az erdélyi házasságokról.)

Teljesen indokolatlan tehát a jelen házassági jogban uralkodó bonyodalmakat a canoni jognak tulajdonítani. A bonyodalmak oka épen ellenkezőleg abban rejlik, hogy az egységes magyar házassági jog a felekezetek külön házassági jogai által keresztül lett törve; és ezen jogoknak túlsúly engedtetik a canoni jog fölött. Ez és a magyar törvények őszinte magyarázata és alkalmazása elég alapot nyújtana az ellentétek igazságos kiegyenlítésére. Temészetes, hogy ha a protestáns felfogásra támaszkodik a judicatura,

[386]

ha a törvényen erőszakot tesznek, akkor beállanak a bonyodalmak, de e bonyodalmak nem a törvényben gyökeredznek, hanem abban, hogy a törvénybe olyasmi magaráztatik bele, a mi ott nincsen.

\*

Ezen történelmi rövid előterjesztésből következő corollariumok folynak:

1. Magyarországnak volt egységes házassági joga — a canoni jog, — de ez az utolsó három század folyamán keletkezett felekezeti házassági jogok által meg lett bontva.

2. Ezen külön felekezeti jogok arra használtattak fel, hogy a katolikus egyház a megkönnyített vallás-változtatás, a kecsgetető házasságbontások, az államhatalom segítségével a gyermeknevelési jognak elkobzása által mindinkább gyengítették, — az e törekvésből származott küzdelmek okozták a jelenleg fennálló bonyodalmakat és

3. az indokolás történelmi előadása nem igazolja a polgári házasság behozatalának szükségességét.

[387]

## II.

Magyarországon a katolikusok canoni házassági jogán kívül minden felekezetnek van saját házassági joga. Részletekben különbözvén egymástól, elvileg azonban csoportosítva, korántsem nyújtják a zavarnak azon képét, melyet a polgári házasság védői erősen kiszínevezve és túlozva előnkbe állítanak.

Ezek közt első tekintetben meg kell jegyezni, hogy a görögkeleti egyház a házasságot szentségnek tekinti és sok dologban közel áll a katolikus (latin és görög szertartású) felfogáshoz, mert nem csak saját egyházi házassági bíraskodást követel magának, — a mi egyébiránt neki törvényesen biztosítva is van, hanem törvénykezési eljárásában saját egyházi canonjai szabályain kívül többnyire katolikus egyházi jogtudósok kézi könyveit használja.

Az ezen csoporthoz tartozó római katolikus és görög keletiek száma Magyarországon tizenegy milliót teszen.

A mindkét felekezeti protestansok házassági joga II. József császár és király által 1786-ban kiadott patensben van szabályozva,

[388]

és az erdélyi szászok és reformátusok házassági jogaival ugyanazon elveken nyugszik.

Ezeknek száma: 3.400,000.

Az unitariusok házassági joga oly tág tért nyújt az elválásoknak, oly forrását képezi a zavaroknak, hogy miután eljárásuk az erkölcstelen vallás-csereberének annyi alkalmat nyújt, — miután a szomszéd Ausztriából oda özönlének a házasság-únt felek, daczára annak, hogy az unitárius házassági szék által történt elválasztásokat egyetlen ausztriai törvényszék sem ismeri el, — nem arról kell gondolkozni, hogy miként szoríttassanak ki a többi házassági jogok, hanem miként vettessék gát ezen a legszentebb ügygyel űzött visszaéléseknek, mit az államhatalom, melynek intézkedési jogát a protestans felekezetek elismerik, egyszerű rendelettel vagy rövid törvényhozói actussal megtehet a nélkül, hogy jogaikat sértené s a nélkül, hogy a roppant többségben levő keresztény lakók vallási érzelmeit sértené.

Egyébiránt az ő számuk: hatvanegy ezer néhány száz.

A zsidók házasságát egy, 1878-ban kiadott miniszteri rendelet által ma is érvényben

[389]

levőnek nyilvánított udvari kancelláriai rendelet szabályozta.

De mindezen különféle házassági jogok a saját törvényeikkel és bíróságaikkal már megvoltak a múlt századnak második felében, megéltek egymás mellett, mindegyik a maga hatáskörében intézkedett és nem volt zavar, nem gondolt senki a polgári házasságra még akkor sem, a midőn Franciaországban ezen intézmény behozatott. Abból, hogy a házasság az illetékes egyházban kötött, az államra és a közjogi állapotokra semmi kár, semmi sérelem nem háramlott, zavarnak pedig, a mely az államnak oly beavatkozását idézte volna fel, mint azt a jelen törvényjavaslat teszi, nem volt nyoma.

Az állam megelégedett azzal, hogy a kötött házasságnak jogi ténye előtte constatáltassék, melyre azután megtette polgári intézkedéseit; alkotott tiltó akadályokat, melyeket az illető egyházak tiszteletben tartottak; hozott törvényeket, bocsátott ki rendeleteket, intézkedett a házasság polgári következményeiről, szabályozta az örökösödést, az adoptiót: és Magyarországnak törvénykönyvében semmi nyoma sincsen annak, hogy e miatt az állam és az egyház, külö-

[390]

nösen a katolikus egyház közt a házassági jog körül összeütközés támadt volna. Ha volt összeütközés, azt a protestánsok követelményei és azon törekvései idézték fel, melyekkel a katolikus állam egyházi házassági jogát keresztül törni akarták.

Továbbá a fennálló házassági jogok közötti ellentétek nem oly természetűek, hogy a reális szükséglet szerint igazodó törvényhozási politikának indokul szolgálhatnának új házassági jog alkotására; mert ezen ellentétek voltaképen sok tekintetben csak az elméletben léteznek, a gyakorlati életet alig érintik, mert vagy soha, vagy csak ritkán találtak érvényesülést.

Igy, igaz, az egyik egyházi jog szerint a fiuknál és leányoknál magasabb, a másik szerint kisebb kor van megállapítva a házasságkötési képességhez; ámde e különbség daczára nem fordul elő eset és nem is fordult elő századok óta Magyarországon, hogy a canoni jog hatalma alatt álló tizenkét éves leány házasságot kötni csak meg is kísérelte volna.

Az egyik jog szerint a házasságkötés feltétel mellett lehetséges, a másik szerint nem. A százados tapasztalat tanusítja, hogy a

merő lehetőségből valóság nálunk soha sem lett, mert feltétel mellett senki sem köt nálunk házasságot s még ha akarna is, az eskető lelkész nem volna jogosítva őket összeadni.

A clandestin házasság a katolikus félre, az *indokolás szerint* érvényes, a nem-katolikus félre az ő joga szerint érvénytelen. Ezen ellentét fennállott már 1841 előtt, de *elméletileg* még világosabb lett a mondott év után, ez ellentétnek tehát már százados multja van. Azonban köt-e a házasulandók csak egy százaléka is clandestin házasságot, melynél sem a katolikus, sem a nem-katolikus lelkész közre nem működnek? Ilyen házasságok az erkölcsök által vannak lehetetlenítve. Ha pedig a buzgón kutató szaktudósok ezen században csak egyetlen egy ilyen házasságot tudtak felmutatni, mely, minthogy a lelkész az illető halálos ágyához nem jöhetett — két világi tanú jelenlétében kötött: akkor ez világosan igazolja, hogy ama annyira hangsúlyozott ellentét a gyakorlati életre zavarólag nem hathatott.

A canoni jog szerint a szülők beleegyezése nem kivántatik a házasságkötés érvényéhez, II. József császár és király házassági patense

szerint megkívánatik a protestánsoknál; ámde nálunk amugy is *tilos* a házasságkötés a szülők beleegyezése nélkül; meg van tiltva a lelkészeknek az ilyen házasságkötésnél közreműködni.

Egyébiránt, ha a különféle házassági jogok indokul szolgálhatnának az állami (monopoliumnak) kizárólagosságnak a házassági jogról intézkedni: akkor Angolországban, Amerikában, a szabadságnak mintaházáiban, régen be kellett volna hozni a polgári házasságot; a mi pedig mai napig nem történt.

Tudvalevő dolog, hogy Angolországban sokkal több vallásfelekezet van, mint Magyarországon, és még is ezen országnak törvényhozása nem lépett azon radikális tételre, mint a jelen törvényjavaslat; egészen alkalmazkodott Angolország népének liberális szelleméhez. A polgári házasság nem tétetett kötelezővé; megelégedtek, hogy azt ez egyházi házasság mellé helyezték, szabadságukra bízván az illetőknek az egyiket, vagy a másikat választani. A katolikus, a protestans, a zsidó házasságot köthet saját törvényei szerint; a szabad gondolkozók, az atheusok mehetnek a polgári tisztviselőkhöz. Polgárilag némi szabály megtartása kívánatik. Így

[393]

a házasság megkötése előtt az illetőknek bizonyítványt kell kérni a polgári tisztviselőktől (registrar), hogy a kellő kihirdetések megtörténtek a polgári hatóság előtt, a házasság megkötése után pedig azt mind a plébániai, mind a polgári anyakönyvbe be kell írni.

Amerikában annyi házassági jog van, a mennyi szövetséges állam és ezek mindegyikében ismét egymástól eltérő intézkedések és ezen államok congressusa még sem tartotta szükségesnek egy általános kényszerítő törvényt által a lelkiismereteket erőszakolni.

De a legújabb történelem hangosan bizonyítja, hogy a hol a polgári házasság be lett hozva, ott korántsem az egyházak különféle házassági jogai és az ezekből támadt összeütközések szolgáltak indokul. Franciaországban a forradalom, Németországban a katolikus egyház elleni üldözés, Olaszországban a papok és a pápa hatalmának megtörése voltak az indító okok; általában pedig azon theoriák vezették az illető államférfiakat, melyek az államnak az egyház fölötti suprematiájának biztosítását látták abban, ha a legszentebb ügy kivétetik az

[394]

egyház kezéből és átvitetik az államhatalom körébe.

Igaz, hogy Magyarországon a törvényhozásnak intézkedése folytán a *vegyes házasságokban* való ítélkezés mind két fél illetékes bíróságára van bízva; és hogy ha ezt bármikép elhibázott törvénynek kell tartani, mégis ebből nem származnának annyi zavarok, ellentétek, összeütközések, ha egy másik törvény nem bátorítaná az embereket a vallás változtatására és nem biztosítaná számokra az erdélyi könnyelmű házasságbontásokat; nem volnának zavarok, hogy ha a magyar- és erdélyországi házassági bírák csakugyan mind a két felekezetnek házassági törvényeit tartanák szemeik előtt a házasság érvényére nézve, midőn ítéletet mondanak. Nem a sokféle felekezeti törvények szemmel tartása okozta és okozza a zavarokat, hanem éppen az, hogy a legrendezettebb házassági jogot — a katolikust döntik halomra oly ítéletekkel, melyeket a tanult jogtudós majdnem képzelhetetleneknek tart, mely ítéletek és az azokból vont következtetések zavarják meg annyira a jogviszonyokat, rontják meg a házasság szentségéről eddig minden vallásos embernél és népnél uralkodott fogal-

[395]

makat és azon erkölcsi alapot, a melyen eddig a házasság intézménye nyugodott és egyengetik az útját azon állami rideg beavatkozásnak, mely a polgári házasságra vezet.

Pedig az államnak első kötelessége volna az erkölcsi és jogi szempontokat a házasságban egyesítve megőrizni, azt az egyéni velleitástól elvonni és megakadályozni, hogy a törvény balmagyarázatában és hibás alkalmazásában ne találjanak az illetők ürügyet saját egyházi elveik kicsinylésére, az államban és annak judikaturájában keresni féktelen szenvedélyeik védőit. Es ha valakit vádolni kell arról, hogy a házasság szilárd-sága megingattatott: akkor nem a képzeletben sokszorosított felekezeti házassági jogokat, nem ezeknek jurisdictióit kell vádolni, hanem azon elvet, hogy mindenki vallását változtathatja azon kilátással, hogy vallásváltoztatásának praemiumát egy oly jurisdictio alá való menekülésében találja, mely egyéni, tán bűnös hajlamainak inkább megfelel, mint azon vallás, melyet elhagyott.

Természetes, hogy az uralkodó különféle házassági jogok a házasság előzményeitől kezdve annak megszűnéséig különböző jog-

[396]

tételeket foglalnak magukban és a felekezeti szempontok szerint mind a házasság lényegére, mind annak egyes phasisaira nézve egymástól különböznek. E különbözések részint a vallásoknak dogmatikai hitcikkelyei, részint azoknak erkölcsjogi nézetei által idéztetnek föl. De valamint nem akadályozták eddig ezen házassági jogok együttes fennállását: úgy ezeket a fennálló zavarok okául felhozni alig lehet. Hiszen századok óta volt ez így és még is senkinek sem jutott eszébe e különbözésekből egy egységes állami törvénynek, — mely a lelkiismereteket elnyomja, — szükségességét következtetni. Ezen okoskodásból könnyen lehet azt is lehozni, hogy mivel a vallások dogmatikai és fegyelmi, vagy más tekintetben egymástól különböznek: az államnak joga van egy egységes törvény által mindezen különbözéseket megszüntetni. Ezen okoskodás a legszélsőbb zsarnokságra vezethet. Az iskolák például nem érintik annyira a lelkiismereteket; méltóztassék megkísérteni Magyarországon a protestans iskolákat egy egységes közoktatási törvény alá hozni, mely minden megkülönböztetést megszüntetne s a lelkiismeretre való hivatkozás alig fogna elmaradni.

[397]

A beterjesztett törvényjavaslat a *korra, a házasság kötésének módozataira és szükséges előfeltételeire, a szülők beleegyezésére, az elválási okokra* és más, részint a házasság lényegére, részint annak körülményeire nézve annyi kivételeknek, annyi részletes intézkedéseknek és részben a miniszteri rendeleti jognak oly tág tért enged, sőt határozataiban oly ingatagságot, oly homályt, intézkedéseiben oly sajtáságos részleteket tartalmaz, hogy most fognak csak beállani oly zavarok és oly vizsátságok, melyek az eddigi gyakorlatban alig fordulnak elő, a mint azt alább némileg részletezni fogom.

A ki a katolikus házassági jogot ismeri, az bizonyára nem fog abból oly következtetéseket vonni, mintha az ingadozó, az alattomoságnak kedvező, a házassági köteleket a felek önkényének kiszolgáló, a birói eljárás titkos volta miatt a világi bíróság cognitioja alól magát kivonni törekvő jogi institutio volna. Ezred évek nem tették ellene e vádat, csak a törvényjavaslat indokolásának volt fentartva azt lealacsonyítani és úgy oda állítani, mintha az minden létező bajoknak kútforrása volna. Soha sem történt, hogy a katolikus egyházi házassági jogban a felek

privát üzelmeikre jogosultságot találtak volna; sőt ha következetesek akarunk maradni, inkább annak túlszigorúsága ellen kellene panaszt emelni. Ha történtek visszaélések, azok egyes esetekre szorítkoztak, de azokat általánosítani és ezekből a polgári házasság behozatalának szükségességét bizonyítani akarni, nem méltányos eljárás. Az pedig, hogy a *matrimonium clandestinum* a mai értelemben «*titkos házasság*» volna, teljesen alaptalan. «*Matrimonium clandestinum*» ma annyit jelent, hogy az nem trienti forma szerint kötött házasság. Titkos házasságokat azon értelemben, mint az az indokolásban foglaltatik, az egyház nem tűr.

Nagy állami érdek nyer kétségkívül kielégítést a házassági kötelék szilárdítása és méltóságának emelése által; ez azonban a törvényjavaslatban *contemplált* rendezés által nem fog eléretni, az általa inkább lazulni fog.

Avagy nem lazítása-é a házassági köteléknek, midőn a javaslat valamennyi házasságot felbonthatónak jelent ki, holott jelenlegi jogaink szerint csak a nem-katholikus felekezetek házasságai felbonthatók? Ha a kötelék szilárdítása a cél, akkor a szigorú

[399]

logika követelménye az, hogy azon polgárok, kiknek joga a házasságot felbonthatlannak vallja és a kik hozzá a lakosság túlnyomó többségét képezik, ezen állapotban meghagyassanak: nem pedig azért, mert a felekezetek által gyakorolt házasságbontások korlátolandók, a katolikusok házasságát is felbonthatónak kijelenteni.

Állítatik, hogy a törvényjavaslat csak kevés oknál fogva engedi a felbontást, és hogy nevezetesen a házasság engesztelhetetlen gyűlölség indokából nem lenne felbontható. Azonban van a javaslatban egy szakasz, a mely igen ruganyos természettel látszik birni. E szakasz szerint a felbontás kimondandó, ha az egyik házastárs házastársi kötelességeit szándékosan nem teljesíti, és a bíró az eset összes körülményeiből azon meggyőződést merítette, hogy a házassági viszony fel van dúlva. A házastársi kötelességek fogalma alá sok mindenféle elfér, közelebbi meghatározás hiányzik; a mit jelenleg az engesztelhetetlen gyűlölet ismételt állítása által érnek el a felek, azt más alakban ugyan, de nem kisebb könnyűséggel érhetik el; t. i. csak meg kell egyezniök, hogy az egyik, vagy másik fél ne teljesítse

[400]

ezt, vagy ama kötelességét és el van érve, voltaképp megegyezés folytán, a felbontás.

A polgári házasság behozatalának szükségessége azzal is indokoltatik: hogy a vegyes házasságok ítélkezése tekintetében zavarok léteznek; a házasságok két bíróság által ítéltetnek meg, ellentétes elvek szerint; ítéleteik is tehát ellenmondók, minnek további következménye, hogy magok a világi bírák a nőtartás, a gyermekek törvényessége, a nyugdíj megítélésében pedig az administratív hatóságok jönnek zavarba az iránt, melyik ítéletet fogadják el alapul.

Az indokolásban a helyzet illustrációjára felhozott két példa nem nyújt eléggé meggyőző érvet. Ugyanis

Az az eset, hogy egy protestans hiába kérné házasságának elismerését, ha a katolikus fél a házasság végrehajtása előtt szerzetes lesz, vagy ezen végre nem hajtott házasság a pápa által bontatott fel dispensatio által, — ez az eset a dolog természeténél fogva nem igen fordul elő, és mindenesetre zavarba jönne az, a kinek a concret esetet kellene felhozni.

Még kevésbbé találó a másik eset, mely szerint a zsidó hiába kérné házasságának

[401]

elismerését, ha a másik fél keresztény lett. A canoni jog szerint, ha a zsidó házastársak egyike keresztény lesz, a zsidóságban kötött házasság érvénye tovább is fennáll. A keresztység nem eszköz a házastárstól való szabadulásra. A keresztény csak akkor nyer jogot új házasságot kötni, ha a zsidó fél vele békességben élni nem akar azért, mert keresztény lett, s őt hitéért zaklatja; a zsidó fél tehát, ki keresztény házastársával tovább együtt élni akar, nem jut azon helyzetbe, hogy házasságának elismerését kérelmezze.

A felhozott példák a gyakorlati életben vagy éppen nem, vagy mint a zsidó házasságoknál, igen ritkán fordulnak elő s így a fennálló zavarok indokolására súlylál alig birhatnak.

A legnagyobb zavarok a keresztény vegyes házasságoknál fordulnak elő, de nem azért, mivel a feleknek külön-külön házassági jogaik vannak, hanem mivel a törvények, melyek eziránt intézkednek, vagy meg nem tartatnak, vagy a katolikus házassági jogra nézve sérelmesen magyaráztatnak és alkalmaztatnak.

### III.

Az indokolás III. pontja alatt előadja: mily módon volna nálunk egységes házassági jog létesíthető.

Kizártnak tekinti az egység teljesítését a canoni jog alapján, valamint azon az úton is, melyet II. József császár és király megkísérlett.

Hogy a canoni jog érvénye az ország összes polgáira ki nem terjeszthető: az világos, bebizonyításra nem szorúl. Ezt nem a canoni jognak tökéletlensége, — mint az indokolás sejteti — hanem a tényleges állapotok teszik lehetetlenné; ezt a vallási jog egyenlőségét törvénybe iktató állam ki nem terjesztheti a nem katolikus polgárokra; viszont a jogegyenlőség követelménye, hogy nem katolikus elveken alapuló házassági jog a katolikus polgárokra ne erőszakoltassék.

Ugyanezen oknál fogva szenvedett hajótörést II. József császár és királynak kísérlete.

Önállólag rendezte a házassági jogot, bízván a judicaturát világi bíróságokra akkor, a midőn a katolikus egyház elvei szerint a

katholikus egyházhoz tartozik nemcsak bontó akadályokat felállítani, hanem a házasság lényegét illetőleg bíraskodni; — ez tehát a katolikus vallás elveibe ütköző rendelkezés volt.

Hozzájárult ehhez az, hogy a patens lelkiismereti conflictusba hozta a lelkészeket, kívánván, hogy oly feleket is, kik a canoni jog szerint házasságot nem köthetnek, adjanak össze. E rendezés a vallásszabadság sérelmét involválván, ellenszenvvel találkozott és azért nem csoda, hogy rövid négy évi fennállása után meg lett szüntetve. Hogy ezen alapon indulni nem lehet és nem is szükséges, kétséget nem szenved.

Egészen más megítélés alá esik az indokolásban felhozott harmadik modus, mely abból állana, hogy egységes házassági jog létesítése nélkül úgy a házassági akadályok megállapításánál, mind a házasság megszüntetésénél döntő súly tulajdonítatnék az egyes egyházak tanainak és szabályainak.

Az indokolás e modust perhorrescálja, jóllehet a vallásszabadság ezt követeli és jóllehet az indokolás elismeri, hogy a házasság szilárdságban, tisztaságban és erkölcsi erőben nyer, ha vallási befolyásoktól

[404]

elzárva nincsen, valamint hogy a házasságból eredő jogok és kötelek merőben jogi szabályozás által sem ki nem meríthetők, sem nem biztosíthatók.

Ezen modus alkalmazása mellett lényegileg csak két házassági jog léteznék az országban, azon kétféle vallási felfogáshoz képest, melynek a házasság tekintetében az ország polgárai hódolnak: a canonjogi házassági jog a katolikus polgárok számára és az állami jog a nem katolikusok számára.

A katolikus a házasságban az Üdvözítő által szentségi jelleggel ellátott szerződést lát, mely szentség érvényes felvételének feltételeit meghatározni, vagyis házassági akadályokat felállítani és a házasság érvénye felett itélni, dogma szerint, az egyházhhoz tartozik, úgy hogy a katolikus előtt csak oly kötelék, mely az egyházi törvényeknek megfelelőleg létesített házasság, erkölcsi viszony, mely jogokat ad és köteleket szül; — oly viszony ellenben, mely az egyházi törvény ellenére létesült, dogmája szerint sem nem szentség, sem nem házasság, miért is, a midőn az állami hatalom e viszonyt házasságnak kívánja általa tekintetni, ezt mint vallási hitén elkövetett erőszakot érzi s mint-

hogy a katolikus polgár is vallásszabadsággal bir, ebből kifolyólag joggal követelheti, hogy az állam azon házasságot, melyet vallása szabványai szerint köt, ismerje el házasságnak, ruházza azt fel a házasság polgári következményeivel.

Ez a katolikus vallás változhatatlan dogmaticus álláspontja. Oly állam törvénye, mely a vallásszabadságot biztosítja, ezen álláspontot nem ignorálhatja; ha következetes akar lenni, el kell ismernie a katolikus polgárok számára egyedül kötelezőnek az egyházi jogot.

Más felfogás uralkodik a házasságról a protestans felekezeteknél. Ezeknek tanai szerint a házasság nem szentség, hanem polgári szerződés, érvényes létrejövetelének feltételeit meghatározni az államhoz tartozik. Szerintök, a ki az állami törvények szemmel-tartásával házasságot köt, — erkölcsi kötelmeket is létesítő, vallás által nem tiltott, — kötelékbe lépett.

Ekként, ha az állam a protestans felekezeteknél, ide értve az unitáriusokat is, egységesen rendezi a házassági jogot, nem követ el rajtok vallási sérelmet, vallásuk tanainak egészen megfelelőleg jár el.

Tekintettel arra, hogy a canoni jog a házassági kötelék szilárdságát, a házasság erkölcsi méltóságát legjobban őrzi meg, ez ellen nem is merültek fel soha semmiféle panaszok. Minthogy továbbá felette káros, ha az állami törvény a vallásos lelkiismeretben sanctióra nem talál: oly rendezés, mely úgy a katolikusok, mint a nem katolikusok vallási lelkiismeretét és szabadságát nem sérti, kétségen kívül az állam szempontjából is a legkivánatosabb; tehát ama harmadik modus elfogadhatónak jelentkezik, általa a fent ecsetelt zavarok megszüntetnének és az állami cél — egységes házassági jog létesítése — a tényleges lehetőség határai közt elérnének.

Azon körülmény, hogy a katolikusok — mit az indokolás elég tévesen állít — alig képezik az ország lakosságának felét, a mi nem áll, kivált ha a görög keletieket is tekintetbe vesszük; — továbbá azon körülmény, hogy a vegyes házasságok majdnem kilencz százalékát teszik az összes házasságoknak, nem hozható fel ama rendezés helyessége ellen, mert a katolikusok ezen számban teljes joggal követelhetik vallási dogmáik respectálását az államhatalomtól és

[407]

mert a vegyes házasságok sem fognának bajt okozni a zavarok fentemlített forrásainak megszüntetése után.

A paritás és egyenjogúság iránti, nálunk állítólag történelmileg kifejlődött finom érzék teljes kielégítést és megnyugvást találhatna az illetén rendezésben; mert a paritás elve nem azt kívánja, hogy az összes vallásfelekezetekre egyenlő elvek alkalmaztassanak, mint inkább azt, hogy szabadon cselekedhessek vallási elvei szerint az egyik polgár úgy mint a másik, semmi olyannak elismerésére, megtevésére ne szorítottassék, a mi vallási elveivel ellenkezik.

Ezen, a fenforgó visszasságok orvoslására alkalmasnak jelentkező modus elvetésével, az indokolás a kötelező polgári házasságot állítja oda, mint szükségkép behozandó intézményt. A jogállam követelménye szerinte az, hogy a házassági jogrendet önállólag, minden tekintet nélkül a vallásokra megállapítsa és rendezze, az úgynevezett szükségbeli, valamint a facultativ polgári házasságot azért itéli alkalmatlannak főképpen, mert azok a vallási házassági jogok kimelését feltételezik, míg a kötelező polgári házasságnál eme jogokat kimélni nem kell.

[408]

A katolikus egyház álláspontját a polgári házasság *minden alakjával* szemben általában kifejtette Ő Felségéhez intézett memorandumában a magyar püspöki kar.

A katolikus egyház hitcikkelyéül vallván, hogy a házasság szentség és pedig olykép: miszerint a szerződés elválaszthatatlan a szentség jellegétől, minek folytán katolikus, ha házasságot köt nem megfelelőleg az egyházi törvénynek, e cselekedete nem csak a szentségi jelleget nélkülözi, hanem nem is házasság, melyből erkölcsi jogok és kötelességek erednének; ezt vallván és tanítván a katolikus egyház: a polgári házasság *minden alakjában* saját dogmái elleni attentatumot, azoknak tagadásba vételét, hivei számára provocatiót, — hogy vallásukkal ne gondoljanak, lelkiismeretük szavára ne hallgassanak, — látni kénytelen.

Ezen hitének megfelelőleg kénytelen, köteles hiveinek hirdetni:

1. Hogy a ki polgári házasságot köt, de az egyházi házassági törvények követelményeinek nem felel meg: az az Isten és lelkiismerete előtt nem házas, nem szerezte meg a házasságkötéssel járó erkölcsi jogokat és kötelességeket, egyáltalán azon erkölcsi

[409]

kötélék, mely a házasság lényegét teszi, nem létesült közte és állítólagos hitvese között.

2. A kik egyedül a polgári tisztviselő előtt keltek egybe, mindaddig, míg az egyházi törvényeknek megfelelő házasságot nem kötnek, nem járulhatnak a szentségekhez és nem részesülnek azon tiszteleti jogokban, melyeket az egyház az ő hiveinek tart fenn.

3. Hogy a polgári házasságból származó gyermekek egyházilag törvénytelenek, az anya avatásra nem bocsátható éppen úgy, mint nem bocsáttatnak ahhoz a törvénytelen anyák.

Minthogy a házasság *polgárjogi* következményei el nem érhetőek, meg nem szereshetőek polgári házasságkötés nélkül, az egyház ugyan inti hiveit, hogy a polgári közeg előtt is megjelenjenek és tegyék meg a törvény által parancsoltakat, de lelkükre is köti, hogy a polgári közeg előtt csak merő polgári cerimóniát végeznek, mely őket házasokká nem teszi. Ezt teszi az egyház rendszerint: hiveinek anyagi érdekében őket, mielőtt a polgári kötés meg nem történt, nem adja össze egyházilag.

[410]

Midőn így a polgári házasság ellentétet létesít a polgári törvény és lelkiismeret közt, olyasmit hirdet, a mi viszhangra nem talál a polgár lelkiismeretében: a dolog természeténél fogva történik, hogy a polgárban a törvény iránti tisztelet nem növeltetik, hanem csökken.

Az egyház fenti tana mélyen gyökeredzik a népek lelkében és irányítani fogja cselekvésüket, míg a keresztény eszmék befolyást gyakorolandnak életükre. Franciaországban egy század óta fennáll a polgári házasság, de azért manap is élénk azon tudat a társadalom minden rétegeiben, hogy a polgári házasság egyedül házasságot nem létesít, és ezen tudatnak különböző alakban ad kifejezést.

*Jóllehet az egyház a polgári házasságnak mind a három formáját kénytelen így elítélni: határozottan téves mégis azon állítás, mintha az egyházi felfogás szerint a kötelező polgári házasság formája a másik kettőhöz viszonyítva gyakorlatilag mint legkisebb rossz jelentkeznék, mintha ez még tűrhetőbb volna.*

Éppen az ellenkezőre lehetne következtetést vonni a magas kormány indokolásából.

[411]

Helyesen jegyzi meg az indokolás, hogy a szükségbeli, vagy a facultativ polgári házasság az egyházi házassági jog kimélését tételezi fel, míg a kötelezőben a kimélet nem foglal helyet. Már most hogyan lehetne helyesen állíthatni, hogy egy institutio, mely az egyházi jogot nem kiméli, az egyházra türethetőbb, mint egy oly institutio, mely az egyházi jogok kimélését involválja?

Az indokolásnak érvei éppen az ellenkező felfogást teszik plausibilissá. Mert míg a kötelező polgári házasság institúciója az egyház minden hiveivel szemben oly követeléssel lép fel, melyet vallása, lelkiismerete nem helyesel; őt tehát, — ha a törvény álláspontjára helyezkedik — hite megtagadására kényszeríti; addig a másik két forma csak alkalmat nyújt házasságot köthetni olyanoknak, kik vallásuk, egyházuk megvetésével házasságot kötni hajlandók, kényszerítőleg azonban senkivel szemben nem lép fel. A kötelező polgári házasságnál, mert annak mindenkinek alá kell magát vetni, sokkal imminensebb azon veszély, hogy uralma alatt a keresztény eszmék és tanok a házasságról a népek öntudatában lassankint ehomályosodnak és kivesznek, míg a másik

két forma mellett, mert azt viszonylag mindig csak kevesen veendik igénybe, azon eszmék erejüket a nép életében még megtarthatják.

Azért látjuk is, hogy mindaddig, míg az államok nagy súlyt helyeztek arra, hogy házassági törvényük összhangban legyen a lelkiismerettel és a vallással; míg törvényalkotásaikban a tényleges társadalmi szükségletek szerint és nem elvont teoriák után indultak: a kötelező polgári házasság behozatalától tartózkodtak. Az állammal történelmileg összeforrt nagy vallásfelekezetek mellett más vallások is létezvén az államban, az ezek számára házasságaiknak szabályozása végett megengedte a szükségbeli, vagy a facultativ házasságot.

E mellett a vallásszabadság és a jogegyenlőség sem szenved oly csorbát, mint a kötelező polgári házasságnál. E két forma mellett, ki vallására súlyt fektet, megköti házasságát az egyház előtt; a ki nem, a polgári közeg előtt.

Nem is állíthatni, hogy ama két forma — ha *egyáltalán elkerülhetetlen* szükségesnek mutatkoznék azoknak behozatala — az egyház szolgálit kényes helyzetbe hozná az állam-

[413]

hatalommal szemben, hogy büntető hatalmának ki volnának téve, hogy versengésre vezetne egyház és állam közt. Ausztria, Anglia, Északamerika példája, hol e formák dívának, az ellenkezőt bizonyítja. Kényes helyzetbe juthatnak a lelkészek az állammal szemben a kötelező forma mellett; hiszen a javaslat szerint is a lelkészek oly büntetésekkel sújtatnak, a milyen büntetések a fenti országokban a lelkészekre kiszabva nincsenek.

Ha versengés alatt azt kell érteni: hogy az egyház minden erejét ki fogja fejteti arra, hogy minél többen ő előtte kössenek házasságot, — hogy hivatottait a pusztán polgári kötéstől elriassza, — hogy azokra, kik azzal megelégednek, fegyelmi hatalma egész súlyát alkalmazza: e versengés egyaránt meglesz a polgári házasság minden formája mellett.

Eppen úgy meg lenne a társadalom szemében a polgári házasságnak minden formája mellett a házasságoknak mintegy két osztálya: t. i. teljes értékű házasságok, melyek az egyház törvényeinek megfelelőleg kötettek és oly házasságok, melyek egyházilag meg nem lettek kötve. Az állam szemében egyenértékű leszen valamennyi; de azt nem leendő módjában megakadá-

[414]

lyozni, hogy a társadalom különbséget ne tegyen az egyházi és nem egyházi házasságok közt.

Végre rövidség okáért mellőzve sok egyebet, nem mulaszthatom el, hogy észrevételt ne tegyek azon állításra, miszerint: az egyházi jogok kimélésével és azoknak figyelembe vételével, csak akkor volna indokolva inkább a szükségbeli, vagy facultativ polgári házasságot behozni, ha a törvényhozás tudná, hogy ezen eljárás mellett a polgárok meggyőződésével megegyezik; — *ezen feltétel azonban nálunk hiányzik.*

Ezen állítás valóságos ámulatot képes kelteni mindenkiben, a ki csak némi figyelemre méltatta azt a benyomást, melyet a polgári házasságról szóló törvényjavaslatnak csak hire okozott országszerte.

Alig hogy elhangzott a kormány programmja, melybe a polgári házasság fel van véve, az ellenmondás éle éppen a programm ezen pontja ellen irányult leginkább. A vallásfelekezeteket, majdnem valamennyit aggály fogta el, mert támadást sejtettek ebben vallásuk ellen. Ezen, újabbán és éppen a törvényjavaslat kapcsán jelentkező tünetek mellett, hogyan lehet állítani, hogy az or-

[415]

szág polgárainak meggyőződésével nem egyeznék, a házassági kérdést az egyházi jogok kimélésével rendezni; — merőben felfoghatatlan.

Magyarország népei türelmesek, békében férnek el egymás mellett a különböző vallásfelekezetek; de egyszersmind roppant túlnyomó többségükben mélyen vallásosak, egyházi intézményeikhez, szabványaikhoz szívósan, lelkük mélyéből ragaszkodók. Ezt hazánk történetéből bőven és világosan igazolhatnám. De nem szükséges a mult időkre visszanyúlnom, elég gondolkozó pillantást vetni a három utolsó évre. Mindenki tudja és nem tagadja senki, hogy nagymérvű izgatottság fogta el a társadalomnak minden rétegeit, hogy a szenvedélyek felkorbácsolják. Ezt tudja, elismeri maga a kormány is. Majdnem három év óta a felett tanakodik: hogyan és miképen lehetne, miként kellene az eltűnt, elveszett békét visszaállítani? És mi okozta ezen izgatottságot, e felháborodást, az egyébként békés polgárok egymás elleni gyűlölködését? — A vallási kérdés! És a vallás dolgában így érző, ily hangulatu polgárokról állítja a kormány: hogy nem járna el azoknak meggyőződésével egyező-

[416]

leg, ha a házasság ügyét az egyházi jogok szerint és a vallás kimelésével rendezné!!!

#### IV.

A nagymérvű ellentétet az egyházjog és a jelen törvényjavaslat között részletesen feltünteti a legmélyebb alázattal a VI. ponthoz csatolt kimutatás. E helyen csak a javaslat néhány pontjainak kiemelésére szorítkozom.

A javaslatban, — mint az indokolás mondja, — el vannak hagyva mindazon akadályok, melyek eddig rend szerint felmentés által voltak eltávolíthatók.

Ezen elbánás az akadályokkal még azon, a rendezés alapjául elfogadott irányelv által sem indokolható, miszerint annak az egyházi jogok kimelése nélkül kell történnie. Ezen irányelv követése mellett csakis azon akadályok volnának elhagyandók, melyeknek alapja tisztán vallási, például: a lelki rokonság.

De nem valamennyi elhagyott akadály ilyen természetű. A vérrokonság például a minden népnél előforduló *horror sanguinis-en*, valamint azon régi és a mai tudomány által

[417]

nem csak megerősített, de tisztább világlatba helyezett megfigyelésen alapszik, miszerint a közeli rokonok közötti házasságból többnyire satnya, különböző testi és lelki bajokban szenvedő generatio ered. Azért nem vallási, hanem pusztán emberi és természeti tekintetek kívánják a rokonságnak, mint házasságbontó akadálynak fentartását; és mert az egyház ezen akadályt tág terjedelemben fentartotta, ez által az emberiség háláját érdemli meg.

A javaslat ezen akadályt fölötte szűk határok közt tartja fenn és annak értelmében csak a felmenő és lemenő I. és II.-fokú egyenes vérrokonok, valamint testvérek nem köthetnek házasságot: nagybátyának pedig unokahugával, unokaöcsnek nagynénjével házasságot kötni csak tilos, a másodfokú vérrokonok, vagyis unokatestvérek már akadálytalanul köthetnek házasságot.

A sógorsági, erkölcsi indokokon alapuló akadályt az oldalágnak még első fokában is elveti a javaslat, vagyis sógor sógornőjét akadálytalanul elveheti.

Igaz, hogy a canoni jog szerint is az akadály másodunokatestvérek és sógorok között felmentés által eltávolítható; ámde ezen

[418]

felmentések csak különös tekintet érdemlő körülmények közt adatnak, azok elnyeréséhez fontos, súlyos okok kivántatnak, minek folytán az ily házasságok gyérek is.

A hasonló elvetett cultus disparitást illetőleg meg kell jegyezni, hogy ez alól felmentés nem adatik és tekintettel ama nagy felháborodásra, melyet néhány év előtt az ilyen dispensatio megadásának csak híre is okozott, nem is adható.

Az egyházi rend és fogadalom a javaslatban csak mint tiltó akadály van fentartva, hanem csak addig, míg az illető a katolikus, vagy görög keleti egyház tagja; — ha abból kilép, megszűnik a tilalom. A javaslat tehát a jelenlegi állapotot, mely papoknak és szerzeteseknek az apostasia utáni házasságát törvényesnek elismeri, meg akarja örökíteni.

Ausztriában és Franciaországban a társadalom e visszásságtól meg van kímélve. Szabadságára hagyják ugyan az ország törvényhozásai a papnak és szerzetesnek vallását megváltoztatni, azoknak lelkiismereti szabadsága a legkorlátlanabb; de nem engedik meg az azzal való visszaélést, nem engedik meg, hogy érett észszel, teljes

[419]

szabadsággal elvállalt kötelmeit megszegve, a társadalmat megbotránkoztatassa.

Portalis, I. Napoleon minisztere e kérdést tárgyalván, határozottan ellene nyilatkozott, hogy a papoknak és szerzeteseknek megengedtessek a polgári házasság, egyebek közt azért sem, mert ezeknek hivatásuknál fogva módjukban áll a családoknak legrejtettebb titkait megtudni, mely körülményt könnyen aljas, önző céljaikra kizsákmányolhatnák.

A javaslat a felbonthatatlanság katolikus dogmáját sem kiméli; — a kötelező polgári házasság felbontható katolikusok számára is.

Az érvek, melyeket a javaslat a felbonthatóság szükségességének igazolására felhoz, nem újak. Meg vannak ezek irva számtalan munkában. Hogy vannak szerencsétlen házasságok, melyeknek felbontása az illető házasok számára egy új boldogság kútforrása lehetne: azt mindenki tudja, a katolikus egyház szintén, mint a protestansok. Azonban egyetemes törvény hozatalánál mindig az egyetemesség java az irányadó. Minden törvény alatt, mely a közjó érdekében hozatik, egyesek súlyosan, bár nem

[420]

elviselhetetlenül szenvedhetnek a nélkül, hogy e körülmény józan indokul szolgálhatna ama törvény eltörlésére. Így van ez a felbonthatatlanság törvényével is. Hogy ez az összesség számára a legjobb, legüdvösebb, azt a katolikusnak nem csak vallása hirdeti, hanem oly bölcészek is elismerik, kiknek értelmét vallási dogma nem befolyásolta, kiket semmiféle transcendentális tekintetek nem vezérelhettek. Bentham, az utilitarismusnak híve, ekkép nyilatkozik: «A felbonthatatlan házasság a legtermészetesebb, a család szükségleteihez és viszonyaihoz legillőbb, egyesekre és az emberi nem általánosságára a legelőnyösebb».\*

Comte Ágoston, a positivizmus megeremtője pedig vallja, hogy a házasság felbonthatósága absurd dolog és az első lépés a házasság teljes eltörléséhez, és kijelenti, hogy sokan a házasság felbonthatatlanságának oly fontos társadalmi elvében csak egy lényeges hibát találnak, e lényeges hiba pedig az, hogy ezen elv a katolikus vallás által méltóan van megszentelve.\*\*

\* Oeuvres I. 116.

\*\* Cours de la philosophie positiviste V. 687. 1.

[421]

Az indokolás ellenmondásba is keveredik, midőn a felbonthatóság szükségességének igazolására felhossa, hogy a felbonthatatlanság miatt nálunk az úgynevezett vadházasságok és a törvénytelen gyermekek száma nagy mérvben szaporodik; mialatt az előzőkben a reform szükségességét azzal igyekezett bizonyítani, hogy a házassági köteleket szilárdítani kell, mert nálunk a felbontások túlságosan könnyen eszközöltetnek és a katolikusok is áttérés által ugyanazon célhoz igen könnyen juthatnak. Nem a felbonthatatlanság lehet tehát oka a sok vadházasságnak és törvénytelen gyermeknek, hanem a vallásosság és az erkölcsiség meggyengülése. És azért ama társadalmi tünetek megszüntetésére egyedüli alkalmas eszköz a vallásosság ápolása és fejlesztése, nem pedig a házasság felbonthatósága. Franciaországban behozták 1884-ben a felbonthatóságot és a törvénytelen gyermekek száma nem apadt, sőt nagyban szaporodik; a házasságok száma pedig ijesztően fogy.

Annyi bizonyos, hogy a felbonthatóság elvével az állami törvény mint kisértő jelentkezik a katolikus honpolgár előtt,

gyengíti benne azon morális erőt, mely a felfeltámadó házasságellenes szenvedélyek megzabolázására és a kötelesség körén belől való maradásra szükséges; jóváhagyja, jogokkal felruházza azon cselekedetet, melyet az csak vallását, lelkiismeretét lábbal tiporva követhet el. És ezen méltatlan szerepre vállalkozik a törvényjavaslat azért, — mint állítja az indokolás — hogy polgárainak földi boldogságát előmozdítsa, a tiszta, a boldog házasságok számát lehetőleg szaporítsa; holott úgy az emberi természetet megfigyelve, mint a tapasztalásra hallgatva, a felbonthatóság a boldogtalan házasságok csökkentésére medicina peior morbo — nem hogy csökkennének, inkább szaporodnak.

Nem csak az olasz, spanyol és portugál törvényhozások szerint felbonthatatlan a katolikusok házassága; hanem az osztrák törvényhozó sem vállalkozott azon szerepre, hogy oly cselekedetet, mely a katolikusnak dogmájával, lelkiismeretével ellenkezik, sanctionáljon. Ausztriában a katolikusok házassága felbonthatatlan, a lelkiismereti szabadság biztosítva van a nélkül, hogy ebből az államéletre kár háromolnék és házassági

[423]

bonyodalmak keletkeznének, mi világos bizonyosága annak, hogy az indokolásban felhozott ellenérvek döntő súlylyal nem bírhatnak.

A javaslatban foglalt bontó okokra nézve már előzőleg előadtam véleményemet, kiemelvén, hogy a 103. §, mely a birói belátásra bízva: vajjon valaki házassági köteleességét oly súlyosan szegi-e meg, hogy annak folytán a házasságviszony fel van dúlva, tág kaput nyit a felbontásoknak.

#### V.

Végezetül az indokolás azon kérdéssel foglalkozik, hogy: minő állást foglaland el a katolikus egyház a kötelező polgári házassági törvénnyel szemben? fogja-e híveit annak megtartásában akadályozni? és másrészt mily módon érinti a javaslat a katolikus egyház jog házassági akadályait, az egyházi házassági judicaturát és a házasságkötést?

Előadja, hogy a katolikus egyház híveit ama törvény megtartásában akadályozni nem fogja, úgy, miként azt másutt sem teszi, sőt lelkészeit azon értelemben, hogy

[424]

a hívek részéről annak megtartását sürgessék, utasítani fogja.

Meglehet, nem fogja akadályozni, de olykép, hogy megmondja híveinek, miszerint a polgári következmények elérése végett megteheti a törvény által előírtakat, melyek azonban erőtlenek ahhoz, hogy a polgári kötés a feleket valódi házasokká tegye Isten és lelkiismeretük előtt. Így cselekedve tulajdonképpen a törvény erejét, tagadásba veszi, mert a törvény ugyan házasságot létesíteni intendál, az egyház pedig híveit tanítani köteles: hogy a ki csak a polgári törvény követelményeinek tesz eleget, az még nem házas. Az ellentét tudatát tehát a polgári törvény, vallás és lelkiismeret között az egyház mindig ébren tartani köteles.

Kiemeli az indokolás és mint figyelmet érdemlő, az egyház iránti jóindulatról tanúskodó concessiót állítja oda, hogy a polgári házasság daczára, a canonjogi akadályok érvényükben megmaradnak, csak polgárjogi hatásukat veszítik el; az egyházi házassági kötés és a judicatura is megmarad. Senki sem lesz akadályozva lelkiismerete szavát, vallási meggyőződését követni.

[425]

Hogy valaki házasságot kötve a törvényben megszabott feltételeken túl, egyebekre is tekintettel ne lehessen; hogy házassági ügyében bárkinek és így az egyháznak is véleményét kikérhesse: ezek, gondolom, oly dolgok, melyeket egy szabad polgártól elvonni lehetetlen egyrészt; másrészt pedig az egyház törvényhozói és birói jogának elismerését az állam részéről egyáltalán nem foglalják magukban.

Hogy pedig e törvény gátat vet a lelkiismeret követésének, hogy a polgárt vallásával ellenkezésbe hozza, következő néhány példából kitünik:

A polgári házasság megkötése után például a férfi vonakodik az egyházi kötéstől, holott a nő csak azon hallgatag feltétel mellett, hogy egyházilag is össze fognak kelni, lépett házasságra. A nő számára ily helyzetben a házassági élet megkezdése erkölcsi lehetetlenség. Lelkiismerete, vallása eltiltja attól, a férfinak ellenben a polgári biró útján is érvényesíthető joga van ezt követelni. Ime a polgári házasság intézménye a lelkiismeretre kényszerít gyakorol, olyasmire kényszerít, a mit a vallás és erkölcs tilt! És ha ezen nő nem is kény-

[426]

szerítették phisicai erővel polgári férjéhez, egész életének sorsa férje kezében van.

Ugyanazon situatio fog előállani, csakhogy sokkal gyakrabban az esetben, midőn például a polgári házasság létesül oly házasságbontó akadályllyal, mely alól felmentés nincsen, és ezen polgárilag összekötött házások egyikében, vagy a másikában utóbb felébred a lelkiismeret szava, mely tudtára adja, hogy Isten és lelkiismeret előtt nem házas; minő ellentét nem fejlődik itt ki a házasságnak jogi oldala és annak valláserkölcsi oldala között?!

## VI.

Dr. Wekerle Sándor miniszterelnök több ízben nyilatkozott a képviselőházban a polgári házasságról és mindannyiszor megnyugtatótni kívánta azokat, kik a polgári házasságot a vallás és különösen a katolikus vallás elveibe ütközőnek állították.

Így az 1892 november 22-iki ülésben azt mondotta:

«Erős bennem a remény, hogy az áramlat, . . . talán ha az illetők azt látják, hogy e tekintetben a közvélemény oly egyhangú-

[427]

sággal és másrészt a szándékok oly tisztaságával állanak szemben, *a mely a vallási momentumokat nem akarja érinteni, hanem csak az állami szükségleteknek akar eleget tenni . . . azok a mozgalmak elfognak némulni.*»

Az 1892 december 21-iki ülésben így szólt :

«Mi azon az állásponton vagyunk és akkor, midőn a kormány programját előterjesztettem, annak adtam kifejezést, hogy *a vallási érdekeknek* és a vallási békének megóvása az a vezéreszme, a mely bennünket az egyházpolitikai kérdésekben vezet, tehát nem mulaszthatom el annak ismételt constatálását, hogy mi nem hitelvekkel foglalkozunk, hanem állami érdekeknek kielégítésére, *hitelvek sérelme nélkül*, vállalkozunk.»

Szilágyi Dezső igazságügyminiszter 1893 márczius 8-án mondotta:

«A kötelező polgári házasság eszméje arra van építve, hogy a házasságnak mint jogviszonynak jogi oldalát *nem hozzuk ellentétbe*, nem teszünk kizárólagossá, de megkülönböztetjük annak valláserkölcsi oldalától.»

Ezen ünnepélyes nyilatkozatok után azt lehetett várni, hogy a miniszterium oly polgári házasságjogot contemplál, mely — ha a polgári házasság behozatala csakugyan absolute szükséges — a hazában lévő, különféle vallásokhoz tartozó polgárok lelkiismereti jogait nem fogja érinteni; várni lehetett, hogy az lehető kimélettel leend az egyházak, de különösen a katolikus egyház tanai és törvényei iránt, a százados szokásokkal, a nép szellemével és igényeivel szemben; várni lehetett, hogy eltekintve minden vallási kérdéstől, az alkotandó törvény a jogtudománynak azon magaslatán fog állani, a mely az európai jogviszonyokból s más népek és nemzetek ilynemű intézkedéseinek tapasztalataival gazdagítva, a magyar népet egy kitűnő házassági törvényt fogja megajándékozni.

Ezen remények a benyújtott törvényjavaslatban nem találtak valósítást.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy mindenki, a ki a katolikus egyház hit- és jogelveit ismeri, a ki a katolikus egyház törvényhozásában csak kissé jártas, a ki megfigyeli a római szentszéknek számtalan, a polgári házasság ügyében tett nyilat-

kozatait, határozatait, encyclikáit, a püspököknek az egész világban követett magatartását, már előzetesen meg volt győződve, hogy a miniszterium oly ígéreteket tett, a melyeket betartani lehetetlen, hogy polgári házasság és katolikus egyháztan oly ellentétek, melyeket meg nem oldott eddig senki és melyeknek megoldása a miniszteriumnak sem fog sikerülni.

A közvélemény nem is késett ez irányban hangosan nyilatkozni.

A püspöki kar az alpapsággal egyesülten határozottan tiltakozott a polgári házasság ellen.

A főrendiház, a hol protestánsok is felszólaltak, bizalmatlanságot szavazott a kormánynak.

Brankovics György szerb patriarcha az e nyelvű egyház nevében csatlakozott a magyar püspöki karhoz.

Az oláh nyelvű görög-keletiek — egészen eltekintve a nemzetiségi kérdéstől — határozottan kimondották, hogy a kormánynak programja vallásukat sérti.

Teutsch, volt szász superintendens a főrendiházban a szász protestánsok nevében felszólalt a kormány tervei ellen.

[430]

A bánási-bácskai evangélikusok és több igen előkelő evangélikus főúr ellene nyilatkoztak a polgári házasságnak.

A zsidók közt csak a neologok azok, a kiknek elveikkel (?) nem ellenkezik az egyházpolitikai program, de ezeket maguk az orthodox zsidók nem tartják hívő zsidóknak.

Maradnak tehát a helvét vallású protestánsok, de ezek is csak azon feltétel alatt fogadják el, ha az 1868: LIII. t.-cz. 12. §-a, mely az egész vallási harcot felidézte, fentartatik és így a kormány azon alternatíva előtt áll: vagy keresztül vinni a polgári házasságot és az 1868-iki, a katolikusokat oly mélyen sértő törvényt eltörölni; vagy: fentartani a reformátusok, általában a protestánsok számára az 1868-iki törvényt és elejteni a polgári házasságot.

Mindkét esetben áthághatatlan akadályokba ütközik és a vallási béke csak *pium desiderium* marad.

Tehát az országban élő összes felekezetek és vallások a tervezett polgári házasságot, mint lelkiismeretüket sértő, a nép vallásosságát aláásó, az erkölcsi alapot meggingató rendszabályt perhorreskálják s e tekintet-

ben oly határozottan nyilatkoztak, hogy az államhatalom kezelői előtt azon eltűnő kisebbség, mely bármi okból a túlnyomó többséggel ellentétbe helyezte magát, nem lehet egy ily radicalis kísérletre nézve mérvadó.

Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az: hogy a görög-katholikusok és a görögkeletiek papjai is lelkiismeretük ellen kényszerítettnek fognak egy oly házasságkötési módra, melyet egyházuk kárhoztat. Igaz, hogy házasságot kötnek mielőtt felszenteltetnek; de akkor a mikor házasodnak már pályavégzett theologusok, sok helyen már a kisebb rendeket is felvették, tehát teljes tudatában vannak annak, hogy a polgári házasság kötése által oly tényt követnek el, mely vallásuk elvei ellen van. Ezen papok tehát kényszerhelyzetben vannak, számuk megközelíti, ha meg nem haladja, az öt ezeret.

Igaz, hogy a szomszéd Romániában, mint azt az indokolás is felemlíti, Cuza herczeg alatt be lett hozva a polgári házasság. De nem kell feledni, hogy ott a polgári házasság csak forma, mely megelőzi az egyházi házasságot, de semmi törvényes ereje nin-

[432]

csen, ezt csak akkor nyeri, ha egyszersmind az egyházi összeadás is hozzá járul; nem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy ez egy igen kis nemzetnél történik és hogy a görög-keleti papság nemcsak polgárilag, hanem egyházilag is minden tekintetben a polgári hatóság abszolút rendelkezése alatt áll; továbbá Romániában kivétel nélkül görög-keletiek laknak. Magyarországon pedig egy igen nagy része görög szertartású, de római katolikus, ezekhez számíttatnak a ruthenek is; végre Románia egy elenyésző kis pont a többi óriási többségben levő más államok görög-keleti lakóival összehasonlítva és sehol sem találjuk a polgári házasságot, hanem mindenütt a saját egyházi canonok szerint kötött keresztény házasságot.

Igaz az is, hogy a törvényjavaslat szerint fenmarad a hívőknek azon szabadsága, hogy egyházi házasságot is köthetnek; de ez nem jelenti a keresztény házasságnak méltóságát fentartani, hanem ez annak degradációja, melylyel az állam nem gondol, azt semmit jelentő formalitásnak tekinti, sőt ha az függetlenül a polgári házasságtól köttetik, büntető jogi szabályok

[433]

alá helyezi. Szabad-e az államkormánynak oly kicsinylően viselkedni oly dolog iránt, melyet a hívők magasabbra tartanak, mint minden polgári intézményt? Szabad-e azt pusztán kényszer tárgyává tenni, a mi a lelkiismeret szabadságának legszebb gyöngye?

A törvényjavaslatban a vallási mozzanatok alárendeltségét mi sem igazolja inkább, mint azon körülmény, hogy ha valamely pap a házasságot megáldja, mielőtt az a polgári tisztviselő előtt kötött volna, azon pap 1000 koronának fizetésével büntetetik. (Franciaországban 16—100 franc, 8—40 forint!!)

Ezen rendszabály épen a legszomorúbb és legsürgősebb esetben embertelenné is válhatik. Ha például valaki halálos ágyán lelkiismeretének megnyugtatóra házasságot akar kötni azzal, a kivel addig szabadon élt és gyermekeit törvényesíteni: a pap, a ki sokszor egyedül, vagy csak kevés tanúval van jelen, vagy megteszi azon kötelességét, mely szerint egyházának törvényei szerint eljár és összeadja a két felet, de ezáltal 1000 koronáig terjedő büntetésnek teszi ki magát; vagy pedig

[434]

megtagadja az összeadást és egy embert hagy meghalni a lelkiismeretnek legnagyobb kínjai között. Nem a legnagyobb lelkiismereti kényszer kérdése forog-e itt fenn és fenforog egy államban, a mely a vallások szabadságát és a lelkiismeretek érinthetetlen jogait proclamálja!?

És itt előáll azon sajátságos dilemma: Vagy semmis az egyházi összeadás a polgári hatalom előtt, de akkor miért az 1000 korona büntetés, melylyel egy tisztán vallási tény bűnténynek minősítetik?

Vagy pedig ezen vallási ténykedés fontos és szükséges, de akkor miért nem veszi ezt tekintetbe a polgári hatalom?

Az, hogy az egyházi házasság a büntető codexre nézve létezik, a házassági törvényre nézve pedig nem létezik, mert semmis: ez egy szembeszökő ellenmondás. Ezen általános tekintetekhez legyen szabad még hozzáadnom: hogy a törvényjavaslatnak részletes áttanulmányozása még inkább feltűnteti azon lehetetlenséget, hogy a benne lefektetett elvek és eszmék a vallással kiegyeztethetők legyenek.

A tisztelettel alább % alatt mellékelt rész-

[435]

létezés ezen megjegyzésemnek helyességét bővebben ki fogja mutatni.

\*

A vallási momentumokkal szoros összefüggésben állanak az egyházpolitikai tekintetek. Ugyanis kérdés:

Vajjon a vallási érdek sérelmei nem támasztanak-e nagyobb ellentéteket, mint akár a nemzetiségi, akár a politikai ellentétek és az utóbbiak nem mérgesíttetnek-e el az előbbiektől? szükséges-e tehát, tanácsos-e a már eléggé bőven fellevő centrifugalis érzelmeket még újabb dissolvens elemekkel gyarapítani? Vajjon Magyarország, mely annyi pártra van szakítva, nem fog-e ezen újabb kísérlet által még inkább szétforgácsoltatni? és végre, elegendők-e a pártküzdelmek annak kimentésére, hogy a polgárok legszentebb érzelmeikben zaklattassanak, megsértessenek és meghurczoltassanak? Vajjon nem érdemel-e különös figyelmet azon körülmény, hogy itt egy egész multnak tradícióival szakító radicalis rendszabálylyal állunk szemben, mely aláásván az ország erkölcsi alapját, maga

[436]

után vonhatja az állami hatalom meggyengítését?

Horvátország Szent-László király idejétől a magyar szent korona tagja. A századok folyamán kifejlett politikai viszony itt is majdnem azonos törvényeket és szokásokat alkotott és honosított meg. Újabban a viszony sok tekintetben lazult és minden józan magyar politikának oda kellene hatni, hogy e két testvérnemzet közt az egymáshoz való tartozandóság érzelmeit fejlessze.

Hogy e célra a javasolt egyházpolitikai reformok nem alkalmasak, sőt hogy ezek, különösen pedig a polgári házasság intézménye az ürt még tágabbá fogják tenni, könnyen ellehet gondolni. Horvátország, tekintetbe vévén Fiumét is, alig számít néhány protestáns községet; lehet-e reményleni, hogy ezek Magyarország házassági jogát elfogadják, midőn látják, hogy ez mélyen sérti vallásukat és elnyomja a lelkiismereteket? fel lehet-e jogosítva a magyar kormány, hogy az általa tervezett házassági törvényt, mely kimondhatatlanul fontosabb minden más törvéynél, Fiuméra egyszerű kormányrendelettel octroyálni, mint ez a 165. §-ban ki van mondva?

[437]

Megjegyzendő még, hogy Pécs egyházmegyének, a hol a törvényjavaslat szerint a polgári házasság fog uralkodni, van sok plébániája, melyek Szlavóniában fekszenek, tehát a hol a régi katolikus, illetőleg görögkeleti házassági jog van érvényben; hasonló eset forog fenn Muraközre nézve, mely polgárilag Magyarországhoz, egyháziilag pedig a zágrábi érseki megyéhez tartozik. Nem fognak-e ezen körülmények zavarólag hatni az egyháziilag ugyan egy, de polgárilag különféle hatóság alatt levő hívekre? Ez iránt a törvényjavaslatban semmi intézkedés nincsen.

Ausztria és Magyarország egy egységes monarchiának két külön álló független állama, és így ügyeik rendezésében, valamint jogéletükben teljesen szabadon járhatnak el; tagadhatatlan azonban, hogy a két állam közt a kölcsönhatás oly mélyen járó, hogy egyik a másikat teljesen nem ignorálhatja. És ezt szem előtt tartva, alig javasolható, hogy Ausztria és Magyarország éppen valláserkölcsi tekintetben oly intézmények által különíttessenek el, melyek a családi és magánérintkezést oly annyira megnehezítik.

Már eddig is azon körülmény, hogy Ausztriában a keresztények és zsidók közt

[438]

meg volt engedve a házasság, mialatt az Magyarországon meg volt tiltva, sok anomáliát szült. Mennyi zavart okoztak az úgynevezett erdélyi házasságok!

Ha most Magyarországon egy radicalis házassági jog fog életbe léptettni, melynek következményeit még saját hazánkban sem vagyunk képesek mérlegelni: nem fog-e ez visszahatással lenni a testvér államra, melynek Magyarországgal annyi életközössége van? Itt a legszabadelvűbb törvény, ott a százados, a népéletbe mélyen behatolt és daczára polgári színezetének, mégis a vallással szoros összeköttetésben maradt házassági jog; itt a meghatározatlan, mert a bírói magyarázatnak tág tért engedő rendszabályok, melyek a házasság bontását megkönnyítik, ott a szigorú és a bírói kart teljesen lekötő, határozott, úgyszólván taxative világosan felsorolt tiltó és bontó akadályok; mindezek lehetetlen, hogy e két egymásra utalt államot mindinkább el ne távolítsák egymástól, vagy beláthatatlan zavart ne okozzanak a kormányoknak, kik hivatva lesznek a felmerülő differentiókat kiegyenlíteni.

[439]

A polgári házasságnak behozatala tehát egyházi és politikai szempontból is nagyon megfontolandó rendszabály és ez annál inkább, mert a különösen Franciaországban szerzett tapasztalatok teljesen elítélik azon tág szabadságot, mely a házasság felbontására és az új házasságok kötésére nézve a törvényjavaslatban kifejezést nyert. A ki ismeri ez irányban a francia történelmet és azon szomorú következményeket, melyeknek maga a forradalmi kormány is tanúja volt és melyek arra birták I. Napoleont, hogy 1803-ban és 1804-ben sok elválási okot törölvén, a házassági köteleket szorosabbra fűzni igyekezett, míg végre a legfontosabb indokok kényszerítették a kormányt, hogy 1816-ban a házasságnak felbonthatatlanságát decretálja; a ki mindezeket ismeri: lehetetlen, hogy a törvényjavaslatnak a teljes szabadságra alapított rendelkezését bizalmatlansággal ne fogadja; lehetetlen, hogy figyelemmel ne legyen azon számos jogtudós, bíró és államférfi nyilatkozataira, melyek a házasság kötésének és felbontásának szerfeletti könnyűséget a családi életre és az államra nézve egyaránt felette károsnak jelzik és javasolják a vissza-

[440]

térést a természeti jognak a vallás általi szentesítését és korlátozását magokban foglaló törvényekhez.

Ha annyi szomorú tapasztalások után, melyeket más államok tettek, a kormány mégis szükségesnek tartja az állam részére bizonyos jogokat a házasság körül vindikálni, miért nem tartja szem előtt azt, a mit a hivek eddig Isten jogának és a lelkiismeret szavának tartottak, és miért nem keresi a kiegyenlítést ezeknek sérelme nélkül? miért nem tartja a polgári házasságot oly intézménynek, mely a házasságból a polgári államot megillető részt az államnak megóvjja, de annak lényegét azon hatáskörben, azon alapon hagyja melyen eddig nyugodott?

A polgári házasság kérdésének felvetése a zilált pártok küzdelmének gyümölcse, mert annak szükséges voltát egy év előtt senki sem vetette fel. És azért ezen kérdés sem eddig nem lett kellőleg tanulmányozva és előkészítve, sem ezen törvényjavaslatban nem lép elénk azon alapossággal és részrehajlatlansággal, mint ezt e valóban fontos tárgy igényelné. Ezen törvényjavaslat a protestáns házassági jognak új és állami principiumok-

[441]

kal gazdagított kodificatiója. Mert azon körülmény, hogy több felekezeti házassági jog létezik, — az, hogy némely lelkiismeretlen és könnyelmű ember a vallást nem meggyőződésből, hanem szenvedélyek kielégítésére változtatja — a mi mindig elő fog fordulni; az, hogy a bírák a törvényt a katolikusok canoni törvényeivel ellenkezőleg magyarázták és ez által a házassági jogban uralkodó téves eszméknek és zavarnak táplálékot nyújtottak; — mindez még nem jogosíthatja fel a törvényhozást arra, hogy egy intézményt, mely az országnak fennállása óta a népnek vallásos életében és meggyőződésében mély gyökereket vert és a mely életcéljaitól és kötelességérzetétől elválaszthatatlan, egy tollvonással megsemmisítse.

Zárólag még egy alázatos észrevételt.

A kormány, midőn egyházpolitikai programját az országgyűlésen indokolta, ezt azzal tette, hogy az annyi bonyodalmakat felidézett és az 1890 február 26-iki rendeletnek alapját képező 1868: LIII. t.-cikk 12. §-át a polgári házasság behozatalával módosítani, illetőleg törölni fogja, mert a vallások szabad gyakorlása a gyermekek nevelését is szabaddá fogja tenni.

[442]

A törvényjavaslat indokolásának utolsó pontja csak azt igéri, hogy a mondott törvény módosítása iránt a vallás- és közoktatási miniszter teend előterjesztést.

Ezen nem eléggé világos kijelentés, hozzá vévén azt, hogy az anyakönyvek államosítására irányzott törvényjavaslatban az 1868. LIII. t.-cz. 12. §-a ismét felvétellett, — azon tán nem egészen alaptalan feltevésnek enged helyet, hogy a kormány a protestánsok kijelentései után elhatározásában ingadozó lett, és létesítvén — ha sikerül! — a polgári házasságról szóló törvényt, az ellenzékétől és tán saját pártjától is kényszerítetni fog az 1868: LIII törvényczikk 12. §-ának fentartására.

Mindezek után alázatos véleményem oda irányul hogy a polgári házassági jogról szóló törvényjavaslat mind a katolikusok, mind a más keresztények lelkiismeretét sértőleg érinti, az ország politikai viszonyainak nem felel meg, a nép valláserkölcsei életét megmételtyezi s így magára az államra is káros.

## MELLÉKLET.

### A JAVASLATNAK A KATHOLIKUS HITELVEK, ÁLTALÁNOSABBAN A KATHOLIKUS EGYHÁZ ELLENI TÁMADÁSAI ÉS SÉRELMEI.

A katolikus anyaszentegyháznak Krisztus világos tanításán (Márk 10) alapuló hitágazata (dogmája): 1. *A házasság felbonthatatlansága* (florenczi és trienti egyetemes zsinat); 2. *egysége* (trienti zsinat).

I. És ezekkel szemben:

a 95. § szerint a házasság megszűnik *birói felbontással* e következő esetekben:

1. *Házasságtörés* (98. §).
2. *Természetelleni fajtalanság* (98. §).
3. *Tudva, hogy házassága még fennáll új házasságkötés* (98. §); és még a házasság előtt elkövetett 2. alatti bűnök sem vétetnek ki, legalább világosan nem.

4. *Hűtlen elhagyás*, melynek kellékei:

a) szándékosan és jogosulatlanul az életközösségnek megbontása, birói határozattal

[444]

annak visszaállítására köteleztetés és ennek egy év alatt igazolatlanul meg nem felelés;

b) ismeretlen tartózkodása annak, a kinek legalább egy év óta hire veszett; az életközösségnek egy év alatti visszaállítására birói hirdetményvel való sikertelen felhívás. (99. §). — E szerint tehát rövid idő alatt lehet új házasságot kötni, be sem várva az 1868 :LIV. tcz. 523. §-ban előírt 3-30 évnek lefolyását.

5. *A házastárs élete ellen törés,*

6. *Testi épsége, vagy egészsége megrontásának czélzatával súlyos bántalmazás.* (100. §).

7. *Bűntett miatt halálra, vagy legalább öt évi fegyházra, vagy börtönre ítéltetés jogerősen* (101. §) még ha házasság előtti is a bűntett, ha a kötéskor azt nem tudta a bontást kérő házastárs. (102. §).

8. *Ha a házastársi kötelességeket szándékos magaviselete által súlyosan megsérti a másik fél* (103. §). Ezen pont különféle magyarázatokra adhat okot. Így kérdezni lehet, mi értetik ez alatt: a házassági tartozás megtagadása? vagy valami baj szerzés? vagy még ezeknél is kevesebb? Ezen ok mellett, mely csak a birói felfogástól függ, a javaslat nem nyújt garantiát az iránt, hogy

a 155. § szerint miniszteri rendelettel szabályozandó eljárásban a bizonyításnál meglesz-e a megszorítás a házasfeleknek kötelék elleni tanúságára nézve, mely nélkül pedig a megegyezésnek és a törvényes jogok ki-játszásának minden módja lehetséges.

9. *Erkölcstelen élet megátalkodott folytatása* (103. §). Mit kell itt érteni erkölcstelen élet alatt? mert hiszen a testiség bűneiről már 1. és 2. alatt volt szó.

10. *Házasság után öt évnél rövidebb tartamú fegyházra vagy börtönre, avagy nyereségvágyból elkövetett vétség* miatt fogházra ítéltetés (103. § c).

Azonfelül a 8—10. sz. alatti okoknál a házasfelek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével *birói meggyőződés* arról, hogy a bontást kérőre a további életközösség elviselhetetlenné vált. (103. §).

Igaz ugyan, hogy a házafél bontás helyett az ágy és asztaltól való elválást is kérheti; — de míg az első bíró a perben nem ítél, válókeresetét bontóvá változtathatja át (128. §).

Sőt az elvlasztó ítélet jogerőre emelkedésétől számított, két évig tartott különélés alapján bármelyik házafél kérheti az ítéletnek bontóvá változtatását (131. §).

[446]

Az is igaz, hogy a 98., 100. és 102. §§-ok-ban meghatározott cselekmények óta, illetve a 101. és 103. §§-okban előforduló ítéletek jogerőre emelkedése óta tíz év elmulta után ; — vagy a pernek a tudomástól számított hat hó alatti meg nem indítása által a kereset elévül (106. §); azonban míg ez egyfelől a bontó kereseteket ritkítja, másfelől mintegy nógatja, vagy kecsegteti a feleket a fellépésre, nehogy a határidőből kiessenek.

Végre az is igaz, hogy a bontást késlelteti a 122. §, mert előbb rendszerint ágy és asztaltól való különélés rendeltetik el; és bár a különválás ideje alatti kibékülés, vagy a kiszabott határidő után — felbontási kérelem nélkül — három hónap elmulása meg is szünteti a bontási pert; de mert az abban érvényesített ok alapján a házasság felbontása többé nem kérhető (123. §): ezáltal egyszersmind a felek, nehogy valamiképpen elveszítsék már meglévő kereseti jogukat, alapjukat, valamint nehezebben mennek bele a kibékülésbe, úgy mindig siettetésre ösztönöztetnek a bontási kérelem tekintetében.

A különélés elrendelésére nézve meg-

[447]

jegyzendő, hogy az nem ismételtető 6—12 hónapra és csak a felek egyező kérelmére szabható hosszabb időre; de mellőzhető is, ha a kibékülés egyáltalán nem remélhető. Itt ismét a birói belátástól tétetik függővé a legfontosabb ügy.

*A felbonthatatlanságról szóló dogmát sértik továbbá, mert a bontásnak kedveznek, a következők:*

1. Azon visszaható erő alkalmazása, a melynek alapján most az apostatáknak a katholikus elvek szerint kötött házasságaik felbontatnak, *általánossá tétetik* és pedig nemcsak a folyamatban lévő házassági perekre nézve (156. §), hanem a jelen törvény hatályba lépte előtt kötött házasságokra nézve is (158. §) — vagy a bontás kimondható akkor is mind a kétféle perekben, ha a jelen törvény szerint bontó okot képező tény alapján az ágy és asztaltóli elválasztásnak volt helye. (156. § és 158. §).

Ezen vagy-vagy-nyal bevezetett hozzáadás roppant leszállítja értékét annak, hogy az e két §-ban előforduló házasságok csak akkor bonthatók fel, ha a bontó ok úgy a fennállott jogszabályok, mint a jelen törvény szerint egyaránt bontó. Pedig ezzel a leg-

[448]

lazább, a pusztá engesztelhetetlen gyűlölség okfejéből is gyorsan bontó eljárás némileg meg van szorítva, de csak akkor, ha nem sikerülne a 103. § *a*) pontját a laxismus érdekében kizsákmányolni. Itt világosabb és szavatosabb szövegezés volna szükséges.

2. A korábbi jogszabályok szerint hozott választó ítélet, a 131. § feltételei mellett bontóvá változtatható át (160. §). Tehát több-kevesebb idő alatt, esetleg ha két év előtt történt a választó ítélet, azonnal felbontható az ily házasság.

3. Az is kedvez a bontásnak, ha a magyar honosság megszerzése által *a magyar honosság megszerzése előtt létrejött házasság*, oly tények alapján, melyek . . . vagy ágy és asztaltól való örökös vagy ideiglenes elváltató okot képeznek, *a belföldi bíróság által felbontható*, ha ezen tények itt bontó okot képeznek. Sőt a külföldi bíróság választó ítélete bontóvá változtatható át az említett körülmények közt (137. §).

Tehát ezentúl is csak úgy jöhetnek Ausztriából hozzánk házasságot kötni a magyar honosság megszerzésével az emberek, mint eddig; sőt azon különbséggel, hogy most már az unitarius vallásra sem kell áttérniök,

[449]

a minek szintén nagy súlya van, mert az emberek sokkal nehezebben szakítanak az egyházzal külsőleg is, mint a lelkiismeret belső forumában.

Ugyancsak a lazítás érdekének szolgál a (140. §-nak) — mint az indokolás mondja a magyar nő védelme szempontjából — azon két kivétele:

a) hogy a magyar honos nő, külföldivel nálunk kötött házasságának érvényét hazai bíróság előtt megtámadhatja, ha férjét a házasság megkötése után külföldre nem követte; és

b) bontó okot szolgáltató tény elkövetése után, más állam honossává lett férjével való házasságát, ha férjét nem követte külföldre, hazai bírósággal felbontathatja.

## II.

Ha az eddig előadottakhoz hozzáveszszük, hogy, mint az alábbi kimutatásból kitűnik, mennyi új bontó akadály van, melyeknek alapján a házasság semmis, illetve annak semmissé, vagy érvénytelenné nyilvánítása eszközölhető és elérhető, holott ezen új bontó akadályok az egyház által el nem

[450]

ismertetvén, a semmiség, illetve a semmissé, vagy érvénytelenné nyilvánítás Isten és a lelkiismeret előtt érvénynyel nemcsak nem bírnak, sőt az egyház által utólag sem hozhatók rendbe;

tudva továbbá azt, hogy a házasságok felbontása és semmissé, vagy érvénytelenné nyilvánítása rendesen új házasság kötése céljából kéretik: — mennyi a házasság egységéről szóló dogmába ütköző bigamia számára van itt nyitva az út!?!??

Ez különösen azért is valószínű, sőt bizonyos, mert az új bontó akadályoknál, ezeknek az érvényességét is befolyásoló körülményes, szövevényes volta a tudatlanságnak s a számító rosszakaratnak tág tért enged; annyival is inkább, mert a házassági ügyek rendes hivatalos közegeinek — az anyakönyvek vezetőinek — (44. s 48. §§) értelmi és tán még inkább erkölcsi megbízhatóságáról az anyakönyvekről szóló törvényjavaslatból kitetszőleg oly gyengén van gondoskodva.

Egy pár példával szolgálunk.

Érvényteleníthetők lesznek a házasságok: jogerősen halálra, vagy legalább 5 évi fegyházra, vagy börtönre (101. §). vagy 5

[451]

évnél rövidebb fegyházra, vagy börtönre, vagy nyereségvágy vétségéért fogházra (103. §) ítéltetés okából, ha a másik fél ezt nem tudta és az utóbbi esetben egyszersmind alaposan feltehető, hogy tudva nem köti meg a házasságot (75. § *d*)

továbbá: a házasságkötéskor azt nem tudva, mástól teherben találás okából (75. § *e*); — eltekintve attól, mennyi furfangnak, rászedésnek és rászedetésnek lesz tere, a nem tudás és a nem akarás bizonyításánál;

mindezen okokból érvényteleníthetők lesznek oly házasságok, melyek Isten és a lelkiismeret előtt érvényesek maradnak és ennek daczára új házasságok fognak köttetni.

Érvényteleníthetők lesznek házasságok kiskorúsággal, vagy cselekvő képtelenséggel kapcsolatos több rendbeli új semmitő, vagy érvénytelenítő okokból (8—13. §§), melyeknek a házasság érvényére befolyással bíró complicált körülményei az akadályoknak alábbi összehasonlító kimutatásából szembejönnek; tehát érvényteleníthetők, vagy megsemmisíthetők lesznek oly házasságok, melyek, meglévén annak idején az illetőknek a házassági consensusra való képességök,

[452]

Isten és a lelkiismeret előtt érvényesek maradnak.

A nem polgári tisztviselő előtt (60. § *a*) kötött házasság semmiségéhez a 66. § szerint még ítélet sem kell; pedig lesznek ezentúl is a polgári formát mellőző, de Isten és a lelkiismeret előtt valódi házasságok. Hiszen maguk a házasfelek ezért nem is büntetettek (146. §), csak az egyházi kötésnél közreműködő papok sujtatnak kemény büntetéssel (145. §), a kik ennek daczára, sürgős szükség esetén, halálos ágyon lelkiismeretük szavának engedve, esketni fognak.

Végre a házasság egységéről szóló dogmába ütközik és bigamiát tart fenn az, hogy holtta nyilvánítás esetén, ha a házasfelek egyike sem tudta, hogy a holtta nyilvánított él, habár ez később elő is kerül, ennek házassága nélkülözi az érvényességet (96. §) és az új házasság lesz érvényes, mely pedig csak vélt házasság és az isteni és canoni törvények szerint csak a vélt házasságnak előnyeivel bír. A vallásos lelkeknél elő fog tehát fordulni, hogy ők házasságukat csak vélt házasságnak fogják tartani és azt a holtta nyilvánítottnak előkerülésével megszüntnek

[453]

fogják tekinteni. Minő lelkiismereti gyötrelmekkel járó helyzet fog ebből előállni, különösen akkor, ha az egyik fél ragaszkodik a semmis, de a világi törvény által védett házassághoz, melyet a másiknak hitbéli meggyőződése semmisnek néz!!!

### III.

Hitágazat, vagyis dogma az : *hogy a keresztények házassága szentség*, melynek követelményeként annak lényege körül az intézkedési jog az egyházat illeti.

Ezzel ellenkezik a javaslatnak egész álláspontja. Csak például álljon itt néhány gyakorlati sérelem.

A javaslat súlyos büntetést szab a papra, a ki a polgári házasság megkötése előtt a feleket egyházilag egybeadja (1000 korona) és ez által egyfelől a papok lelkiismeretét súlyosan érinti, másfelől éppen ez által akarja a híveket kényszeríteni, hogy hitöket, lelkiismeretüket mellőzzék, alkalmatlanságoknak, sőt költséges időpazarlásnak és zaklatásoknak vessék alá magokat.

A javaslat nem törődik azzal, hogy mi lesz azon katolikus jegyessel, kinek polgári

[454]

házas társa vonakodik szentségileg megáldatni házasságát, mi által borzasztó helyzetbe sodortatik a hívő lélek.

És nem bántja-e a hívő jegyesek lelkiismeretét az, hogy az 54. § szerint hitők ellenére ki kell jelenteniök, hogy ők egymással házasságot kötnek a polgári tisztviselő előtt? És a polgári tisztviselőnek is, ki igen számos esetben hívő katolikus is lehet, házas társaknak kell kijelenteni azokat, a kik vallási meggyőződése szerint még nem azok. S ki tudja, mi lesz még a kiadandó polgári szertartási utasításban?!

A házasság szentsége dogmájában dogmatikus canonjaink vannak arról, hogy a házassági ügyek fölötti biráskodás az egyházat illeti és arról is, hogy bontó akadályokat az egyház alkothat és következkép törölhet is. (Trienti zsinat.) És bármiként akarták és akarnák is ezen canonok értelmét gyengíteni; annak a forumnak, legfőbb tanítói tekintélynek nyilatkozatai, melyhez a trienti zsinatot megerősítő bulla szerint is a magyarázat kizárólag tartozik, ezt meg nem tűrik és kizárják. És ezekkel szemben:

A 155. § szerint «a házassági ügyekben

[455]

való biráskodás a kir. bíróságok hatáskörébe tartozik», melyek biráskodni fognak már az új törvény szerint, a minnek hatályba lépte napján a fennálló jogszabályok hatályukat veszítik (166. §).

Hozzá a birói illetékességet és eljárást ily roppant fontos ügyben az igazságügyminiszter rendelettel szabályozza.

Az kétségtelen, hogy katolikus felet, hogy lelkiismerete nyugodt lehessen, sőt hogy a szentségekhez járulhasson, az ily világi bírósági ítélet ki nem elégíthet, tehát annak az egyházhoz kell fordulnia, mit ugyan nem tilt el a javaslat; azonban számos esetben az egyháznak a biráskodás lehetetlenné van téve, mert a bizonyítási eljárásban léptennyomon elő állhat és előálland a nehézség.

\*

A bontó akadályok tekintetében a javaslat által eszközölt nagymérvű változtatásokat szembeszökően feltünteti az itt következő összehasonlító kimutatás.

[456]

A törvényjavaslat szerint :

**A) megtámadható a házasság:**

I. «*tévedés* okából 75. §, *a*) ha valamelyik fél egyáltalán nem akart házasságot kötni és nem tudta azt, hogy a mit tesz, házasságkötés;» (*inkább az ép öntudat hiánya*); *b*) «ha valamelyik fél mással akart házasságot kötni, mint a kivel kötött és nem tudta azt, hogy a személy más;» (*igazi tévedés*); *c*) «ha valamelyik fél már a házasság kötésekör állandóan képtelen volt a házassági tartozás teljesítésére, és a másik fél ezt nem tudta, sem nem gondolhatta;» (*nősztehetetlen ség*); *d*) «ha valamelyik fél a 101. §-ban vagy a 103. § *c*) pontjában [jogerősen halálra, vagy legalább öt évi fegyházra vagy börtönre — 101. §. — vagy öt évnél rövidebb fegyházra, vagy börtönre, vagy nyereségvágybeli vétségért fogházra (103. § *c*)] említett büntetésre volt ítélve s a másik fél ezt nem tudta és utóbbi

A kath. egyházjog szerint *semmis a házasság:*

**A) a kölcsönös beleegyezés hiánya miatt:**

I. *tévedés* okfejéből, ha ez 1. lényeges, vagyis a jegyes személye körül forog, s ha 2. nem lényeges ugyan, azaz a jegyes tulajdonságaira vonatkozik; de utóbbi csak e három esetben képez bontó akadályt; *a*) ha a *tévedés* az egyik félnek olyan tulajdonságára irányul, mely a házasság érvényére előre kikötött és elengedhetetlen feltételét képezi; *b*) ha a rabszolgai állapotra vonatkozik, és *c*) ha a tulajdonság, mely körül a *tévedés* forog, magára a személyre visszahat;

[457]

esetben egyszersmind alaposan föltehető, hogy ezt tudva a házasságot meg nem kötötte volna» (*ez újítás*); *e*) «ha a férj nejét mástól házasságon kívül teherbe ejtve találta és ezt a házasság megkötésekor nem tudta» (*ez is újítás*).

(Vannak ugyan canonisták, kik elég tévesen a *d*) és *e*) alattiakat a kath. egyházjog szerinti *c*) alatt foglalt tévedésre kívánják visszavezetni.)

«Megtévesztés

*okából* . . . 76. § «ha a megtévesztés a másik házastársnak lényeges személybeli tulajdonaira vonatkozik és a megtévesztést a másik maga idézte elő, vagy tudta, avagy tudnia kellett azt, hogy a megtévesztés egy harmadiktól ered s nem tehető fel alaposan, hogy a házasságot a megtévesztés nélkül is megkötötte volna» (*Módosítás*).

II. *kényszer* okából . . . 74. § ha az valamelyik fél részéről erőszak hatása alatt vagy fenyegetéssel jogtalanul előidézett alapos félelem következtében kötött . . . » (*A föltételek paralellek*).

II. *erőszak és félelem* okfejéből, ha az erőszak 1. erős félelmet idézett elő, 2. igazságtalan; 3. ha a félelem valamely külső okból származott és ha 4. directe a házasságkötés erőszakolására irányult.

SCHLAUCH L. Beszédei. IV. köt. 58

[458]

III. Az 55.§ eltörülte.

IV. Lásd fentebb I. c) alatt.

(*Tehát mindig magánjogi és módosítást* tartalmaz, mely ugyan a régi egyházjogban megvolt; de nagy erkölcsi ok kívánta és kívánja annak törlesztését.)

V. «**Nem köthetnek**», mint *cselekvőképtelen személyek* házasságot 9. §.

(64. §).

1. a 12 éven aluliak 149. § a). Van azonban *helybenhagyás* 64. §; 2. a 18—16 éven alóliak 8. § (V.ö. 72,77,78.§§); 3. a 20 éven aluliakéhoz szükséges (a 21. §-hoz képest a házasságkötés *érvényéhez*) jogosult szülő beleegyezése is 11. § és a 10. §-nál fogva a *törvényes képviselőé*, ha pedig ez nem nagyapa és nincsen szülő, — gyámhatósági jóváhagyás is szükséges 13. §.

4. *Kiskorúak* (tehát 20— 24 év) törvényes képviselő beleegyezése nélkül, 10. §. (V. ö.73. 77—78.80.151. §§).

III. a *feltétel hiányának* okfejéből; de erre nézve manap püspöki engedély kérendő ;

B) a *kölcsönös beleegyezés lehetetlensége* miatt:

IV. *nősztehetetlenség* (impotentia) okfejéből, ha a) a házasságot megelőzte, 2. gyógyíthatatlan; és 3. általános, vagy viszonylagos közti különbség szerint.

V. 1. *korhiány*, 2. *szellemi épség és öntudat hiányának* okfejéből.

A korhiány (serdületlenség) a régi római jog szerint a férfiaknál 14, a nőknél 12 év betöltéséig; hanem *malitia supplet aetatem*.

[459]

(Itt a szülői beleegyezés, hogy ne legyen *tilos*, «ad liceitatem» 21. § megkivá-  
tatik.)

5. Mint cselekvőképtelen 9. §  
elmebetegség vagy egyéb  
*eszkök használatától*  
*megfosztottak*, míg ezen  
állapotuk tart 149. § *b)*  
Helybenhagyásnak van helye  
64. §.

Ugyancsak a 9. § alapján: az  
1877: XX. t.-cz. 28. § *a)*-hoz  
képest (ha elmebetegek, vagy  
siketnémák és magukat  
jelekkel megértetni nem  
tudják) *gondnokság alatt*  
*levők* 149. § *c)*. Van helyben-  
hagyás 64. §.

7. Ugyanazon 9. § alapján:  
*akiknek gondnokság alá*  
*helyezése az 1885: VI. t.-cz.*  
*1. §-ához képest* (1877. XX.  
t.-cz. 28. § *a)* okából az  
eljárás a kiskorúság idejében  
is megindítható) *előzetesen el*  
*van rendelve* 149. § *d)*;  
továbbá

8. *kiknek kiskorúsága* az  
1877: XX. t.-cz. 28. § *a)*  
okokból meg van hosszab-  
bítva. V. ö. 64. §.

(És itt megjegyzendő, hogy a  
2. alatti akadály alól föl-  
menthet az igazságügyminis-

[460]

ter 33. §. — A 2. alatti akadálylyal kötött házasság *megtámadható* 72. §, de utólagos felmentésnek is van helye 86. § *fejlett korig* (mit kell, alatta érteni?). Kivétel 89. §.

A *beleegyezés* szabályai a 3. és 4. alattiaknál: a szülői beleegyezés *az apát*, ha nincsen, *az anyát* illeti; ki előbbi választás, vagy bontás esetén megelőzi *az ő* gondozása alá adott gyermekekre nézve. Nem illeti a szülőt örökbe fogadás alatt; s *nem létezőnek* tekintetik *testi* vagy elmebeli fogyatkozás vagy távollét által tartósan *gátolt* (mit a gyámhatóság állapít meg), vagy atyai hatalomtól megfosztott *szülő* (kivéve ha vagyonnevelés okából) 11. §.

*Megtagadott beleegyezést* a gyámhatóságé helyettesíti 12. §

mely a kiskorú meghallgatása nélkül nem és kizárólag annak érdekében határoz. 14. §.

Ime! mint vezet a szülői hatalomnak túlterjesztése ugyanazon hatalomnak gyámság alá rendeléséhez!

A házasságot támadhatják is, a beleegyezés hiánya miatt,

felek, a hozzájárulásra jogosítottak és a gyámhatóság, mely köztük legtöbb erejű 77. és 80. §§.

De van utólagos belenyugvás 88. § és utólagos hozzájárulás is 87. §. — Kivétel 89. §.

Az 1. és 5—8. alattiak

[461]

a cselekvőképtelenség megszűnte után és a házasság megszűnte előtti *helybenhagyással* megszűnnek némi kivétellel 64. §, melyben egy csomó §-ra történik hivatkozás s nem könnyű megérteni, hogy mindegyik miért van hivatolva s hogy lesz ez a helybenhagyásnál megfelelően alkalmazva?

Az 1. és 5—8. elleni házasság «*semmiss*»; a 2—4. elleni *megtámadható* (72—73. §§).

VI. *Mellőzve van.*

VII. «*Nem lehet kötni új házasságot a korábbi házasság megszűnése vagy érvénytelenné nyilvánítása előtt.* 17. §; de a 18. § szerint «a 17. § nem alkalmazandó a) ha a korábbi házasság semmis; vagy b), ha a házastárs az új házasságot a másik házastárs holtta nyilvánítása után köti, kivéve, ha az új házasság kötésekor a felek egyike tudta, hogy a holtta nyilvánított még él.» (*Tehát ha egyik fél sem tudta, akkor lehet. Ez bigamia!*)

C) a kölcsönös beleegyezés törvénytelenége miatt semmis a házasság;

VI. *Valláskülönbség* (cultus disparitas) okfejéből a megkeresztelt és keresztletlen egyének közt.

VII. *fennálló házassági kötelék* okfejéből, mely kötelék 1. a keresztények közt érvényesen kötött és elhált házasságból, 2. a keresztények közt érvényesen kötött, de el nem hált házasságból és 3. a nem keresztények érvényes házasságából származik.

A 2. alattira nézve az ünnepélyes szerzetesi fogadalom és a pápai fölmentés kivételei, a 3. alattira nézve az ú. n. privilegium Paulinum megengedvék.

A 17. § elleni házasság *semmiss.* 65. §.

A hármask megkülönböztetést — a kath. egyházjog szerint — tehát a javaslat mellőzi.

Továbbá a házasság bírói felbontással is megszűnik. 95. § b).

VIII. A 29. § szerint csak *tiltó* akadály.

IX. A 29. § szerint ez is csak *tiltó*.

X. «*Nem köthetnek egymással házasságot, kik közül egyik a másiknak közreműködésével, vagy beleegyezésével az utóbbinak, vagy saját házastársán gyilkosságot, vagy szándékos emberölést követett el, vagy annak élete ellen tört.*» 19. §. Az így kötött házasság *semmiss.* 65. §.

A házasságkötési cél nincsen kellően jelezve.

Az 1. és 2. alatti módosítással *tiltó*, 25. és 27. §§ szerint: «Tilos a házasságkötés azok között, kiket az egymással való házasságkötéstől a felbontó ítélet házasságtörés okából eltiltott. (25. §) «Tilos a házasságkötés az egyik házastárs és azon személy között, a ki a másik házast-

VIII. az *egyházi nagyobb rend felvétele* okfejéből;

IX. az *ünnepélyes szerzetesi fogadalom* okfejéből;

X. a *bűntény* okfejéből, mely 1. házasságtörésből és házasság megigérése vagy megkísérléséből, 2. házasságtörésből és az egyik fél részvételével hitvesgyilkosságból, 3. hitvesgyilkolásból mindkét fél részvételével származik.

társ ellen a házasság megszűnése vagy érvénytelenné nyilvánítása előtt elkövetett gyilkosság, annak kísérlete, vagy abban való bűnrészesség miatt elítéltetett.» 27. §.

XI. Ezen akadályt a javaslat mellőzi, legfeljebb az erőszak és félelem közé bevonható. 74. §.

XII. 1. Tekintet nélkül arra, hogy a leszármazás törvényes-e vagy nem: házasságot *nem köthetnek*

a) egyenes ágbeli vérrokonok, b) testvérek, akkor sem, ha csak atyjuk vagy anyjuk közös. 15. §.

(Az a) alatti akadály a 153. §-hoz képest, úgy látszik, csak az I. és II. fokig terjed.

A 15. §. ellen kötött házasság *semmis*, 65. §; ellenben az oldalági vegyes I/II. és I/III. fokú vérrokonsági akadály a 22. és 153. §§-hoz képest csak *tiltó*.)

2. A törvényjavaslat mellőzi ezen akadályt.

3. Módosítással *tiltó* akadályul van felvéve a 23. §-ban.

XI. a nőrablás okfejéből;

XII. a rokonság és pedig 1. a *vérrokonság* okfejéből

a) egyenes ágban a végtelenig,

b) oldalágban I—IV. fokig.

2. a *lelki rokonság* akadályá következtében, mely a keresztség és bérmlás szentségeinek kiszolgáltatásakor keletkezik.

3. A *polgári* vagy *törvényes rokonság* akadályá következtében, mely fenn-

XIII. «Nem lehet kötni. a házasság megszűnése vagy érvénytelenné nyilvánítása után sem a házastárs *egyenes ágbeli* rokonával [15. § *a*)] a *II. fokig* (a 153. §-ból kitétszőleg). 16. §.

Az így kötött házasság *semmis*. 65. §.

(Az *oldalági sógorság* tehát *törülve és az egyenes ági is csupán az I—II. fokban*.)

XIV. A törvényjavaslat mellőzi.

áll *a*) az örökbefogadó és fogadott s ennek az örökbefogadás idején atyai hatalma alatt álló leszármazói között; *b*) az örökbefogadott és örökbefogadónak atyai hatalma alatt álló törvényes gyermekei között; *c*) az örökbefogadó és örökbefogadott neje közt és viszont. (Polgári, legális sógorság.)

XIII. *Sógorság* akadályából, mely *a*) *törvényes* egyenes ágban a végtelenig, *b*) *törvényes oldalágon* I—IV. fokig és *c*) *törvénytelen* ágon I—II. fokig terjed.

XIV. *Köztisztesség* akadályából, mely *a*) az érvényes eljegyzésből I. fokig, *b*) érvényesen kötött de el nem hált — és *c*) az érvénytelenül kötött — kivéve ha a kölcsönös beleegyezés hiányzott — házasságból a IV. fokig terjed.

[465]

XV. A törvényjavaslat ezen akadályt mint ilyennt mellőzi. Van azonban helyette más, még a tridenti formánál is szigorúbb forma előírva 54. §; mely ellen kötött házasság 44. 60. §§ *semis*, sőt a semmiségi ítélet előtt ez *kivételesen semmisnek tekinthető*. (Az *egyházi forma ignoráltatik; ellenben a 145. § súlyos büntetés terhe alatt kényszeríti a papot, hogy hivat az egyház által el nem ismert, kárhozott polgári házasság megkötésére ő maga szorítsa.*)

A törvényjavaslat, míg az egyházi tiltó akadályokat egyáltalán mellőzi, — a polgári hirdetéseket ugyan előírja 31. 39. §§ s az eljegyzéshez csak visszakövetelést sőt kártérítési jogot köt 4—6. §§, - addig 11 *tiltó* akadályt állít fel, 31. és 20—30. §§-ban, melyek fentebb már említették.

XV. *Alattomosság* (Clandestinitas) akadályából vagyis a tridenti forma hiányából.

*Az egyházi tiltó akadályok* 1. a hirdetések elmulasztása, 2. eljegyzés, 3. szentelt (zárt) idő, 4. házassági tilalom, 5. egyszerű fogadalom (szerzetesi vagy magán), 6. vegyes vallás.

# A BIBLIA ÉS A TUDOMÁNY.

ELŐSZÓ «A BIBLIA ÉS A TUDOMÁNY» CZIMŰ  
MŰHÖZ.

1896.

A midőn felkértem, hogy a Biblia és Tudomány című vállalathoz az egyház áldásával és erkölcsi támogatással járuljak, megvallom, haboztam. Nem az elsőre nézve, mert nem lehet nem áldani az oly igyekezetet, mely az emberi lét leghatalmasabb két tényezője: a hit és a tudomány közt az összhangzatot fel kívánja tüntetni és ez által az emberi lélek legszebb nyilvánulásait a maga egységes fenségében dicsőíteni. De haboztam, mert az összes tudományokat synthetice felkarolni és az összefüggő szálakat megtalálni, a melyek azokat a hithez kötik, nekem oly óriási feladatnak látszott, melyet végrehajtani a tudományok mai fejlettsége mellett és a különleges szakismeretek bámulatos terjedelme miatt csak igen nehezen lehet — ha az egyáltalán lehetséges.

[470]

És mégis az eszme igézően kecsegtető, mely annyival inkább vonz, miután a mit most e vállalat létesíteni kíván, már azt egykor megtette a még csak nem régen oly annyira kicsinylett Scholastica.

Nem volt a tudománynak oly ága, melyet az fel ne karolt volna. Kezében tartotta mindazt, a mit az ó-kor classicitása és a kutató ész felfedezései azon korig alkottak. Tárháza volt a szent és profán tudománynak. A pogány bölcsészetnek és történelemnek nem volt oly része, melyet munkakörébe nem vont volna. Az Istenről, az emberről, a látható és érinthető dolgokról nemcsak külsőleg, hanem az elvek mélyére hatva, a végok és végczél megjelölése mellett oly szakismerettel tanított, hogy korunk tudósai azt tőle méltán irigyelhetnék. Nem választotta el az észet a hittől, hanem mindkettőt összefoglalta. A természettudományokat is a Scholastica tudományos kutatásainak körébe vonta. «Cum enim — mondja XIII. Leo — scholastici sanctorum patrum sententiam secuti in anthropologia passim tradiderint humanam intelligentiam non nisi in rebus sensibilibus ad noscendas res corpore materiaque carentes evehi, sponte sua intel-

[471]

lexerunt nihil esse philosophiae utilius, quam naturae arcana diligenter investigare et in rerum phisicarum studio diu multumque versari».\*

Ma azonban a tudományoknak szakok szerint való osztályozása és a fejlődéssel járó anyaghalmoz a természetüknél, tárgyaiknál fogva messze szétágazó tudományoknak összesítését felette nehezíti. A tágult szellemi látkörrel új tudományok keletkeztek, a munkafelosztás váratlan vívmányokkal gazdagította különösen az exact tudományokat, egy-egy ága ezeknek egész könyvtárt képez és egy emberélet kevés arra, hogy bárki, ha portentum volna is, ezeket kimerítően tárgyalja. Mindinkább haladunk azon kor felé, melyben csak szak-tudósok lesznek, az egyetemes képzettség pedig a ritkaságok közé fog tartozni. Az emberi ész feltartóztathatatlanul halad, szétválasztja a rokonfajú tudományokat, új osztályozást fog csinálni, új rendszereket fog felállítani.

Ezen állapotok részben meg vannak már ma is; és az emberi elme, mint mindig,

\* Epist. Encyclica Leonis XIII. «Aeterni Patris».

úgy ma is keresi az összekötő kapcsot, mely az egyik tudományt a másikhoz fűzi. Keresi a magasabb szempontot, mely az emberiséget fejlődésében, haladásában vezeti.

És itt természetesen felmerül a kérdés: mily állást fognak elfoglalni a tudományok a kereszténységgel, annak tanaival és különösen a Bibliával szemben, mely irott kútforrását képezi a keresztény hitnek, melynek könyveit — mint a vaticani zsinat mondja: «Ecclesia pro sacris et canonicis habet, non ideo, quod sola industria humana concinnati, sua dein auctoritate sint approbati, nec ideo dumtaxat, quod revelationem sine errore contineant, sed propterea, quod Spiritu Sancto inspirante conscripti Deum habent auctorem atque ut tales Ecclesiae traditi sunt».\* — és a melyekkel éppen ennél fogva nem állhatnak ellentétben a profán tudományok sem.

Hit és tudomány végelemzésben egy forrásból csergedeznek. Isten a természetesnek és természetfölöttinek teremtője, e kettő tehát nem állhat ellentétben: «Nulla umquam

\* Sess. III. cap. 2.

[473]

inter fidem et rationem vera dissensio esse potest, cum idem Deus, qui mysteria revelat et fidem infudit, animo humano rationis lumen indiderit: Deus autem negare seipsum non possit, nec verum vero unquam contradicere».\* A Biblia a természetfölötti revelációnak könyve, a tudomány mint a természetes ész munkájának eredménye nem tagadhatja meg az előbbit. A tér, a melyen az Istennek e két manifestációja áll, különböző, de nem ellentétes. A Biblia a profán tudományoknak nem forrása, nem is célja a tudományosan vitatható tételek felállítása; az adatok, a melyeket tartalmaz, igazak, de mindig az üdvösséggel viszonyítva adatnak elő. A revelatio az észnek szabadságát nem nyomta el, de az ész ezen szabadságot helyesen és eredménynyel fel sem használhatja a revelatio lerontására.

A mi itt elvként röviden van felállítva, azt a századok történelme igazolja, igazol pedig kettőt:

Az első az: hogy a természetes észnek és az emberi szorgalomnak az ismeretek különféle ágaiban tett kutatásai, felfedezései, tanul-

\* U. o. IV. 3.

[474]

mányai a Bibliát nem czáfolták meg, sőt naponta mindinkább szaporodnak az adatok, melyek mellette bizonyítanak.

A másik az: hogy mennél inkább ellentétbe helyezte magát a tudomány a revelációval és mennél inkább eltávozott tőle, annál nagyobb csalódásoknak tette ki magát.

A hit és az ész egy léleknek nyilvánulásai, tevékenységükben eltérhetnek, de az összekötő kapocs köztük meg nem szakadhat, mert a végok egy.

A szabad kutatás első lépése az volt, hogy az ész a Biblia alól felszabadította. A Szentírás feszélyezte az ész kicsapongásait és noha a Biblia egyáltalán nem akadályozta az emberi elmét abban, hogy fejlődjék, művelődjék; nem akadályozta, hogy felhatoljon az égi testek titkaiba; nem akadályozta, hogy leszálljon a földnek mélyébe; nem abban, hogy az érzéketlen természet, vagy a növényi és állati ország törvényei felderítésére használhassa fel erejét; de a tudomány tovább akart menni, az élet forrásáig akart hatolni, az elérhetlent akarta elérni, a lehetetlent valósítani, autodidactus akart lenni, kecsagetvén önmagát, hogy a Biblia nélkül is, sőt annak ellenére fogja — mint Renan

[475]

mondta — «az emberiséget tudományosan szervezni».\*

Lassú, de állhatatos harcot vívott a revelációval és ma már azt az elvet véli diadalra emelhetni, hogy a «tudomány minden, a vallás semmi»; nemcsak a kereszténységet hiszi leverettnek, hanem minden a természetfölöttire emlékeztető vallási gerjedelmet megsemmisítve.

Előbb kétségbe vonta a szent könyvek hitelességét, azután tagadta az isteni sugalmazást (inspiratio), leszállította a profán könyvek színvonalára és állította, hogy velük egyenlő módon kell elbánni kritikailag, mint más szellemi termékekkel. A mi bennök természetfölötti, az egyszerűen nem igaz, a mi pedig természetes, az az akkori gyermeki felfogásnak megfelelő, de a mi a kritikai ész és a tudomány ítélőszéke előtt meg nem állhat.

Mózesnek Cosmogoniáját egyszerűen regének mondja, a csodatetteket mistificciónak, a jövendöléseket hallucinációknak veszi, mythicus alakká tette Jézust, kit csak tanítványai tettek Istenné. Ő képviselte az egész

\* L' avenir de la science. p. 37.

[476]

emberiséget annyiban, hogy az, a mi az ő születéséről, szenvedéseiről, haláláról és feltámadásáról mondatott, az mind az emberiségre alkalmazható.

A bibliai rationalismus, utóbb a kritikai ész és végtére a független tudomány mindezeket elvetvén, egyszerűen és kizárólag a tapasztalati térre lépett és még mielőtt Comte positivismusa feltűnt volna, már (a tényekből a természet-törvényekre következtetést vonván) minden metaphysicai philosophiát kiküszöbölt.

Ezen az uton vélte felderíteni a dolgok eredetét, feltalálhatni a földi titkok kulcsát, e téren — a tudományos kutatások terén — fognak megvalósulni azon fényes ígéretek, melyeket a kereszténység tett, de be nem váltott. A kereszténységnek ígéretei a kereszténységen kívül fognak teljesülni, a természeti tudományoknak a végtelenségig való fejlesztése által. Történelem, természet-tudomány és annak története, vegytan, phisiologia, mind mind együttesen fogják az ideál megközelítését lehetővé, tenni, melyet a kereszténység, a Bibliára támaszkodva felállított, de a mely a Bibliába megkövülve valósíthatatlan. A tudományos kritikának ezen

[477]

eljárására azt mondjuk, hogy a Biblia önmagát védi ezen állításokkal szemben, a tudománynak fényes ígéreteit pedig eddig az élet nem valósította.

Egyszerűen oda mutathatunk, hogy maga a tudomány már ma lépésről-lépésre mintegy önkénytelenül igazolja Mózesnek, a fél barbárnak — mint a Darwinisták mondják — logikáját a teremtés leírásában, úgy hogy mondhatni, miszerint Mózes négyezer évvel előzte meg a tudományt.

«Tagadhatják-e a fennhéjázó positivisták — egy francia tudóst idézek, — hogy Mózes nem oldotta volna meg a világosság kérdését a modern természettudomány értelmében több ezer évvel, mielőtt még a rezgés (vibration) elmélete felmerült volna, mely bennünket megtanít, hogy a világosság nem a napnak kisugárzása, hanem az imponderabilis folyamnak (fluidum) mozgása. Kétségbevonhatják-e, hogy Mózes leírása összhangzásban nem volna a természettudománynyal. midőn nekünk leírja az általános teremtésben a fejlődésnek phasisait, a mint azok a természet törvényeinek hatása alatt feltűntek? vagy állíthatják-e, hogy ellentétben volna a geológiával, midőn leírja

[478]

azon sorrendet, melyben az élet mindenféle irányban nyilvánult? vagy a természettörténettel, midőn mondja, hogy Isten teremté a lényeket, mindegyikét a maga faja szerint és a gyengébb fajokat és magát az embert, a légkörnek és földrétegek természete szerint? tagadhatják-e, hogy azon ásatások, melyek most Assiriában és Chaldeában történnek, csodálatos módon megerősítik Mózes elbeszéléseit.\*

A mióta a hieroglifek és ékírás olvasása lehetővé tette a kiásott emlék- vagy sirkövek megértését, azóta a Bibliának hitelessége és ezáltal tekintélye napról-napra növekszik, úgy hogy nem egy tudós nem az aprioristicus philosophemákat, hanem a bibliai adatokat veszi további kutatásainak regulatorául.

A második pont, a mit figyelmen kívül nem lehet hagyni, az: hogy a tudomány elhagyván a Bibliában lefektetett természetfölötti revelatiót, pusztán az emberi ész után indulván, csalódott, tévedett és nem képes valósítani azt, a mit ígért.

\* La science contemporahie et le Dogme de la Création. — Eugène Pesnelle.

[479]

Igy a titkok titkát, mely a teremtett dolgok eredetét és az élet forrását fõdi, daczára az ész kimondhatatlan erõlködésének, nem sikerült felvilágosítani. Az ember eredete, életének törvényei, végrendeltetése, a tudomány elõtt ma is áthatatlan rejtély. A tudomány az emberi észet nem vitte közelebb ezeknek megismeréséhez. A végzetetlen gondolata ma is súlyosan nehezedik a lélekre és sem a természettudomány, sem az élettan nem nyújt módot, hogy ettõl szabaduljon.

«In principio creavit Deus coelum et terram.»

Ez a kulcsa az összes létnek. Egy legfõbb ész áll a teremtett világ kezdetén, mint ok; minden, a mi létezik, mint okozat erre vezetendõ vissza. Egyszerû világos és megnyugtató revelatio ez, az Istentõl jön s azért magasztos, melylyel szemben a tudomány minden küzdelme eltörpül.

A tudomány eddig csak a parányokig hatolt, nem fog tovább hatolni soha, mert a legfõbb ok, a teremtõ erõ, mindig ki fog siklani kezeibõl. De a parányok elmélete is csak hypothesis és így az alap, a melyre az evolútiót építi a tudomány, bizonytalan.

[480]

Chaos, ábránd, sejtelem mindaz, a mit eddig nyujthatott. Az anyag örökkévalósága, a parányok természete, ereje, a rudimentalis ősképlet, az evolutio által létesített külön választása a fajoknak, — mindezek oly kérdések, melyeknek megoldására a tudomány vállalkozott, de Mózes Cosmogoniájának egy parányit sem ártottak.

Maga Claude Bernard — kinek tanusága bizonyára nagy fontossággal bir, — kijelentette, hogy «les causes premieres, qui sont relatives á l'origine des choses, nous sont absolument impénétrables».\* És ez képezi inferioritását minden tudományos kutatásnak a Biblia irányában.

De másként is, kérdezzük meg a multat, volt-e idő, a melyben a tudomány regulatora volt az egyéni vagy családi, vagy a társadalmi életnek, volt-e idő, melyben a keresztény korban az evangeliumi morál ki lett volna szorítva az életből a tudományos bölcséleti szabályok által?

A keresztény életrend a Bibliából merítette sanctióját és ennek uralma alatt haladt, művelődött és boldogult. A tiz parancsot

\*Science experimentale p. 53.

[481]

pótolta-e valaha a philosophia? az összehasonlító vallástudomány szolgáltatott-e újabb adatokat a positivizmus elméletének, vagy nem inkább megerősítette-e a keresztény cosmológiának adatait? az anthropologia megmondja-e nekünk, mik vagyunk? mi a nyelv eredete, mik a morál kútforrásai? Vajjon mindezek nem siklanak-e ki a tudomány illetékessége és a bölcsészeti rendszerek kezei alól?

A keresztény katolikus meggyőződés a teremtés, a megváltás és üdvözülés kérdéseiben nem találhat a tudomány úgynevezett vivmányaiban megnyugvást és az anyagelvi evolútiót és annak siralmas végkövetkeztetését, az agnosticizmust, mint észellenest, mindig el fogja háritani magától; annál inkább, mert a materialisticus iránynak leghevesebb védői a tudománynak tehetetlenségét beismerik.

Dubois Reymond hét pontot jelöl meg. melyeknek magyarázatában hiába fáradozik a tudomány: az erő és anyag lényegének megértése; a mozgásnak eredete természetfölötti mozgató erő nélkül; az egész természetben észlelhető cél tudatos berendezés: az érzés mikénti létrejötte: az ész-

[482]

szerű gondolatnak, reflexiónak és a nyelvnek eredete; az akarat szabadsága; az élet kezdete. Ezekre nézve mondhatta azon emlékezetes szót: *ignorabimus*.

«*Ecclesia per se ipsa, ob suam nempe admirabilem propagationem, eximiam sanctitatem et inexhaustam in omnibus bonis foecunditatem, ob catholicam unitatem, invictamque stabilitatem, magnum quoddam et perpetuum est motivum credibilitatis et divinae suae legationis testimonium irrefragabile*», így beszél a vaticani zsinat a «*Constitutio de Fide*» című III. fejezetben.

Tehát a katolikus egyház homlokán viseli természetfölötti eredetének és isteni voltának signaturáját. A szellemi evolutio, a kétezeréves fejlődés nem változtatta meg azon forrásnak természetét, melyből életét meríti. *Quod evolvitur — mondja Lerinei Szt.-Vincze — non ideo proprietate mutatur.*»

A történelem tanúsága szerint a szent könyvek, a százados tudományos törekvések, tévedések, tán diadalok daczára is nagy vonzó erejüket a lélekre megtartották mindig, megtartják ma is, és azért ma sincsen jogosítva a tudomány a priori elvetni azt,

[483]

a mit a Biblia mint tény tartalmaz, vagy azt az experimentálás szűk keretébe szorítani és ez által minden ideális fellendülést kockára tenni, vagy megsemmisíteni.

A Bibliát ma inkább mint valaha, a tudomány fegyvereivel maga az eltévedt tudomány ellen kell védeni, mert ma az anyagi világnézettel corumpált szellemekben az égi idealismus mindinkább elhomályosodik.

Úgy látszik, mintha az emberi szellem ki volna fáradva. Az anyagi világban tett és naponta szaporodó felfedezések a lelket bensejében vigasz nélkül hagyják. A kísérletek tág téren mozognak és e tér mégis szűk a léleknek, mely az anyagi vívmányokban nem találja meg ideális sejtelmeinek valósulását. A revelatio kérdése a scientia humana mellett mindig fennáll, sőt az utóbbit túlhaladva uralja az életet. Müller Miksa azt mondja, hogy annyi hitetlen, vagy atheus közt alig van néhány, a ki saját tanulmányai folytán lett volna azzá. A tudománynak titokszerű ígéreteiben inkább hisz, mint az egész emberiségben kiirthatatlanul élő titokszerű vonzódásában a természetfölötti felé. Vagy nem több hit kell-e a parányok automaticus teremtő erejébe, mint a mindenható Isten

[484]

teremtésébe? A tudomány az anyagi világ ismeretében alig van a kezdetén; véghetetlen még, vagy megmérhetetlen az, a mit nem is gyanít: az erkölcsi világban pedig éppenséggel nagyon járatlan.

A pogány ész egykor epedve kereste és kérte a revelatiót. Socrates az ifjú Alcibiadesnek, ki őt faggatta, hogy magyarázná meg neki azon titokszerű dolgokat a melyeket az ész azok mögött rejteni vél, azt felelte: «Csak az Istennek küldötte lehet az, a ki bennünket eziránt felvilágosíthatna».

Így lesz a mai tudománynyal is. Az agnosticizmus, mely az evolúció tanának. — a kétségbeesés, vagy a teljes szellemi apathia — utolsó stádiuma, éppen oly kevésbé képes a kutató és nyugtalan észet kielégíteni, mint nem az anyagi vívmányok a sziveket boldogítani. A visszahatás tehát jönni fog. A tudomány lassankint a Bibliához fog közeledni, mert felfedezéseivel igazságot fog neki szolgáltatni, a látszólagos ellentétek el fognak enyészni és a tudomány öntudatlanul is, a fölfedezések logikája által fog azon örök principiumhoz visszavezettetni, mely minden létnek Alphája és Omegája.

Mindezekből kitűnik, hogy a feladat,

[485]

melyet magának e vállalat kitűzött, bármily nemes is legyen a cél, mégis roppant nehézségekkel fog küzdeni. Az eszmezavar fölötte nagy és a szellemek kibontakozása igen lassan halad. Azonban, miután Isten nem fogja engedni, hogy saját műve leromboltassék, nem fogja megvonni áldását azon törekvéstől sem, mely azt szerény munkájával dicsőíteni kívánja.

# FŐPÁSZTORI SZÓZAT

A MAGYAR HONFOGLALÁS EZREDIK  
ÉVFORDULÓJA ALKALMÁVAL

1896.

A nemzetek sorsa Isten ítélete, mely emel, vagy sujt, a mint azoknak életében az örök igazság törvényei érvényesülnek, vagy mellőzöttek. A természetfölötti erő éppen úgy létfeltétele a nemzeteknek, mint az egyénnek a lélek; éltető, tisztító, emelő erő az, melynek segítségével felküzdhetik magokat azon eszményiségre, mely szüli a nagy nemzeti erényeket: a hazaszeretetet, az önértet, a nemes büszkeséget, az önfeláldozást.

Atheus nemzetek nem léteztek és nem fognak létezni soha. A «principium humanuma» egyedül soha sem volt a nemzeti egységnek elég erős kapcsa; de megszilárdult e kapocs és annál erősebb lett, mennél inkább megközelítette a «principium divinumot», és ismét gyorsan beállott a hanyatlás, a midőn ezen erővel együtt a magasabb szempontok veszendőségnek indultak.

[490]

Mennél erőteljesebben lüktetett a nemzettestben a természetfölötti idealismus: annál magasabbra emelkedett a civilisatio és a történelem ezer lapjain fel van jegyezve, hogy a polgárosodás mindig egyenletesen haladt, vagy süllyedt a vallásossággal.

Midőn magyar népünk az európai nemzetcsaládokba befogadott nemzetté alakult, születésének első perceitől fogva ezen természetfölötti principium hatása alatt állott. Egy gondolat, egy eszme uralkodott, mely a szétszórt erőket központosította és alapul szolgált, melyen individualitása érvényre juthatott, mely valamint alakulásának kiindulási pontul szolgált, úgy a fejlődést is irányította. Mint katolikus lépett be a nyugoteurópai államok sorába és ezen jellemét századokon át hiven megőrizte.

Ezen gondolat vezette Sz.-Istvánt, midőn a magyar nemzetet úgyszólván megteremtette, e gyúpontra egyesítette az országban levő, szokásaikban, vallásukban, traditióikban eltérő népeket, ezen erkölcsi tényezőben vélte megállapíthatni a magyar faj suprematiáját, meg lévén győződve, hogy e faj csak úgy lehet erős, ha vallásilag is egy.

Szt.-István a magyar államot mint katolikus államot alkotta.

Katolikus is volt az, — katolikus életrendében és minden társadalmi s politikai életnyilvánulásaiban; — ilyen volt az Árpádok alatt, ilyen volt a vegyes királyi házak korszakában, nevezetesen az Anjou-k alatt és csak a nagy nemzeti katastropha után lett ebbeli jellege megtámadva; nem szűnt meg ugyan katolikus lenni, de a katholicismus meggyengítésével meggyengült a nemzet is.

A magyar királyság megalapításában a római szentszék döntő tényező volt, de később is mélyen befolyásolta a nemzet beléletét és a mellett, hogy királyainknak páratlan intézkedési jogokat adott az egyház ügyeinek elintézésében, országunk függetlenségének és önállóságának legbuzgóbb védelmezője volt.

Még a fennállásnak első százada nem mult el és már is VII. Gergely pápa alkalmat vett a viszonyt erős vonásokkal megvilágítani, mely Magyarország és Róma közt fennállott. Kinyilatkoztatta, hogy Magyarországnak «tulajdon szabadságának birtokában kell maradnia és semmi más országoknak alávetve.» Nemzetünket a szellemi kapocs az erkölcsi

kölcsönösség kötötte a szentszékhez, mely a kilencz százados viszontagságok közt sem szakadt meg.

Szt.-László király a korona küldését mint biztosítékát tekintette annak, hogy mind Szt.-István, mint utódai a katolikus hitben tántoríthatatlanok maradjanak.

Midőn Rudolf császár Magyarországot fiának, Albertnek, mint a birodalom hűbérét ajándékozta, felszólalt IV. Miklós pápa kijelentvén, hogy Magyarország semmi idegen fejedelemnek nem lehet alárendeltje.

II. Incze pápa egyik levelében azt írja: «Nincsen vesztegetni való idő, nehogy ezen ország veszedelembe jusson, a mely az apostoli szék iránt való tiszteletben és ennek kegyelmében már régen és annyira megerősödött, hogy *annak szerencsáját, vagy balsorsát magunkéval egynek tartjuk*». A sajió katastropha hallatára az öreg pápa sirt.

Midőn a szentszéknek tudomására jutott, hogy Béla király *szorultságában kényszerítve* volt II. Frigyesnek oly ígéretet tenni, mely Magyarország függetlenségét veszélyeztethette volna, IV. Incze pápa határozottan az ország függetlensége mellett foglalt állást és IV. Béla ígéretét semmisnek nyilvánította.

Két nagy gondolat képezte célját azon befolyásnak, melyet a pápák Magyarországra gyakoroltak: fentartani a nemzetet mint önálló államot és megtartani azt azon valláserkölcsei alapon, a melyen született. A legszomorúbb napokban a nemzet oldalán állottak, hol vigasztalólag, hol anyagi segélylyel. A kelet és nyugat, vagy tisztábban szólva: Németország és a keleti császárság közt állván, az elmorzsolás veszedelmében állott; a török hódítás idejében, midőn államiságát majdnem egészen elvesztette, egyedüli támaszai az országnak a pápák voltak, keresztes hadat hirdettek a törökök ellen és tetemes pénzáldozatokkal hozzájárultak ahhoz, hogy ezen ország önmagának visszaadva, mint Magyarország tovább is fennállhasson.

De a mily mélyen járó befolyást gyakoroltak a pápák Magyarország sorsára: éppen oly terjedelmesek voltak a jogok, melyekkel királyaink a katolikus egyháznak ügyeit intézték.

Szt.-István bölcsesége felismerte az egyház és állam közti kapocsnak fontosságát. A fegyver dicsősége szereszetett hazát, de nem szolgálhatott államalkotó, vagy állam-fentartó alapul. Egy eszme kellett, mely

összekösse az érdekekben széthuzó törzse ket és nemzetségeket, egy szellemi erő kellett, mely az ephemer alkotások fölött állván, szilárd, mozdulatlan talapzatot képezzen, melyre a magyar állam felépülhessen és a melyen a viszontagságokkal daczolhasson; a szabadság szeretete a rajongásig hatotta át a honfoglalókat; a közakarat uralma a pusztaszeri eskütételnél határozott kikötése volt a törzsek vezéreinek; de sem a szabadság, sem a közakarat ily szilárd alapot nem képezhettek, mert csak az szabad, a kiben annyi erő van, hogy azt megvédhesse, a mi végelemzésében ismét az erőszakra vezethet; a közakarat pedig változékony, sokszor szeszélyes és a «vox populi, vox Dei» nem mindig felel meg a valóságnak. Ezen erőt, ezen szilárd alapot a két hatalmas tényezőnek szövetségében kereste. Az omnis potestas a Deo mindkettőre alkalmazható és az erő mindkettőre nézve azon természetfölötti principiumban van, mely egyházat és államot alkot és fentart és a mely nélkül mindkettő törékeny vázzá sülyed. A századok történelme ezt kétségtelenné teszi.

Két mozzanat volt, mely Magyarországban

[495]

az egyházat az államhoz szorosan füzte, mely az államélet minden nyilvánulásaiban kifejezése volt azon természetfölötti principiumnak, melyre a középkor az államokat alapította, t. i. *az államvallás és a főkegyúri jognak intézménye*. Az előbbi a római sacerdotium et imperium hagyományos elve volt, mely akkor Európának minden keresztény államában uralkodott; az utóbbi Magyarországnak különlegessége volt, mely akkor is fenn maradt midőn az államvallás elve elejtett.

A katolikus vallás a középkorban mindenütt államvallás volt, De ez nem azt jelentette, hogy az állam azt absorbeálta volna, vagy, hogy az az állam szolgájává süllyedt volna. Nem az államtól származtatta lételét. Isten alkotása volt, hitét az égből vette, dogmái, szervezete függetlenek voltak az államtól, önállóságának szentesítését nem az államhatalomtól vette. Államvallásnak neveztetett, mert az állam által akkor valónak és *igaznak* ismertetett el: nem ő szorult az ÁLLAMRA hanem az állam ő reá. Ő volt hivatva szellemével áthatni az összes társadalmi intézményeket: a családot, az iskolát, a jogi az administratív apparatust az ipari, a kereskedelmet. Ő volt a mozgató elv a

[496]

közéletben és az ő ellene elkövetett sérelmek az állam sérelme gyanánt vétettek.

Mint ilyen lépte át a katolikus vallás Magyarország határait. Az állam nem tanított. Miért is tanított volna? a katholicismus magával hozta iskoláit, melyeket katolikus királyaink bőkezűsége és igen tetemes részben katolikus buzgó világiak, püspökök adományai és alapítványai tartottak fenn.

Az iskola civilisatorius erejét nem lehet kétségbe vonni, ezek pedig Magyarországon katolikusok voltak; öt századon át kizárólagosan e jelleggel bírtak, a legújabb időkig is nagyrészt az egyháziak kezében vannak. Ugynevezett állami tanodák nem léteztek, más, nem katolikus tanodák az egyház tanodáival nem igen versenyezhettek, a kulturális élet tehát a katolikus tanintézetekben bírt a kútforrását, tápláló erejét. A családi nevelés keresztény volt, az iskola ezt folytatta és átvitte az államéletbe és ha igaz, hogy a kié az iskola, azé a jövő: úgy Magyarországra el lehet mondani, hogy a kié volt az iskola, azé volt a múlt. Államférfiaink, törvényhozóink, bíráink, hadvezéreink a katolikus anyák térdein, a katolikus iskolák padjain szívták magokba a

[497]

műveltséggel együtt a haza- és szabadságszeretetet. A XV. században Mátyás király udvara a nyugoteurópai tudományosságnak és műveltségnek gyűlhelye volt. A XVI. században az Oláhok, Verancsicsok, Ujlakiak, Telegdiak dicsfényvel övezték a magyar kulturai törekvéseket. A Jézustársaság a classikai műveltségnek kölcsönzött hasonlíthatatlan fényt. Felemlítsem-e a nagy Pázmányt, megyénknek és városunknak szülöttjét, a magyar köznyelv megteremtőjét? kinek tevékenysége Magyarország sorsára oly rendkívüli befolyást gyakorolt. Mindezek a magyar nemzet culturáját majdnem egy színvonalra emelték a külföld műveltségével.

A nemzeti szellem ápolására, a magyar önértet fokozására rendkívül sokat tettek a szerzetes rendek, kik a katholicismus üdvös befolyását az ifjúságra folyton ápolták. Ezek tették lehetővé, hogy a magyar öntudat még akkor sem hanyatlott, a midőn idegen befolyások ennek meghamisítását eszközölhették volna. Valamint a középkorban a zárdák voltak menhelyei a tudománynak: úgy Magyarországon a hazafiságnak voltak az őrei. A nemzeti geniusz itt ápoltatott, vallásos volt, de magyar is volt.

[498]

A ki a magyar nemzet ezeréves culturéletét híven és szeretettel meg fogja irni, az nem fogja az újabb culturtörténészek módjára azon rejtett és képzelt, az anyagi felfogásból merített törvényeket keresni, melyek a nemzetek fejlődését mintegy kényszerítőleg szabályozzák: hanem keresni fogja azon magasabb szellemi és erkölcsi tényezőket, elveket és eszméket, melyek annyi századokon át nemzetünk életében annak kezdetétől fogva, a legújabb időkhöz irányadók voltak és azt fentartották.

A magyar társadalom a legújabb időkhöz a kereszténységnek varázsa alatt állván, jogi élete is következetesen e szerint módosult és mint mindenben, úgy itt is az egyházi és állami kölcsönhatás észrevehető volt. Az állam elvont fogalom és az erre épített speculativ elméletek képesek a legsiralmasabb hatalmi kicsapongásokat igazolni. A történelem tanúsítja, hogy az állam alkatelemeire reducálva, az egyéni jogosultságot az összességnek joga és érdekei fölé emeli; más részről ismét az állam mint valódi souverain, képes az életet és annak minden nyilvánulásait Procrustes ágyába szorítani.

Magyarországot e végletektől megóvta

[499]

azon bölcs fejedelem, ki úgy is mint király, úgy is mint katolikus, e kettős jelleggel vezette be nemzetét az európai nemzetcsaládba.

Szent a korona, mely az ifju nemzetnek nemzeti symbolumává lett. Ez képezte az egybeforradás gyúpontját, ez képezte önállóságának és függetlenségének jelvényét Hazaárulás és a korona elleni bűn egyértelműnek vétetett. Király csak az volt, a kinek fejét e korona díszítette. Nemzeti kincs volt az, ma is az, féltékenyen őrizte azt a nemzet, mint a legdrágább tulajdonát — E koronát pedig Róma, a kereszténység feje adta. Sz.-István is a katolikus vallással kapcsolta össze a korona iránti tiszteletet; sőt constitutiója szerint, mely a decretum I. könyv I. fejezetében foglaltatik és mely III. Károly alatt 1723. megerősítettett, mindazok, a kik nem a r. kath. vallást követik, a királyság viseléséből kizáratnak. Ezen rendelet országunk alaptörvényei közé számítatik, mert nem egyes fejedelmi akaratból, hanem a magyar rendeknek országgyűlésileg nyilvánított kívánalmából származik. E törvény ma is fennáll.

Koronázáskor a király két esküt tesz,

[500]

egyét a templomban, a másikat a szabad ég alatt. Az elsőben esküt tesz, hogy a r. kath. anyaszentegyházat fentartani, a vallás szolgálát s ezek jószágait védelmezni fogja.

A magyar nemzetnek jogélete a korona körül csoportosult. Innen származott, ide vezetett vissza minden jog. Birtokjogot csak a királyi adományozás adhatott. Az őskormányban a király hatalmának és akaratának befolyása oly nagy volt, hogy sokszor a rendeknek akarata a legszerényebb korlátok közé szorított. Az újabbkori államelméletek és alkotmányos formák akkor ismeretlenek voltak. A királyok Isten helyettesei voltak és mint ilyenek sokszor csakis vallás-erkölcsi korlátokat ismertek.

A dualismus ily módon az ország fejedelme személyében kifejezésre jutván, igen természetes, hogy a jogéletben is uralkodott. Kutassuk át az országnak nyolcz százados törvényeit, mindenütt az egyházi és állami mozzanatok átszövődését fogjuk találni. Magyarország nem a római jog rideg, sokszor kegyetlen szabályait vette zsinórmértékül; a jog mellett az erkölcsi törvények állottak és itt mutatkozott leginkább a katholicus vallásnak jótékony hatása. A mi rideg

volt a nemzetben, befolyásával szelidítette. Első törvényei — Verbőczy szerint — a canonokból vétettek. Sz.-István, Sz.-László vegyes gyűléseket tartottak. Kálmán király az évnél két meghatározott napján a püspökségekben gyűlést tartani rendelt, a melybe a megyei ispán, úgy a grófok és tisztviselő méltóságok s előkelők püspökeikhez menjenek. II. András rendeleteit a Sz.-Háromság egy Isten nevében adta ki. Az arany Bulla egy példányát a pápához küldetni rendelte.

Végig menve törvénykönyvünkön, mindenütt ezen szellemet fogjuk találni, mindenütt azon elvekhez való hűséget fogjuk találni, melyek a nemzetnek létet adtak. A közéletben, a törvényhozásban, az igazságszolgáltatásban, sőt a hadviselésben is mély befolyást gyakoroltak a vallási tekintetek.

Mindezekhez járult egy másik hatalmas tényező és ez a magyar koronához elválaszthatatlanul csatolt királyi főkegyúri jog. Ez is a pápák adományozása volt és a magyar államfőnek oly jogokat, oly kiváltságokat biztosított, melyekhez hasonlót, tekintve természetét és terjedelmét, Európában alig fogunk találni. Ennek alapján királyaink mélyen nyultak egyházi beléletünkbe. Java-

dalmakat adományoztak, új megyéket alapítottak, püspököket, apátokat, kanonokokat neveztek, az adományozott jószágok fölött őrködtek, szerzetes rendeket telepítettek az országba, a katolikus nevelést törvények és felsőbb rendeletekkel szabályozták. — Ez által a viszony a Korona és a katolikus egyház közt a lehető legszorosabb lett.

Ebben is a nemzeti eszmének a katholicismussal való egysége nyilvánult; az állam katolikus volt, de a katholicismus a nemzet sajátosságaihoz alkalmazkodván, azokat nemesítette és fényesebb világlatba helyezte s teremtette a «Regnum Marianumot» és ez rendkívülien sokat tett a magyar önérzet fokozására és a nemzeti szellem ápolására; királyaink a katolikus hitet védelmezték, a katolikusok hűségükkel fizették a király és nemzet iránti tartozásukat. A katolikus egyház valamint saját szent céljainak és érdekeinek súlypontját a nemzetben találta: úgy viszont a nemzet a katholicismusban önfentartásának, fejlődésének és művelődésének leghathatósabb előmozdítóját és támogatóját, mindenben pedig hű vándortársát találta.

Önérzettel tekinthetünk tehát vissza a multba, a midőn szent hitünk jótékony ha-

[503]

tása nemzetünket megtartotta majdnem ezer éven át azon ösvényen, a melyet neki őseink vallásos érzülete kijelölt a hol az egyház iránti ragaszkodás és a hazának szeretete karöltve járt a hol a nemzet az egyházban birta leghűbb támaszát, az egyház pedig a nemzetben találta üdvös működésének előmozdítóját és jóltevőjét Együttesen dolgoztak, fáradoztak, mindketten féltékenyen őrködtek a nemzet anyagi, szellemi és culturalis érdekei fölött, együtt örültek, együtt szenvedtek, az egyiknek sérelme a másiknak kára volt. Ott volt az egyház a nemzet bölcsőjénél, a midőn Árpád alatt megalapított, de még nem biztosított saját léteért küzdött, ott volt midőn a századok folyamán létjoga akár kül-, akár beilellenség, vagy bármely idegen befolyás által veszélyeztetve volt. Ő nevelt az államnak bölcs törvényhozókat, lelkiismeretes birákat, rettenthetlen hadvezéreket és bajnokokat Egyházi férfiai gyakran vezér-államférfiai voltak a királyok tanácsában, ott ültek a törvényhozás termeiben, helyet foglaltak a birák között, véreket ontották, életüket feláldozták a csatatéren. Sajó, Mohács örökké emlékezetes helyei maradnak az önfeláldo-

zásnak, a hol a nemzet virágával püspökei is hős halált találtak. Legnagyobb királyai szentek voltak és katolikus népünk ma is vallási kegyelettel tiszteli azokat. Katolikus államférfiaink érdemeit arany betűkkel jegyezte fel a történelem. A katolikus Szechényi ébresztette fel a nemzetet tespedéséből, tetszhalálából pedig egyházunk fia, a nemzet bálvány. Deák Ferencz.

Az erkölcsi alapot, a melyre Magyarország fel lett építve, az egyház őrizte meg következetesen, mert érezte, hogy e nemzettel az országban ő is hanyatlik, ellenben mindig hangoztatta, hogy a Szt.-István által letett alap megrázkódtatásával az ország is létét veszélyeztető megrázkódtatásoknak lesz kitéve.

És ez ma is hitünk és meggyőződésünk, ma is azt tartjuk, hogy a katholicismus gyengítésével a nemzet is szenvedni fog. Nem lehet az államalkotó és majdnem ezer éven át államfentartó tényezőt mellőzni a nélkül, hogy káros visszahatással ne legyen az a nemzet beléletére.

És e tekintetben bármily hátatelt szívvel borulunk le a mindenható Isten trónja elé azért, hogy nemzetünket oly csodálatos módon, annyi ellenség, annyi küzdelem, annyi

[505]

viszontagság között fentartotta: még is nem minden aggodalom nélkül lépjük át a második évezred küszöbét.

Aggodalmunknak oka nem az, hogy a haladó kor kívánalmai szerint a nemzeti intézmények átalakulnak; nem az, hogy a kifejlett európai culturának megnyitottuk kapuinkat; nem az, mintha a folyton munkálkodó, folyton küzdő, folyton teremtő emberi észnek vívmányai elől elzárkoznánk és nemzetünket az elavult formák, túlélte intézmények korlátai közt fogva óhajtánók tartani.

Aggodalmaink oka az, hogy az ezredévben az ezredéves alapot, mely szilárdnak bizonyult, megtámadtatva látjuk, hogy e nemzetnek második ezredéve oly elvek és eszmék alapján vezetetik be, melyek eddig még mindenütt megingatták az államok fennállásának alapfeltételeit; hogy ezeréves multunk szelleme megtagadtatik, nemzeti hagyományaink meghamisíttatnak és ingadozó teoriák állíttatnak oda, a hol az ezeréves élet bebizonyította, hogy csak azért állottunk fönn, mert nemzeti sajátságunkat, melyek minden más nemzetnek sajátságaitól különböznek, híven megőriztük; aggodalmunk oka az, hogy megengedtük, hogy azon a

[506]

kapun, a melyen a nyugati culturát bebocsátottuk, betódulhassanak oly eszmék, melyek a magyar jellemet megmételyezhetik és kivetkőztetik eredeti természetéből; eszmék és ezek szolgálatában álló törekvések, melyek az egyházat elszakítani akarják az államtól azon kecsegtető ürügy alatt, hogy csak a külön hatáskört szabályozzák, hogy szabadon mozoghasson mindegyik: egyház és állam.

Mi kedves fiaim és testvéreim ! ezeket észelve, látva és tapasztalva, egy perczig sem lehetünk kötelességeink iránt kétségben.

Katholikus őseink rakták le ezen országnak alapjait. Magyaroknak alapították és katholikusnak keresztelték. Püspökeink és papjaink leikeiben e kettős jelleg öntudata soha ki nem halt és mi büszkén valljuk magunkat az ő utódaiknak. Nekik egyházuk és hazájuk egyenlően drága volt, mi sem leszünk kisebbek. A missiót, a mit ők teljesítettek, midőn nemzetünket a pogányságból a művelődés terére vezették, nekünk hagyták örökségül és mi ezt minden ellenzés daczára folytatni fogjuk. Ok a barbársággal küzdöttek, mi a művelődés kinövéseivel, melyek egy új pogányságra vezetnek.

[507]

Ők idomították századokon át a magyar jellemet mely ellenállott ezeréves viszontagságoknak: mi nem fogjuk engedhetni, hogy ez cosmopolitikus irányzatok által megrontva, megszűnjék magyar lenni; de éppen úgy nem fogjuk engedhetni, hogy katolikus hiveink hitükben megtántorítva, családi életüknek vallási jellege iránt megtevesztve, egyéni istenes életüktől megfosztva, a vallási és socialis nihilismus karjaiba hajtassanak.

Törekedjünk arra, hogy hiveink megismerkedvén a veszélylyel, mely az új elvekben rejlik, ne legyenek tájékozatlanok a válság természete iránt, a melyen ma a nemzet átmegy. Figyelmeztessük őket a szószéken, a templom és iskolai hitoktatásban, ne hanyagoljuk el a családi köröket sem, mert itt találja fel az egyház legerősebb támaszát, a hazaszeretet a legbiztosabb menhelyet. Ápoljuk az ifju nemzedékben gondosan az egyház és a haza iránti szeretetet, mert ettől függ nemzetünknek egész jövője.

Öleljük szeretettel e sokat hányatott nemzetet keblünkre, hadd érezze, hogy hivebb vándortársat nálunknál nem talál és hogy valamint elődeink azt ezeréves nehéz útjában hiven kísérték: úgy mi is a második

ezerévben oldala mellett leszünk; hirdetvén ugyanazon tant, melyet hirdetett első apostoli királyunk, melyre fektette e nemzetnek politikai és társadalmi életét és a mely ennek fejlődésére oly üdvös befolyással volt;- hirdetvén ugyanazon hűséget a király iránt, mely a századok folyamán a magyar nemzetben majdnem vallásos ihletséggel párosult, hirdetvén ugyanazon hazaszeretetet, mely nem ismeri a feloniát, de ismeri a kötelességet életünket s vérünket érte adni, hirdetvén a törvény iránti engedelmisséget, mert katolikus elv marad mindenkor «non est potestas nisi a Deo», melyet még akkor sem szabad szem elől téveszteni, midőn lelkiismeretünk egy ép oly fontos törvénnyel állít szembe: «oportet magis obedire Deo, quam hominibus».

Legyünk hiveinkkel egyek. Égre emelt tekintettel induljunk a második ezredév felé.